

De zorgplicht van de voedingsindustrie

AFSTUDEERSCHRIPTIE

STEVEN JAGER

DOELEN ADVOCATUUR UTRECHT
MENTOR: BRECHTJE PAIJMANS
STUDENTNUMMER: 2074115
UTRECHT, MEI 2017

I JURIDISCHE HOGESCHOOL 'S-HERTOGENBOSCH
I EERSTE DOCENT: LIEKE VAN BERKEL
I TWEEDE DOCENT: NOORTJE LAVRIJSSSEN

De zorgplicht van de voedingsindustrie

AFSTUDEERSCHRIPTIE

STEVEN JAGER

DOELEN ADVOCATUUR UTRECHT
MENTOR: BRECHTJE PAIJMANS
STUDENTNUMMER: 2074115
UTRECHT, MEI 2017

I JURIDISCHE HOGESCHOOL 'S-HERTOGENBOSCH
I EERSTE DOCENT: LIEKE VAN BERKEL
I TWEEDE DOCENT: NOORTJE LAVRIJSSSEN

Voorwoord

Gedurende de periode februari 2017 tot en met mei 2017 heb ik mijn afstudeerstage gelopen bij Doelen Advocatuur te Utrecht. Tijdens deze stage heb ik mijn afstudeerscriptie geschreven in het kader van de afronding van de opleiding HBO-Rechten aan de Juridische Hogeschool Avans-Fontys te 's-Hertogenbosch.

In de afgelopen weken heb ik hard gewerkt om deze scriptie tot een goed einde te brengen. Drie kernwoorden die deze periode kleur hebben gegeven zijn: zelfstandigheid, doorzettingsvermogen en interesse. In de afgelopen weken heb ik namelijk op een vrij zelfstandige wijze mijn scriptie geschreven. Het schrijven van deze scriptie is daarnaast soms best een ingewikkeld proces geweest, waarbij ik druk bezig ben geweest om de onderzoeksresultaten in de juiste vorm te gieten en alles op een juiste wijze te formuleren. Hierbij was mijn doorzettingsvermogen van groot belang. Het woord interesse typeert vooral mijn belangstelling voor dit onderwerp. De zorgplicht van de voedingsindustrie is momenteel namelijk een erg actueel onderwerp, waar veel over wordt geschreven. Is de voedingsindustrie verantwoordelijk voor wat wij eten en de (schadelijke) gevolgen daarvan? In de maatschappij is er een tendens gaande waarbij de consument steeds vaker bewust wil kiezen voor gezonde en eerlijke voeding. In dat kader was het erg interessant om door dit onderzoek te kijken naar de rol van de voedingsindustrie hierin.

Mijn dank gaat uit naar Brechtje Paijmans van Doelen Advocatuur voor het mogelijk maken van deze afstudeerstage, in samenwerking met de Universiteit Utrecht waar ik de overige dagen van de week mijn scriptie heb kunnen schrijven. Tevens wil ik Noortje Lavrijssen en Lieke van Berkel bedanken voor hun hulp, input en feedback gedurende deze afstudeerperiode.

Tot slot wens ik u veel plezier bij het lezen van deze scriptie.

Steven Jager
Utrecht, mei 2017

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1 Inleiding	7
§ 1.1 Inleiding	7
§ 1.2 Probleembeschrijving	7
§ 1.3 Doelstelling	11
§ 1.4 Onderzoeksvragen	11
§ 1.5 Verantwoording	11
§ 1.5.1. Onderzoeksstrategieën	11
§ 1.5.2. Bronnen en methoden van onderzoek	11
§ 1.6 Leeswijzer	12
 Hoofdstuk 2 Obesitas: oorzaak, gevolgen en gezondheidsrisico's	 13
§ 2.1 Inleiding	13
§ 2.2 Obesitas	13
§ 2.3 Oorzaak en gevolgen	14
§ 2.4 Gezondheidsrisico's	15
§ 2.5 Conclusie	16
 Hoofdstuk 3 Het juridisch kader: de zorgplicht van de voedingsindustrie	 17
§ 3.1 Inleiding	17
§ 3.2 De buitencontractuele zorgplicht	17
§ 3.3 Onrechtmatige daad: artikel 6:162 BW	18
§ 3.4 Relativiteit: artikel 6:163 BW	21
§ 3.5 Rechterlijk bevel: artikel 3:296 BW	22
§ 3.6 Oneerlijke handelspraktijk: artikel 6:193a en 6:193b BW	22
§ 3.7 Misleidende handelspraktijk: artikel 6:193c-193e BW	23
§ 3.8 Conclusie	24
 Hoofdstuk 4 De zorgplicht van de asbestindustrie	 25
§ 4.1 Inleiding	25
§ 4.2 Asbest, gezondheidsgevolgen en regelgeving	25
§ 4.3 Relevante Nederlandse jurisprudentie	25
§ 4.3.1. Bekendheid in maatschappelijke kring	26
§ 4.3.2 Waarschuwingsplicht en voorzorgsmaatregelen	27
§ 4.3.3. Verhoogde zorgvuldigheidsnorm	30
§ 4.4 Conclusie	31
 Hoofdstuk 5 De zorgplicht van de tabaksindustrie	 33
§ 5.1 Inleiding	33
§ 5.2 Tabak, gezondheidsgevolgen en regelgeving	33
§ 5.3 Recente ontwikkelingen	34
§ 5.4 Relevante Nederlandse jurisprudentie	34
§ 5.4.1. Rechtbank Assen 25 april 2000	35
§ 5.4.2. Rechtbank Amsterdam 17 december 2008	35
§ 5.5 Relevante literatuur zorgplicht tabaksindustrie	36
§ 5.5.1. Beschikbare kennis en informatie omtrent de gezondheidsrisico's van roken	36

§ 5.5.2. (Wettelijke) informatie- en waarschuwingsplicht producent	37
§ 5.5.3. Keuzevrijheid van de consument	38
§ 5.5.4. Filter- en light-sigaretten	38
§ 5.6 Misleidende reclame	39
§ 5.7 Conclusie	39

Hoofdstuk 6 De vergelijking: de zorgplicht van de voedingsindustrie 41

§ 6.1 Inleiding	41
§ 6.2 De vergelijking: de zorgplicht van de asbest-en tabaksindustrie in relatie tot de voedingsindustrie	41
§ 6.2.1. Beschikbare kennis en informatie over gezondheidsrisico's	41
§ 6.2.2. Verhoogde zorgvuldigheidsnorm	42
§ 6.2.3. Informatie- en waarschuwingsplicht	43
§ 6.2.4. Keuzevrijheid van de consument	45
§ 6.2.5. Misleidende reclame en beïnvloeding	45
§ 6.3 Conclusie	46

Hoofdstuk 7 Conclusies en aanbevelingen 47

§ 7.1 Inleiding	47
§ 7.2 Conclusies	47
§ 7.3 Aanbevelingen	51

Jurisprudentielijst 52

Bronvermelding en literatuurlijst 53

Samenvatting

De doelstelling van dit onderzoek is het leveren van een onderzoeksrapport en een concept sommatiebrief, op 29 mei 2017, aan Doelen Advocatuur, inzake de zorgplicht van de voedingsindustrie in relatie tot legale voedingsmiddelen, die gezondheidsbedreigend zijn en kunnen leiden tot obesitas. Aan de hand hiervan kan Doelen Advocatuur een afweging maken in individuele (toekomstige) dossiers of het zinvol is om aan de voedingsindustrie een concrete sommatie te doen om iets te wijzigen in hun handelswijze ter voorkoming van schade. Door het onderzoek primair te baseren op de rechtsbronnen; wet en jurisprudentie en secundair op de literatuur, is de betrouwbaarheid van het onderzoek in belangrijke mate gewaarborgd.

Er is in de afgelopen jaren een flinke toename zichtbaar van het aantal mensen met obesitas. Obesitas is niet toe te wijzen aan één specifieke oorzaak. Er is sprake van een combinatie van factoren, zoals beperkte lichaamsbeweging, een zittende levensstijl, stress, te weinig slaap, genetische aanleg en toename van de hoeveelheid koolhydraten in de voeding. Vaststaat in ieder geval dat de groeiende problematiek rondom obesitas en overgewicht parallel loopt aan de steeds maar groeiende consumptie van bewerkt voedsel, bestaande uit te veel suiker en vet.

De voedingsindustrie speelt een belangrijke rol in dit probleem. Dit onderzoek richt zich op de vraag in hoeverre de voedingsindustrie (de producent) een zorgplicht heeft ten aanzien van de consument ter voorkoming van de schadelijke gevolgen van obesitas op grond van artikel 6:162 BW. Om tot een antwoord te komen op deze vraag is er een vergelijking gemaakt met de zorgplicht van de asbest- en tabaksindustrie.

Op basis van de vergelijking met de asbest- en tabaksindustrie kan er gesteld worden dat er vijf factoren van invloed zijn op de zorgplicht van de voedingsindustrie. Deze vijf factoren luiden als volgt:

1. Beschikbare kennis en informatie over gezondheidsrisico's;
2. Verhoogde zorgvuldigheidsnorm;
3. Informatie- en waarschuwingsplicht;
4. Keuzevrijheid van de consument;
5. Misleidende reclame en beïnvloeding.

Deze factoren vormen de kern van het antwoord op de centrale vraag en worden in dit onderzoek uitgebreid besproken. De derde factor wordt hier kort besproken, de overige factoren zullen later in dit onderzoek uitgebreid aan bod komen. De informatie- en waarschuwingsplicht is een belangrijke factor die de omvang van de zorgplicht bepaalt. Of de producent een waarschuwingsplicht heeft hangt af van de vraag of de producent bekend is met de gevaren van het product. Uit de jurisprudentie tegen de tabaksindustrie blijkt dat de producent gehouden is om de gevaren niet te bagatelliseren, maar juist te waarschuwen voor de gevaren. Uit dit onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat Coca-Cola geprobeerd heeft om de consument te verwarren door de oorzaak van obesitas te koppelen aan het gebrek aan lichaamsbeweging. Hierdoor worden de gevaren van obesitas gebagatelliseerd. In de concept sommatiebrief die is opgeleverd bij dit onderzoek wordt Coca-Cola gesommeerd om een waarschuwing op te nemen op al haar verpakkingen. Deze plicht bestaat uit het waarschuwen voor de verslavende werking van de producten en de schadelijke gevolgen van obesitas bij het overmatig drinken of eten van haar producten. De voedingsindustrie heeft dus een zorgplicht, die tevens juridisch afdwingbaar is. Op grond van artikel 3:296 BW kan er een rechterlijk bevel worden ingesteld om bijvoorbeeld waarschuwingen op te nemen op de verpakkingen van een producent, om vooraf te voorkomen dat er (meer) schade ontstaat. Het is hierbij aan te bevelen om voor het instellen van deze sommatie aansluiting te zoeken bij een consumentenorganisatie als bijvoorbeeld Foodwatch, om op die manier draagvlak te creëren bij het instellen van de vordering.

Hoofdstuk 1

Inleiding

§ 1.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt allereerst in paragraaf 2 uiteengezet welk probleem in dit onderzoek centraal staat. Hierbij zal duidelijk worden aangegeven waar de accenten van dit onderzoek liggen. In paragraaf 3 en 4 komen achtereenvolgens de doelstelling en de onderzoeksvragen aan de orde. Tot slot wordt er in paragraaf 5 aandacht besteed aan de verantwoording van het onderzoek en wordt het hoofdstuk afgesloten met de leeswijzer.

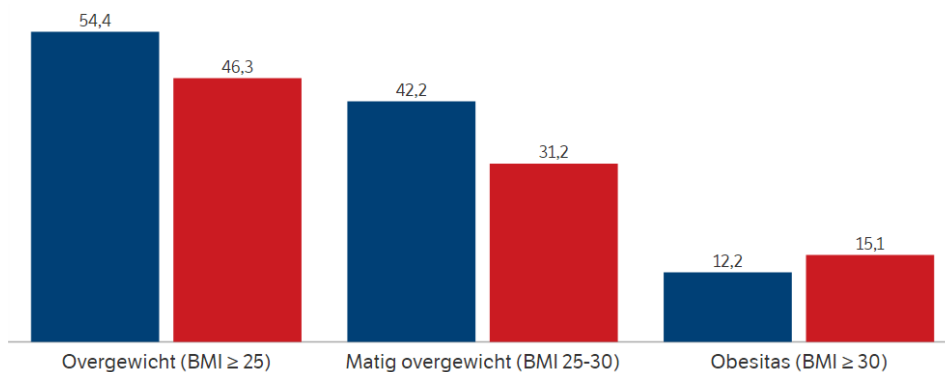
§ 1.2 Probleembeschrijving

Er zijn veel voedingsmiddelen op de markt die legaal zijn, maar tegelijkertijd ongezond. Sterker nog, soms zijn de producten zelfs gezondheidsbedreigend. Het individu is in beginsel verantwoordelijk voor zijn eigen (gezonde) levensstijl, maar hij kan die verantwoordelijkheid maar beperkt nemen. Zo ontbreekt in voedsel of drank namelijk vaak informatie over het aantal calorieën en de (soms schadelijke) ingrediënten. Volgens wetenschappers van het Imperial College Londen zijn er sinds dit voorjaar wereldwijd meer mensen met overgewicht dan met ondergewicht.¹ De Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) waarschuwde eerder al voor een 'wereldwijde obesitas-epidemie' in 2030.² In een artikel in de Volkskrant slaan chirurgen gespecialiseerd in maagverkleiningsoperaties alarm. Zij verrichten 30 operaties per week, maar kunnen de toeloop van patiënten niet aan. Het is duidelijk dat chirurgen dit probleem met (alleen) een operatie niet kunnen oplossen. Uit dit artikel blijkt dat in Nederland meer dan de helft van de bevolking overgewicht (BMI > 25) heeft en 1,7 miljoen volwassenen lijden aan obesitas (BMI > 30).³ Uit onderstaande Leefstijlmonitor van het CBS en het RIVM blijkt dat vorig jaar 13,7 procent van de Nederlandse bevolking van 20 jaar of ouder obesitas had.⁴

Percentage overgewicht bij Nederlanders van 20 jaar en ouder

■ mannen ■ vrouwen

In procenten

Door: NRC Gemaakt met Localfocus

Bron: Gezondheidsenquête/Leefstijlmonitor CBS en RIVM

Obesitas is een groot probleem voor onze gezondheid. Obesitas kan namelijk leiden tot diabetes, hoge bloeddruk, slaapapneu en gewrichtsslijtage. Volgens onderzoekers van het Imperial College Londen hebben mensen die vijf kilo zwaarder zijn dan iemand met een gezond lichaamsgewicht een verhoogde kans (meer dan 50%) op het krijgen van kanker. Het gaat dan met name om slok,- maag,- en darmkanker.⁵

¹ BBC 2016.

² WHO 2013.

³ De Brauw e.a., *De Volkskrant* 14 oktober 2016.

⁴ Volksgezondheidszorg 2015.

⁵ The Telegraph 2017.

Achtergrond

Welke rol speelt de voedingsindustrie in dit probleem? Wordt de consument misleid door de etiketten op de producten? Zijn de producten bedreigend voor de gezondheid van de consument? Op deze (achtergrond)vragen zal hierna worden ingegaan aan de hand van een aantal voorbeelden.

Misleiding door etiketten

De voedingsindustrie geeft haar ongezonde producten graag een gezonde uitstraling. Dat doet zij volgens Seidell door de geselecteerde ingrediënten met nadruk te vermelden. Zo staan op het etiket aan de voorkant van een pot Nutella hazelnoten en een glas melk afgebeeld. Pas op de achterkant zie je in kleine lettertjes dat de voornaamste ingrediënten suiker en palmolie zijn. Per 100 gram bevat een portie 57 gram suiker en 32 gram vet. Volgens Seidell zorgt de zogenaamde gezonde uitstraling van een ongezond product dat de consument misleid wordt.⁶

Het Hof van Justitie van de Europese Unie heeft zich in 2015 uitgesproken over misleidende informatie op de verpakkingen. Het Hof oordeelde dat de consument niet misleid mag worden door leugenachtige, verkeerde, dubbelzinnige, tegenstrijdige of onbegrijpelijke informatie op de verpakking. Het Hof zegt: *“Indien er sprake is van misleidende afbeeldingen, kan de lijst van ingrediënten in bepaalde situaties, ook al is die lijst juist en volledig, ongeschikt zijn om de verkeerde of dubbelzinnige indruk van de consument over de kenmerken van een levensmiddel, die voortvloeit uit de andere elementen waaruit de etikettering van dat levensmiddel is samengesteld, genoegzaam te corrigeren.”*⁷

Coca-Cola

Uit een artikel van de Volkskrant blijkt dat Coca-Cola een nieuw onderzoek financiert, waarbij wordt beweerd dat obesitas kan worden opgelost zonder al te veel op calorieën of consumptie te letten, maar meer op beweging.⁸ Volgens medische deskundigen is deze boodschap van Coca-Cola misleidend. Het bedrijf probeert zich op deze manier te onttrekken aan de kritiek dat hun producten een belangrijke rol hebben gespeeld in de verspreiding van obesitas. De organisatie die voor dit onderzoek is opgericht door Coca-Cola, wordt financieel en logistiek gesteund door Coca-Cola, zo blijkt uit onderzoek van The New York Times.⁹

Er werd in 2014 circa 1,5 miljoen dollar gedoneerd om de organisatie op te richten. Uit een onderzoek van The American Beverage Association blijkt overigens dat onderzoeken gefinancierd door de voedingsindustrie aanzienlijk vaker concluderen dat er geen relatie is tussen het nuttigen van frisdrank en overgewicht. Dit in tegenstelling tot onafhankelijk gefinancierde onderzoeken.¹⁰ De vraag is dus in hoeverre dit onderzoek van Coca-Cola objectief en betrouwbaar is. Zeker gelet op het feit dat wetenschappers aan Yale Universiteit stellen dat er juist een duidelijk verband is tussen frisdrankconsumptie, een hogere calorie inname en een hoger gewicht. De wetenschappers komen tot deze conclusie op basis van een meta-analyse van 88 eerdere studies naar de gezondheidseffecten van het consumeren van frisdrank.¹¹

Red Bull

Energiedrankjes zijn erg populair. Na de introductie ervan in 1987 is het een miljardenindustrie geworden, die zich voornamelijk richt op jongeren en jongvolwassenen. Het betreft een drankje met veel suiker en cafeïne.¹² Uit herhaalde onderzoeken blijkt steeds duidelijker dat

⁶ Seidell, *Het Parool* 15 februari 2017.

⁷ HvJ EU 4 juni 2015, ECLI:EU:C:2015:361, r.o. 40.

⁸ De Volkskrant 2015.

⁹ The New York Times 2015.

¹⁰ Bes-Rastrollo, *Plos Medicine* 2013/10, p. 2.

¹¹ EOS Wetenschap 2013.

¹² Dutch Fitness Community 2015.

het drinken van energiedrankjes ernstige bijwerkingen kan hebben, zoals hoge bloeddruk en hyperactiviteit.¹³

Uit bovenstaande uiteenzetting blijkt duidelijk welke rol de voedingsindustrie inneemt bij de misleiding van de consument en de toename van obesitas. Allereerst door de productie van ongezonde producten. Daarnaast wordt de consument ook misleid door de etiketten op de producten en door onderzoeken die de voedingsindustrie zelf financiert.

Oorzaak

Een belangrijke oorzaak van de toename van obesitas zijn de tegenstrijdige belangen van enerzijds het individu en anderzijds de voedingsindustrie. Het primaire belang van de voedingsindustrie is namelijk niet gericht op de gezondheidswaarde van een product, maar op het maken van winst. Het zijn namelijk met name de ongezonde producten (koekjes, chips, gesuikerde ontbijtgranen en frisdrank) waar de voedingsindustrie veel winst op maakt. De winstmarges van deze producten zijn meer dan drie keer zo groot als die van verse groenten, zuivel, vlees en biologische producten. Dit blijkt uit cijfers van de Amerikaanse bank JPMorgan.¹⁴ Een andere belangrijke oorzaak is de toename van grotere porties. Het blijkt namelijk dat de toename van overgewicht en obesitas sinds 1960 parallel loopt met het groeiende aanbod aan grotere porties.¹⁵

De juridische strijd in Amerika

In Amerika zijn er inmiddels verschillende rechtszaken aangespannen door personen die meerdere malen per week fast food eten, maar zich niet realiseren wat voor gevolgen dit heeft voor hun lichaam. Eiseres stelt in deze zaak dat zij niet op de hoogte was van het aantal calorieën dat in de producten zit. Daarnaast wordt de voedingsindustrie verweten dat zij gebruikmaakt van onjuiste reclame, door te beweren dat de producten gezonder zijn dan ze daadwerkelijk zijn.¹⁶ In deze rechtszaken wordt door de consument beweerd dat de voedingsindustrie niet heeft gewaarschuwd voor de schadelijke ingrediënten van het product; dat de reclame misleidend of bedrieglijk is; dat het eten ervan verslavend is; of dat de ongezonde producten bijdragen aan obesitas.

Een van de meest belangrijke rechtszaken tegen de voedingsindustrie was die van Ashley Pelman/McDonald's Corporation.¹⁷ In deze zaak beweerde eiseres dat het eten van producten van McDonald's gevaarlijk was en dat McDonald's nalatig was in het waarschuwen van de consument tegen deze gevaren. Om de nalatigheid en het causaal verband met schade te bewijzen moet de eiseres aantonen dat:

- Het gevaar niet duidelijk was voor de gemiddelde consument;
- Het product onredelijk gevaarlijk is voor het beoogde gebruik;
- De obesitas veroorzaakt is door dit voedsel;
- Door een adequate waarschuwing de schade voorkomen had kunnen worden.

De rechter vond dat eiseres niet in haar bewijs slaagde. Als consumenten weten (of redelijkerwijs zouden moeten weten) wat de gevolgen zijn van het eten van de producten van McDonald's, kunnen zij het McDonald's niet kwalijk nemen als zij er zelf voor kiezen om hun honger te stillen met producten van McDonald's. Ondanks dat deze claim is verworpen, wordt deze casus echter wel beschouwd als een van de belangrijkste zaken tegen de voedingsindustrie. Het gaat dan met name om de bovenstaande vier voorwaarden die geformuleerd zijn.

---

¹³ Time 2016.

¹⁴ Langlois, *Global Equity Research* 2006, p. 16.

¹⁵ EOS Wetenschap 2013.

¹⁶ LawStreet 2015.

¹⁷ *Pelman v. McDonald's Corporation*, no. 02 Civ. 7821 (RWS) (2003).

De rol van de Nederlandse overheid

De Nederlandse overheid kan een belangrijke rol spelen bij het bestrijden van obesitas. Het antirookbeleid van de overheid was bijvoorbeeld effectief door nieuwe wet- en regelgeving, accijnsverhoging, het terugdringen van verkoopmogelijkheden en de beperking van de reclame. Wat betreft het probleem van overgewicht en obesitas toont de politiek echter nauwelijks interesse. In de verkiezingsprogramma's van de politieke partijen voor de verkiezingen in maart 2017 wordt nauwelijks aandacht besteed aan dit onderwerp. Alleen het CDA geeft in haar verkiezingsprogramma aan preventieve maatregelen te willen nemen tegen suikerhoudende dranken op school.¹⁸ Daarnaast staan GroenLinks en PvdA welwillend tegenover voorstellen van andere politieke partijen. In landen als België, Frankrijk, Mexico, Hongarije en Denemarken wordt het overgewicht tegen gegaan door het heffen van een zogenaamde 'suikertaks' op suikerhoudende producten.¹⁹ Daarnaast verbiedt Frankrijk sinds eind januari 2017 het onbepaald aanbieden van frisdrank in de horeca.²⁰ In Nederland zijn er echter geen concrete plannen om dit probleem vanuit de overheid aan te pakken. Minister Schippers van Volksgezondheid stelt dat het effectiever is om de producten aan te laten passen vanuit de sector zelf.²¹ Dit onderstreept des te meer het belang van dit onderzoek: is er sprake van een zorgplicht van de voedingsindustrie en hoever reikt die zorgplicht?

Doelen Advocatuur

Doelen Advocatuur ziet de problemen op dit gebied toenemen. Verwacht wordt dat de voedingsindustrie in belangrijke mate verantwoordelijk zal worden gehouden voor de enorme toename van obesitas. De opdrachtgever wil graag weten hoe er moet worden omgegaan met dit soort zaken. Is er sprake van een zorgplicht op grond van artikel 6:162 BW en zo ja, hoever reikt die zorgplicht? In dit verband zal er ook worden gekeken naar de artikelen 6:163 BW (relativiteit), 3:296 BW (rechterlijk bevel), 6:193a en 6:193b BW (oneerlijke handelspraktijk) en 6:193c BW (misleidende handelspraktijk). Deze artikelen zijn namelijk onderdeel van artikel 6:162 BW en spelen een belangrijke rol bij het schetsen van het juridisch kader van de zorgplicht van de voedingsindustrie. Goed om te benoemen is dat dit onderzoek zich niet richt op de vraag of de voedingsindustrie aansprakelijk kan worden gesteld en op welke voorwaarden. Hiervoor zijn er namelijk te veel barrières. De verwachting is dat het over het algemeen lastig is om aan te tonen dat de schade wordt veroorzaakt door één specifiek ongezond product, bijvoorbeeld door het drinken van Coca-Cola. Voor dit onderzoek kan er op macroniveau gesteld worden dat er een causaal verband is tussen de schending van de zorgplicht en de gezondheidsschade van de benadeelde.

In het verleden zijn er al meerdere rechtszaken geweest tegen fabrikanten die andere ongezonde producten of zaken produceren. Dit betreft niet de voedingsindustrie, maar de tabaksindustrie.²² Daarnaast heeft de rechter zich ook uitgesproken in zaken tegen de asbestindustrie.²³ Om die reden zal er een vergelijking worden gemaakt van de zorgplicht van de asbest- en tabaksindustrie met de zorgplicht van de voedingsindustrie. Het kennisdoel van dit onderzoek is tweeledig. Allereerst zal er zoals gezegd een beschrijving worden gegeven van de zorgplicht van de voedingsindustrie in relatie tot legale voedingsmiddelen, die gezondheidsbedreigend zijn en kunnen leiden tot obesitas. Daarnaast zal er een advies aan de opdrachtgever worden gegeven in de vorm van een concept sommatiebrief, waarin een concrete sommatie wordt gedaan aan de voedingsindustrie (in dit geval Coca-Cola) om iets te wijzigen in hun handelswijze ter voorkoming van schade.

¹⁸ 'CDA Verkiezingsprogramma 2017-2021', p. 73.

¹⁹ FTM 2016.

²⁰ NOS 2017-01.

²¹ FTM 2016.

²² Rb. Amsterdam 17 december 2008, ECLI:NL:RBAMS:2008:BG7225.

²³ HR 25 november 2005, NJ 2009, 103.

§ 1.3 Doelstelling

Op 29 mei 2017 zal de onderzoeker een onderzoeksrapport en een concept sommatiebrief opleveren over de zorgplicht van de voedingsindustrie in relatie tot legale voedingsmiddelen, die gezondheidsbedreigend zijn en kunnen leiden tot obesitas, zodat Doelen Advocatuur aan de hand van het onderzoeksrapport en de concept sommatiebrief een afweging kan maken in individuele dossiers of het zinvol is om aan de voedingsindustrie een concrete sommatie te doen om iets te wijzigen in hun handelswijze ter voorkoming van schade.

§ 1.4 Onderzoeksvragen

Centrale vraag

In hoeverre heeft de voedingsindustrie een zorgplicht ten aanzien van de consument ter voorkoming van de schadelijke gevolgen van obesitas op grond van artikel 6:162 BW, in vergelijking met de zorgplicht van de asbest- en tabaksindustrie?

Deelvragen

1. Wat is obesitas en wat zijn de oorzaken, gevolgen en gezondheidsrisico's van deze ziekte?
2. Welk juridisch kader is van toepassing op de zorgplicht van de voedingsindustrie?
3. In hoeverre is er sprake van een zorgplicht van de asbestindustrie ten aanzien van de consument?
4. In hoeverre is er sprake van een zorgplicht van de tabaksindustrie ten aanzien van de consument?
5. Welke vergelijking kan er worden getrokken tussen de zorgplicht van de asbest- en tabaksindustrie en de voedingsindustrie?

§ 1.5 Verantwoording

In deze paragraaf zal er nader in worden gegaan op de gebruikte onderzoeksstrategieën en de gebruikte bronnen en methoden van dit onderzoek. Allereerst zal er in het algemeen worden aangegeven welke onderzoeksstrategieën er zijn gehanteerd. Vervolgens zullen de bronnen en methoden van onderzoek per deelvraag nader worden gespecificeerd.

§ 1.5.1. Onderzoeksstrategieën

Er is gekozen voor een rechtsbronnen- en literatuuronderzoek, omdat de vraagstelling van dit onderzoek gericht is op een onderzoek van het recht. Door schriftelijke bronnen (zoals de wet, jurisprudentie en wetenschappelijke artikelen) te analyseren, vergelijken en interpreteren zal uiteindelijk een antwoord worden geformuleerd op de centrale vraag en de deelvragen. De eerste deelvraag betreft niet zozeer 'het onderzoek van het recht', maar is meer informatief over obesitas en de gevolgen ervan. Een literatuuronderzoek is hier dus beter op zijn plaats dan een rechtsbronnenonderzoek. Goed om te benoemen is dat er zich geen rechtszaken hebben voorgedaan over de zorgplicht van de voedingsindustrie ter voorkoming van obesitas. Om deze reden is het doen van een onderzoek van de praktijk niet haalbaar. In het buitenland zijn overigens wel rechtszaken geweest tegen de voedingsindustrie. Dit onderzoek richt zich echter op de situatie in Nederland. Door onder meer een vergelijking te maken met de zorgplicht van de asbest- en tabaksindustrie wordt uiteindelijk een antwoord geformuleerd op de centrale vraag. In het verleden zijn dergelijke zaken tegen de asbest- of tabaksindustrie niet behandeld door Doelen Advocatuur, wat bijvoorbeeld het doen van een casestudy lastig maakt. Aangezien er in het verleden wel door andere advocatenkantoren is geprocedeerd tegen de asbest- en tabaksindustrie, zal er wel een analyse van de Nederlandse rechtspraak op dit punt plaatsvinden.

§ 1.5.2. Bronnen en methoden van onderzoek

Door het onderzoek primair te baseren op de rechtsbronnen; wet en jurisprudentie en secundair op de literatuur, is de betrouwbaarheid van het onderzoek in belangrijke mate gewaarborgd. De argumenten die gehaald worden uit de rechtsbronnen wet en jurisprudentie

hebben namelijk een vanzelfsprekend gezag. Daarnaast is er voor de 'juridische' deelvragen gekozen voor wetenschappelijke literatuur. Deze bronnen worden doorgaans als betrouwbare en controleerbare bron beschouwd. Er is overwogen om voor de beantwoording van de eerste deelvraag een interview af te nemen, om op die manier te achterhalen wat de gevolgen zijn van obesitas. Een interview zal waarschijnlijk geen andere informatie opleveren dan de literatuur die beschikbaar is over dit onderwerp. Daarnaast is het afnemen en uitwerken van interviews tijdrovend. Kortom, efficiëntie speelde een belangrijke rol in de overwegingen voor een rechtsbronnen- en literatuuronderzoek. Met deze methode is de centrale vraag en de deelvragen op vakkundige wijze beantwoord. De inhoudsanalyse sluit het beste aan bij dit onderzoek.

Bronnen en methoden per deelvraag

Bij de eerste deelvraag is er gebruik gemaakt van bestaand materiaal. Het gaat dan om literatuur, documenten, maar ook om materiaal dat via het internet is gevonden. Door het doen van een inhoudsanalyse zal de onderzoeker erachter komen wat de auteur met een tekstfragment bedoelt. De tweede deelvraag, het juridisch kader, staat niet op zichzelf, maar vormt als het ware een systeem. Aan dat systeem kunnen argumenten worden ontleend voor de interpretatie van deze wettelijke bepalingen. Als eerste is er daarom een inhoudsanalyse toegepast op de artikelen 6:162, 6:163, 3:296 en de artikelen 6:193a tot en met 6:193e BW. Deze artikelen zijn onderdeel van artikel 6:162 BW en spelen ook een belangrijke rol bij het schetsen van het juridisch kader van de zorgplicht van de voedingsindustrie. Het tweede deel van het juridisch kader bestaat uit een overzicht van de belangrijkste jurisprudentie op dit gebied. Bij het beantwoorden van de deelvragen 3 en 4 is grotendeels dezelfde methode gebruikt om uit de bronnen op een valide en systematisch wijze de gewenste data tevoorschijn te halen. Ook hier staat de inhoudsanalyse centraal. Allereerst wordt de rechtsvinding door de rechter als uitgangspunt genomen. De rechter heeft zich namelijk in concrete gevallen uitgesproken over wat de zorgplicht van de asbest- en tabaksindustrie is. Hierbij zal er voornamelijk worden gekeken naar uitspraken van het hof en de Hoge Raad. Hierdoor kan er gemakkelijker een rode lijn worden ontdekt in de jurisprudentie, gelet op de rechtsvormende taak (van voornamelijk de Hoge Raad). Goed om te benoemen is dat de jurisprudentie van zaken tegen de tabaksindustrie beperkter is. Hierdoor wordt er bij deelvraag 4 uitgebreider aandacht besteed aan de relevante literatuur. Bij het lezen van literatuur is er gebruik gemaakt van de tactiek 'lezen in drie rondes'. Op deze manier is op een efficiënte manier achterhaald welke passages in de literatuur bruikbaar zijn. Bij de laatste deelvraag is de inhoudsanalyse ook het uitgangspunt. Er is namelijk gekeken of er verschillen en overeenkomsten zijn tussen de zorgplicht van de asbest- en tabaksindustrie en de voedingsindustrie. Om deze verschillen en overeenkomsten daadwerkelijk toe te passen op de voedingsindustrie zijn de rechtsregels geïnterpreteerd. Er is gebruik gemaakt van zogenaamde vraagschema's voor juridische teksten. Belangrijke vragen hierbij zijn bijvoorbeeld: welke overwegingen liggen ten grondslag aan het standpunt? Welke rechtsregel is af te leiden uit de rechterlijke uitspraak? Welke voorwaarden gelden er voor het intreden van het rechtsgevolg? Op basis hiervan zijn criteria geformuleerd die in de laatste deelvraag worden toegepast op de voedingsindustrie.

§ 1.6 Leeswijzer

Aan de hand van wetgeving, jurisprudentie, literatuur en een concept sommatiebrief zal er in kaart worden gebracht of de voedingsindustrie een zorgplicht heeft ten aanzien van de consument. In hoofdstuk 2 zal worden besproken wat obesitas precies is en wat voor gezondheidsrisico's het tot gevolg heeft. In hoofdstuk 3 wordt er ingegaan op alle relevante wetgeving en jurisprudentie die van invloed zijn op de zorgplicht van de voedingsindustrie. In de hoofdstukken 4 en 5 zal er worden beschreven of de asbest- en tabaksindustrie een zorgplicht heeft, en op basis van welke criteria dit gesteld kan worden. Deze criteria zullen vervolgens worden toegepast op de voedingsindustrie in hoofdstuk 6. Het onderzoek wordt afgesloten met de conclusies en aanbevelingen, die ter sprake zullen komen in hoofdstuk 7.

Hoofdstuk 2

Obesitas: oorzaak, gevolgen en gezondheidsrisico's

§ 2.1 Inleiding

In hoofdstuk 1 is besproken dat obesitas een groot probleem is voor onze gezondheid. De WHO waarschuwt voor een 'wereldwijde obesitas-epidemie' in 2030. In dit hoofdstuk wordt er nader ingegaan op de vraag wat obesitas is (paragraaf 2). Daarnaast zullen de oorzaken en gevolgen worden besproken (paragraaf 3) en zal er worden ingegaan op de gezondheidsrisico's die obesitas met zich mee brengt (paragraaf 4). Tot slot zal er een antwoord worden gegeven op de vraag: wat is obesitas en wat zijn de oorzaken, gevolgen en gezondheidsrisico's van deze ziekte (paragraaf 5)?

§ 2.2 Obesitas

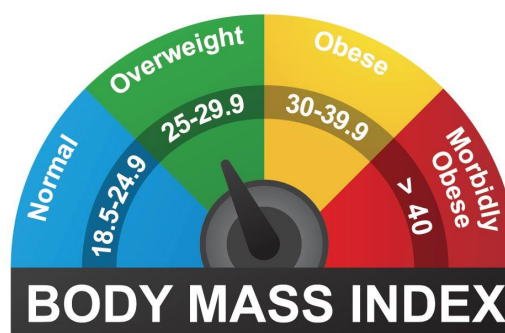
Het Kwaliteitsinstituut voor de Gezondheidszorg CBO heeft een richtlijn opgesteld voor de diagnostiek en behandeling van obesitas bij volwassenen en kinderen. Het CBO begeleidt en ondersteunt in zorg en gezondheidsbevordering.²⁴ In deze richtlijn wordt de volgende definitie gehanteerd voor obesitas: "obesitas is een chronische ziekte, waarbij een zodanige overmatige vetstapeling in het lichaam bestaat dat dit aanleiding geeft tot gezondheidsrisico's."²⁵ Uit deze definitie blijkt dat obesitas een chronische ziekte is. Dit houdt in dat obesitas een levenslang probleem is, waarvoor voortdurend aandacht nodig. Op dit moment bestaat er nog geen genezing voor obesitas. Daarnaast moet de vetstapeling zodanig zijn dat dit leidt tot gezondheidsproblemen.²⁶ Overmatige vetstapeling wordt veroorzaakt door een verstoring in de energiebalans, waarbij de hoeveelheid voedsel die wordt geconsumeerd de hoeveelheid die nodig is voor de lichamelijke activiteit overstijgt.²⁷

Er zijn twee methoden om vast te stellen of er sprake is van obesitas:²⁸

- Het meten van de Body Mass Index (BMI);
- Het meten van de buikomtrek.

Body Mass Index (BMI)

De Body Mass Index is gebaseerd op de verhouding tussen lengte en gewicht. De BMI geeft een goede indicatie of er sprake is van (ernstig) overgewicht. Bij een BMI tussen de 18,5 en 25 is er sprake van een gezond gewicht. Bij een BMI tussen de 25 en 30 wordt er gesproken van overgewicht. Bij een BMI hoger dan 30 is er sprake van obesitas. Daarnaast kent obesitas nog verschillende gradaties. Bij een BMI van 40 of hoger wordt er namelijk gesproken van morbide obesitas, ook wel ziekelijk overgewicht genoemd.

Bron:

<http://www.bicycling.com/training/weight-loss/5-bmi-myths-you-need-to-stop-believing>

Buikomtrek

De Body Mass Index kent echter ook beperkingen. Zo is de BMI niet geschikt voor het inschatten van gezondheidsrisico's bij 'viscerale obesitas'. Het gaat dan om vetweefsel rondom de organen. De buikomtrek is hiervoor een goed alternatief. Onderzoek toont aan dat

²⁴ Kwaliteitsinstituut voor de gezondheidszorg CBO 2007, p. 2.

²⁵ Idem, p. 17.

²⁶ Idem, p. 17.

²⁷ De Nederlandse Obesitas Kliniek

²⁸ Kwaliteitsinstituut voor de gezondheidszorg CBO 2007, p. 18.

de buikomtrek sterk samenhangt met visceraal lichaamsvet.²⁹ De buikomtrek kan dus een aanvullend criterium zijn om vast te stellen of er sprake is van obesitas.

§ 2.3 Oorzaak en gevolgen

Obesitas is een complexe aandoening met verschillende oorzaken, waarbij er over het algemeen sprake is van een combinatie van factoren. Obesitas is dus niet toe te wijzen aan één oorzaak. De volgende (combinatie van) factoren zouden een rol kunnen spelen³⁰:

- Beperkte lichaamsbeweging en zittende levensstijl;
- Eetziektes zoals eetbuienstoornis;
- Toename van de hoeveelheid koolhydraten in de voeding;
- Stress;
- Te weinig slaap;
- Genetische aanleg.

De gevolgen van obesitas zijn vergaand. De psychische, maatschappelijke en financiële gevolgen van obesitas zullen hierna worden besproken. Op de lichamelijke gevolgen, oftewel de gezondheidsrisico's van obesitas, wordt in paragraaf 2.4 nader ingegaan.

Psychische gevolgen

De psychische gevolgen van obesitas zijn groot. De kwaliteit van leven gaat achteruit en praktisch gezien worden dagelijkse activiteiten moeilijk of zelfs onmogelijk. Daarnaast kan obesitas leiden tot een laag zelfbeeld, weinig zelfvertrouwen en depressiviteit.³¹ Andere psychische gevolgen van obesitas zijn stemmingsstoornissen, persoonlijkheidsstoornissen en sommige angststoornissen. Er kan dus gesteld worden dat obesitas psychische- en sociale problemen met zich meebrengt.³²

Maatschappelijke gevolgen

De toename van overgewicht en obesitas heeft als gevolg dat de maatschappelijke kosten zullen stijgen. Allereerst stijgen de kosten voor de gezondheidszorg. Uit een in 2012 verricht onderzoek blijkt dat tussen de 0,7% en 2,8% van de totale gezondheidszorguitgaven gerelateerd zijn aan obesitas.³³ Andere maatschappelijke gevolgen zijn de toename van de arbeidsongeschiktheid en het ziekteverzuim.³⁴ Daarnaast zijn door de toename van het aantal mensen met overgewicht aanpassingen van de inrichting van de openbare ruimte, woningen en het openbaar vervoer noodzakelijk.³⁵

Financiële gevolgen

Volgens Sturm gaat overgewicht en obesitas samen met de toename van de medische kosten voor het individu. Mensen met obesitas wenden zich vaker tot een huisarts en worden vaker opgenomen in ziekenhuizen. Op jaarbasis betalen zij bijna 40% meer aan medische kosten dan personen met een normaal gewicht, aldus Sturm.³⁶ Daarnaast blijkt uit een rapport van internationaal consultancybureau McKinsey dat obesitas de wereldwijde economie 2,0 biljoen euro per jaar kost. Dat is bijna evenveel als de maatschappelijke kosten van roken (2,1 biljoen euro per jaar). Obesitas is op weg om het grootste en duurste maatschappelijke probleem te worden.³⁷

²⁹ Kok e.a., *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 2004/48, p. 2381.

³⁰ De Nederlandse Obesitas Kliniek.

³¹ Idem.

³² Kwaliteitsinstituut voor de gezondheidszorg CBO 2007, p. 26.

³³ Luijben e.a., *Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu* 2012, p. 16.

³⁴ Idem, p. 34.

³⁵ Gezondheidsraad 2003/07, p. 111.

³⁶ Sturm, *Health Affairs* 2002/21, p. 245.

³⁷ Dobbs e.a., *Report McKinsey Global Institute* 2014, p. 47.

§ 2.4 Gezondheidsrisico's

In de voorgaande paragrafen is besproken wat obesitas is en welke mogelijke factoren er zijn aan te wijzen als oorzaken. Verder is er gekeken naar de psychische, maatschappelijke en financiële gevolgen van obesitas. In deze paragraaf wordt uiteengezet wat de belangrijkste gezondheidsrisico's zijn van obesitas. De Gezondheidsraad stelt dat naarmate de BMI of buikomvang toeneemt, het risico op ziekte en aandoeningen groter wordt.³⁸ Daarnaast neemt het risico op comorbiditeit toe. Dit houdt in dat een persoon last heeft van twee of meer aandoeningen tegelijkertijd, die in dit geval zijn veroorzaakt door obesitas.³⁹

Diabetes type 2

Ernstig overgewicht verhoogt het risico op de ontwikkeling van diabetes type 2. Normaliter wordt de glucosespiegel in het bloed gehandhaafd door het hormoon insuline. Door een vet- en koolhydraatrijk eetpatroon is er continu te veel glucose aanwezig in het bloed. Dit leidt tot verhoogde afgifte van insuline door de alvleesklier. Wanneer insuline constant in te hoge concentraties aanwezig is wordt het lichaam ongevoelig voor dit hormoon (insulineresistentie). Hierdoor kan er onvoldoende glucose worden opgenomen. Dit is schadelijk voor de bloedvaten en kan aanleiding geven tot slagaderverkalking.⁴⁰ Insulineresistentie is een van de eerste consequenties van gewichtstoename.⁴¹

Verhoogd cholesterol en hoge bloeddruk

Overgewicht heeft een negatieve invloed op het cholesterolgehalte. Vet rondom de buik leidt namelijk tot een verhoogde afgifte van 'slecht' LDL-cholesterol aan de bloedbaan. In tegenstelling tot 'goed' HDL-cholesterol, vormt LDL-cholesterol een risicofactor voor slagaderverkalking en hartinfarct.⁴² Daarnaast hebben mensen met obesitas een verhoogd risico op hoge bloeddruk. Hormonen afkomstig uit vetweefsel zorgen voor vernauwing van de bloedvaten. Tevens wordt er door het lichaam meer vocht vastgehouden, waardoor het bloedvolume toeneemt. De combinatie van vernauwde bloedvaten en een groot bloedvolume zorgt voor een hoge bloeddruk. Een hoge bloeddruk brengt een verhoogd risico op hart- en vaatziekten met zich mee.⁴³

Metabool syndroom

Ernstig overgewicht maakt onderdeel uit van het metabool syndroom. Dit is een verzamelnaam voor diverse medische condities die te maken hebben met een verstoorde stofwisseling: overmatig buikvet, hoge bloeddruk, verhoogd glucose, insulineresistentie en verhoogd LDL-cholesterol in het bloed. Het metabool syndroom geldt als een onafhankelijke risicofactor voor hart- en vaatziekten en diabetes type 2.⁴⁴

Slagaderverkalking (atherosclerose)

Obesitas is sterk geassocieerd met slagaderverkalking (atherosclerose). Een verhoogd LDL-cholesterolgehalte, diabetes type 2 en hoge bloeddruk spelen daarbij een belangrijke rol. De afzetting van LDL-cholesterol tegen de bloedvatwand veroorzaakt een ontstekingsreactie die resulteert in de opeenstapeling van onder andere vetachtige stoffen en ontstekingscellen. Door deze opeenstapeling slibben de bloedvaten langzaam dicht en wordt de doorstroom ernstig verhindert. Wanneer de bloedvaten helemaal dichtslibben wordt de slagader volledig afgesloten en krijgt het achterliggende orgaan uiteindelijk geen zuurstof meer. In dat geval is er sprake van een infarct. Slagaderverkalking komt het meeste voor in hart en hersenen.⁴⁵

³⁸ Gezondheidsraad 2003/07, p. 45.

³⁹ Idem, p. 14.

⁴⁰ Kopelman, *Obesity Reviews* 2007/8, p. 14.

⁴¹ Gezondheidsraad 2003/07, p. 48.

⁴² Cholesterol voorlichting.

⁴³ Dorrestijn e.a., *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 2010/154:A1945, p. 4.

⁴⁴ Gezondheidsraad 2003/07, p. 46.

⁴⁵ Nederlandse Hartstichting.

Vormen van kanker

Vetweefsel kan zelf hormonen produceren en uitscheiden. Deze hormonen worden afgegeven aan de bloedbaan en kunnen een rol spelen bij het ontstaan van tumoren. Daarnaast kan vetweefsel langdurige ontstekingen veroorzaken, wat eveneens een risicofactor is voor tumorvorming.⁴⁶ Obesitas kan leiden tot nier-, borst-, eierstokken-, baarmoeder-, prostaat-, en galblaaskanker.⁴⁷

Artrose

Door obesitas kan ook het bewegingsstelsel worden aangetast. Overmatig lichaamsgewicht oefent grote druk uit op met name de knie- en heupgewrichten, wat leidt tot slijtage. Artrose is een van de meest voorkomende (en pijnlijke) vormen van gewrichtsaandoeningen.⁴⁸ Een belangrijk kenmerk is structuurverandering en verlies van kraakbeen, waardoor gewrichten niet meer soepel kunnen bewegen.⁴⁹

Ademhalingsproblemen en slaapapneu

Obesitas kan ook ademhalingsproblemen veroorzaken. De ademhalingsfunctie wordt belemmerd door de toegenomen vetafzetting, als gevolg van een veel grotere stijfheid van de borstkas. Dit leidt tot een beperkte longcapaciteit en een lage inspanningscapaciteit. Door minder zuurstof in het bloed hebben mensen met obesitas last van ademhalingsproblemen. Daarnaast kan obesitas leiden tot slaapapneu. Dit houdt in dat gedurende een korte periode de ademhaling tijdens het slapen helemaal stopt. Slaapapneu is niet levensbedreigend maar wel erg vermoeiend en een hoge belasting voor de patiënt.⁵⁰

Verminderde vruchtbaarheid

Een hoog BMI is geassocieerd met verminderde vruchtbaarheid, met name bij vrouwen. In de puberteit kan overgewicht leiden tot onregelmatige menstruaties.⁵¹ In de volwassenheid verkleint obesitas de kans op een geslaagde zwangerschap en is er sprake van een verhoogde kans op een miskraam. Dit heeft alles te maken met veranderingen in de huishouding van de geslachtshormonen. Ook bij mannen wordt de vruchtbaarheid beïnvloed door overgewicht. Obesitas zorgt bijvoorbeeld voor zeer lage testosteron gehalten.⁵²

§ 2.5 Conclusie

Obesitas is een chronische ziekte, waarbij een zodanige overmatige vetstapeling in het lichaam bestaat dat dit aanleiding geeft tot gezondheidsrisico's. De belangrijkste gezondheidsrisico's van obesitas zijn diabetes type 2, verhoogd cholesterol, hoge bloeddruk, metabool syndroom, slagaderverkalking, bepaalde vormen van kanker, artrose, ademhalingsproblemen, slaapapneu en verminderde vruchtbaarheid. Uit dit hoofdstuk kan geconcludeerd worden dat obesitas samenhangt met tal van andere ziekten. Naarmate het overgewicht toeneemt, neemt ook het risico van het optreden van comorbiditeit toe. Om vast te stellen of er sprake is van obesitas kunnen twee methoden worden gebruikt: (1) BMI en (2) buikomtrek. Obesitas is daarnaast niet toe te wijzen aan één oorzaak, maar er is sprake van een combinatie van factoren. Bijvoorbeeld toename van het aantal koolhydraten in voeding en beperkte lichaamsbeweging. De psychische, maatschappelijke en financiële gevolgen van obesitas zijn groot. Zo zullen bijvoorbeeld de kosten voor de gezondheidszorg stijgen. Kortom, obesitas is op weg om het grootste en duurste maatschappelijke probleem te worden.

---

⁴⁶ Cancer Research UK 2016.

⁴⁷ Gezondheidsraad 2003/07, p. 46.

⁴⁸ Volksgezondheidszorg 2015.

⁴⁹ Arthritis Foundation.

⁵⁰ Zelissen 2009, p. 29.

⁵¹ National Heart, Lung, and Blood Institute 1998, p. 19.

⁵² Pasquali e.a., Current Opinion in Endocrinology, Diabetes & Obesity 2007, p.5.

Hoofdstuk 3

Het juridisch kader: de zorgplicht van de voedingsindustrie

§ 3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staat het juridisch kader van de zorgplicht van de voedingsindustrie centraal. Allereerst zal in paragraaf 2 de buitencontractuele zorgplicht worden besproken. In de paragrafen 3, 4, 5, 6 en 7 zullen achtereenvolgens de artikelen 6:162 BW, 6:163 BW, 3:296 BW en 6:193a-193e BW worden besproken. Deze artikelen vormen de kern van het juridisch kader. Tot slot zal er in paragraaf 8 een antwoord worden gegeven op de vraag: welk juridisch kader is van toepassing op de zorgplicht van de voedingsindustrie?

§ 3.2 De buitencontractuele zorgplicht

Volgens de Dikke Van Dale betreft de zorgplicht een “juridische plicht om voor anderen te zorgen, om zorgvuldig om te gaan met belangen van anderen.”⁵³ In de rechtsliteratuur wordt de volgende definitie gehanteerd: “een zorgplicht is een positieve verplichting tot het nemen van zorg die een (pro)actief handelen of nalaten veronderstelt, weke verplichting in het leven wordt geroepen door een specifieke rechtsverhouding tussen partijen en welke verplichting reeds bestaat voordat schade ontstaat en voordat het aansprakelijkheidsrecht een schending hiervan sanctioneert.”⁵⁴

Zorgelementen

Volgens Maes bestaat een zorgplicht uit verschillende zorgelementen. Allereerst kan de zorgplicht alleen bestaan als er een bepaalde zorgrelatie aan ten grondslag ligt.⁵⁵ Wanneer is er sprake van een dergelijke zorgrelatie en bestaat er een plicht tot zorg tussen de zorgverlener en de zorgontvanger? Tjong Tjin Tai maakt de koppeling tussen zorg en verantwoordelijkheid; de verantwoordelijkheid om zorg te dragen voor het belang van de ander.⁵⁶ In het geval van dit onderzoek dus het belang van zorg van de producent voor de consument. Volgens Maes zegt de sterkte van de zorgrelatie iets over de plicht tot zorg. Met andere woorden: hoe nauwer de relatie tussen partijen, hoe groter de plicht tot zorg zal zijn.⁵⁷

Ten tweede kan de zorgplicht worden ingedeeld in drie fasen; voorzorg, zorg en nazorg.⁵⁸ In de voorzorgfase gaat het om preventieve maatregelen die de actor neemt om ervoor te zorgen dat de betrokkenen niet worden blootgesteld aan een onverantwoord risico, waardoor schade wordt voorkomen. In de tweede fase gaat het om zorgverplichtingen in de vorm van bijvoorbeeld het houden van toezicht. In de fase van nazorg is er al sprake van schade en moet de actor ervoor zorgen dat de schade niet onnodig wordt vergroot. Een voorbeeld hiervan is een longtransplantatie, betaald door de tabaksproducent, waarbij een of twee longen vervangen worden door een donor-long. Daarnaast kan er een onderscheid worden gemaakt in ‘gewone zorgplichten’ en ‘bijzondere zorgplichten’. De zorgplichten van de werkgever, notaris of banken kunnen gezien worden als bijzondere zorgplichten.⁵⁹ In het laatste geval heeft de Hoge Raad bepaald dat banken een dusdanige belangrijke positie in het maatschappelijk verkeer hebben dat dit een bijzondere zorgplicht met zich mee brengt.⁶⁰ De bancaire zorgplicht heeft namelijk betrekking op complexfinanciële producten met grote risico’s voor de klant.⁶¹ De genoemde zorgplichten zijn in de rechtspraak ontwikkeld en (in sommige gevallen) later in de wet verankerd.

---

⁵³ Van Dale.

⁵⁴ Paijmans 2013, p. 110.

⁵⁵ Maes AV&S 2016/2, p. 7.

⁵⁶ Tjong Tjin Tai 2006, p. 70.

⁵⁷ Maes AV&S 2016/2, p. 7.

⁵⁸ Keirse 2017.

⁵⁹ Paijmans 2013, p. 119.

⁶⁰ HR 9 januari 1998, ECLI:NL:HR:1998:ZC2536.

⁶¹ Koolhaas 2015, p. 8.

Voorzienbaarheid

Als het gaat om voorzienbaarheid van schade stelt Tjong Tjin Tai dat iemand actie moet ondernemen tegen zijn onkunde of onwetendheid. Het voorzorgsbeginsel speelt hierbij een belangrijke rol. De Jong stelt dat dit beginsel inhoudt dat in geval van aannemelijke vermoedens van een ernstig risico, een proactieve houding moet worden ingenomen.⁶² Daarnaast stelt Tjong Tjin Tai dat aan iemand met een grotere deskundigheid op een bepaald gebied ook hogere eisen gesteld kunnen worden, ten aanzien van het nemen van voorzorgsmaatregelen. Wie over bijzondere kennis beschikt, waardoor degene een risico of gevaar kent dat voor normale mensen niet bekend is, zal daar in zijn handelen rekening mee moeten houden.⁶³ Het feit dat er sprake is van een zorgplicht brengt dus met zich dat de actor voorafgaand aan zijn handelen moet kunnen beoordelen of de handeling aanvaardbaar is. Oftewel, de gevolgen van het handelen moeten te voorzien zijn.⁶⁴

§ 3.3 Onrechtmatige daad: artikel 6:162 BW

In deze paragraaf zal de eerste wettelijke pijler van de zorgplicht van de voedingsindustrie worden beschreven. Welke rol speelt artikel 6:162 BW in het geheel en welke jurisprudentie speelt een belangrijke rol bij de invulling van dit wetsartikel?

Uit artikel 6:162 lid 1 BW volgt dat hij die jegens een ander een (toerekenbare) onrechtmatige daad pleegt, verplicht is de schade die de ander daardoor lijdt, te vergoeden. Er gelden vier vereisten voor aansprakelijkheid op grond van dit artikel. Allereerst moet de aangesproken partij een onrechtmatige daad hebben gepleegd. Daarnaast moet de onrechtmatige daad toerekenbaar zijn aan de aangesproken partij, op grond van de schuld, wet of verkeersopvattingen. Verder moet de eisende partij schade hebben geleden en dient er tussen de onrechtmatige daad en de geleden schade een causaal verband te bestaan.⁶⁵ Daarnaast speelt de relativiteit (artikel 6:163 BW) ook een belangrijke rol. Dit zal worden besproken in paragraaf 3.4. Gelet op lid 2 kan als een onrechtmatige daad worden aangemerkt: een inbreuk op een recht, een doen of nalaten in strijd met een wettelijke plicht of met hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt. De aangesproken partij kan daarnaast een beroep doen op een rechtvaardigingsgrond. Hierdoor verliest de daad zijn onrechtmatig karakter.⁶⁶ Uit lid 3 van artikel 6:162 BW blijkt dat een onrechtmatige daad toerekenbaar is, indien zij te wijten is aan zijn schuld of op grond van de wet of verkeersopvattingen. Volgens Jansen moet het begrip 'schuld' worden geïnterpreteerd als verwijtbaarheid; de dader wist of behoorde te weten dat hij onrechtmatig handelde.⁶⁷

De tekst van artikel 6:162 BW wijst er niet op dat 'zorg' deel uitmaakt van het wetsartikel. Het woord 'zorg' komt er namelijk niet in voor. De derde norm van lid 2 spreekt zoals gezegd over handelen in strijd met 'hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt.' Het gaat hierbij dus om de maatschappelijk aanvaarde normen over behoorlijk en zorgvuldig gedrag.⁶⁸ De voortvloeiende rechtsplicht uit dit gedeelte tot inachtneming van de maatschappelijke zorgvuldigheid is door de Hoge Raad meerdere malen als zorgplicht gekwalificeerd.⁶⁹ Er kan gesteld worden dat de Hoge Raad onrechtmatig handelen koppelt aan een gebrek aan zorg.⁷⁰ De verplichting tot zorg houdt primair in dat men zekere handelingen nalaat of juist moet verrichten.⁷¹

---

⁶² De Jong 2016, p. 225.

⁶³ Tjong Tjin Tai 2006, p. 148.

⁶⁴ Idem.

⁶⁵ Jansen 2009, p. 21.

⁶⁶ Idem, p. 37.

⁶⁷ Idem, p. 40.

⁶⁸ Spier e.a. 2015, p. 45.

⁶⁹ Jansen e.a., *Tijdschrift voor de Ondernemingsrechtpraktijk* 2014/7, p. 41.

⁷⁰ Tjong Tjin Tai 2006, p. 139.

⁷¹ Idem, p. 140.

Hierna zal de jurisprudentie over dit onderwerp worden behandeld. Aangezien er een veelvoud aan jurisprudentie over dit onderwerp beschikbaar is, is ervoor gekozen om een selectie te maken van de belangrijkste arresten. Hierbij is er met name gekeken naar jurisprudentie waar de zorgvuldigheidsnorm in gevaarzettingssituaties en het daaruit voortvloeiende voorzorgsbeginsel een rol hebben gespeeld.

Kelderluik⁷²

Een medewerker van Coca-Cola heeft bij het afleveren van frisrank aan een café een kelderluik open laten staan. Een bezoeker van het café die op weg is naar het toilet valt in het kelderluik en loopt daarbij ernstige verwondingen op. De vraag is of Coca-Cola aansprakelijk is en aan welke criteria dit getoetst dient te worden. De Hoge Raad heeft aan de hand van de volgende 'kelderluikgezichtspunten' geoordeeld dat Coca-Cola onrechtmatig heeft gehandeld:⁷³

- De mate van waarschijnlijkheid dat de benadeelde onoplettend is;
- De aard en omvang van de schade;
- De waarschijnlijkheid dat deze schade zich als gevolg van bepaald gedrag zal voordoen;
- De aard van de gedraging;
- De bezwaarlijkheid in kosten, tijd en moeite om voorzorgsmaatregelen te nemen.

In dit arrest ging het om een gevaarzettende situatie. Het gaat dan om gevallen waarbij er onvoldoende maatregelen zijn genomen om ongelukken te voorkomen. Volgens Tjong Tjing Tai kan het creëren van een risico onder omstandigheden een onrechtmatige daad opleveren. Het is dus niet zo dat het in het leven roepen van een enkel risico direct onrechtmatig is. Indien het risico echter een zekere grens passeert kan dit onrechtmatig zijn. In dat geval is men verplicht om voorzorgsmaatregelen te nemen; maatregelen om te voorkomen dat anderen schade lijden.⁷⁴ Volgens Giesen volgt uit dit arrest dat de zogenoemde waarschuwingsplicht een belangrijke voorzorgsmaatregel is die bijna altijd inzetbaar is. De waarschuwingsplicht is een zorgplicht om te voorkomen dat een ander schade ondervindt.⁷⁵ Uit de uitspraak blijkt ook dat naarmate het nemen van voorzorgsmaatregelen minder bezwaarlijk is, gelet op de kosten, de tijd en de moeite, men gehouden is tot het treffen van deze preventieve maatregelen.⁷⁶

Struikelende broodbezorger⁷⁷

De Hoge Raad heeft in dit arrest geoordeeld dat er een plicht bestaat om een waargenomen gevaarsituatie op te heffen of anderen daarvoor te waarschuwen, wanneer de ernst van het gevaar dat de situatie voor anderen met zich meebrengt tot het bewustzijn van de waarnemer is doorgedrongen. Deze plicht geldt ook in het geval men niet verantwoordelijk is voor het ontstaan van de gevaarsituatie. Indien er sprake is van een speciale relatie met het slachtoffer of met de plaats waar de gevaarsituatie zich voordoet, kan dat een bijzondere verplichting tot zorg en oplettendheid met zich meebrengen.

Natronloog⁷⁸

In dit arrest heeft het personeel van het Dorpshuis een zak huisvuil op straat gezet voor afvoering door een vuilnisophaaldienst. In de zak bevindt zich een plastic emmertje met een bijtende stof (natronloog). De vuilnisophaler deponeert de zak in de vuilnisauto en krijgt vervolgens de natronloog in zijn gezicht, waardoor hij oogletsel oploopt. De Hoge Raad oordeelt dat dit onrechtmatig is. Het is in strijd met de zorgvuldigheid die in het maatschappelijk verkeer wordt vereist, gelet op de veiligheid van alle betrokkenen. Het was

⁷² HR 5 november 1965, ECLI:NL:HR:1965:AB7079.

⁷³ Spier e.a. 2015, p. 49.

⁷⁴ Tjong Tjin Tai 2006, p. 155.

⁷⁵ Giesen 2005, p. 26.

⁷⁶ Idem, p. 28.

⁷⁷ HR 22 november 1974, ECLI:NL:HR:1974:AC5503.

⁷⁸ HR 8 januari 1982, ECLI:NL:HR:1982:AG4306.

namelijk niet voldoende om een emmertje met onbekende vloeistof in een kartonnen doos met daaromheen enkel een plastic vuilniszak bij het afval neer te zetten. Dit tenzij er gegronde redenen waren om aan te nemen dat de vloeistof geen schade zou veroorzaken bij aanraking met een mens. Of tenzij er vooraf gewaarschuwd was voor de gevaren van de vloeistof.⁷⁹

Staat/Daalder (Veenbroei)⁸⁰

Een vijfjarig jongetje wandelt met zijn vader over een terrein die niet voor publiek toegankelijk is. Tijdens de wandeling loopt de jongen brandwonden op die te wijten zijn aan de zogenaamde Veenbroei. Dit is een onbekend natuurverschijnsel die niet altijd zichtbaar is, waarbij de begroeiing zodanig smeult dat aanraking tot brandwonden kan leiden.⁸¹ De Hoge Raad oordeelt dat degene die zorg heeft voor het terrein (de Staat) aansprakelijk is. Er wordt gehandeld in strijd met hetgeen volgens het ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt. De Hoge Raad stelt dat de Staat moet verwachten dat het publiek het terrein zal betreden. Daarnaast weet de Staat dat er voor het publiek niet steeds waarneembaar gevaar zal voordoen. Toch wordt er nagelaten om maatregelen te nemen door een verbod of waarschuwing voor het gevaar.⁸² Volgens de Hoge Raad heeft degene die het terrein beheert dus een waarschuwingsplicht. De belangrijkste vraag na dit arrest is: hoe specifiek moet de waarschuwing zijn? Wanneer is er sprake van een afdoende waarschuwing? Dit heeft de Hoge Raad onder andere nader uitgewerkt in het Jetblast-arrest, dat hierna ter sprake komt.

Jetblast⁸³

De start- en landingsbaan van het vliegveld van het eiland Sint-Maarten ligt aan het strand. Veel toeristen staan hier naar de aankomende en vertrekkende vliegtuigen te kijken. Er hangt een bord met daarop de waarschuwing dat vertrekkende vliegtuigen (door de kracht van de straalmotoren) lichamelijk letsel kunnen veroorzaken. De meeste toeristen, waaronder ook eiseres, trekken zich hier niks van aan. Wanneer het vliegtuig de motoren start om te vertrekken, levert dat een zodanige luchtstroom (jetblast) op, dat eiseres meters achteruit op de rotsen wordt geworpen met lichamelijk letsel tot gevolg.⁸⁴ Eiseres stelt het vliegveld aansprakelijk, omdat er onvoldoende maatregelen zijn getroffen.

De Hoge Raad stelt dat op deze casus de kelderluikcriteria van toepassing zijn. Er wordt allereerst gesteld dat de zorg van de terreinbeheerder zich ook uitstrekt tot degenen die zich niet alleen op het terrein, maar ook buiten het terrein bevinden.⁸⁵ Daarnaast kan volgens de Hoge Raad de bestaande waarschuwing niet als een afdoende maatregel worden beschouwd. Het is van doorslaggevende betekenis of de waarschuwing zal leiden tot een handelen of nalaten, waardoor het gevaar wordt vermeden.⁸⁶ Volgens Giesen moet de waarschuwing dus effectief en specifiek zijn, in die zin dat de waarschuwing moet leiden tot gevaar vermijdend gedrag.⁸⁷ Verheij voegt hieraan toe dat uit de uitspraak blijkt dat het nodig kan zijn dat het karakter van het gevaar nader wordt omschreven. Het kan daarbij functioneel zijn dat wordt aangegeven welk gedrag van het publiek wordt verwacht.⁸⁸

Overige jurisprudentie

In het arrest Speeckaert/Gradener staat de medische aansprakelijkheid van een hulpverlener centraal. Volgens de Hoge Raad heeft de hulpverlener aan zijn zorgplicht voldaan indien hij de zorgvuldigheid in acht heeft genomen die van een redelijk bekwaam en redelijk handelend

⁷⁹ HR 8 januari 1982, ECLI:NL:HR:1982:AG4306, r.o. 4.

⁸⁰ HR 27 mei 1988, ECLI:NL:HR:1988:AD0344.

⁸¹ Giesen 2005, p. 30.

⁸² HR 27 mei 1988, ECLI:NL:HR:1988:AD0344, r.o. 3.2.

⁸³ HR 28 mei 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO4224.

⁸⁴ Giesen 2005, p. 33.

⁸⁵ HR 28 mei 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO4224, r.o. 3.3.

⁸⁶ Idem, r.o. 3.4.3.

⁸⁷ Giesen 2005, p. 34.

⁸⁸ Verheij 2015, p. 51.

vakgenoot mag worden verwacht.⁸⁹ De hoedanigheid waarin de beroepsbeoefenaar optreedt kan de grens van de vereiste zorg dus verleggen. Het laatste arrest wat zal worden besproken is het arrest Koolhaas/Rockwool, een fabrikant van steenwolproducten. De fabrikant verandert op enig moment de samenstelling van het product. De afnemers van het product lijden hierdoor schade. Volgens de Hoge Raad moet een fabrikant maatregelen nemen die van een zorgvuldig fabrikant mogen worden verwacht, om te voorkomen dat het product schade veroorzaakt.⁹⁰ De fabrikant moet onderzoek doen naar de effecten van zijn producten. Daarnaast rust er op de fabrikant een informatieplicht ten aanzien van zijn producten.

§ 3.4 Relativiteit: artikel 6:163 BW

Sinds 1992 is het relativiteitsvereiste in de wet (artikel 6:163 BW) opgenomen.⁹¹ Het relativiteitsvereiste heeft zich vóór de codificering van artikel 6:163 BW in de rechtspraak ontwikkeld en is door de Hoge Raad in 1928 aangenomen.⁹² De Hoge Raad heeft de schadevergoeding in dit betreffende arrest niet toegewezen, omdat de strekking van de norm niet zover strekt dat de benadeelde wordt beschermd tegen de schade zoals benadeelde die heeft geleden.⁹³ Volgens Jansen resulteert artikel 6:163 BW in twee vereisten. Allereerst moet de overtreden rechtsnorm zover strekken dat de benadeelde wordt beschermd. Daarnaast moet zijn getroffen belang binnen het beschermingsbereik van de bewuste norm vallen.⁹⁴ Kortom, niet ieder onrechtmatig handelen is altijd onrechtmatig jegens iedereen. Artikel 6:163 BW kan worden gezien als een soort begrenzing van de aansprakelijkheid op grond van artikel 6:162 BW.⁹⁵ Na de codificering in de wet van het relativiteitsvereiste in 1992 heeft de Hoge Raad nog tal van uitspraken gedaan over het relativiteitsvereiste, bijvoorbeeld de arresten Beukers/Dorenbos⁹⁶ en Duwbak Linda.⁹⁷

Ongeschreven normen

Bij auteurs van juridische literatuur zijn de meningen verdeeld of het relativiteitsvereiste een rol speelt bij onrechtmatigheid van een gedraging in strijd met hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt. Er wordt namelijk gesteld dat ongeschreven normen altijd op het concrete geval kunnen worden toegepast en dus al zijn gerelativeerd. Vaak is er sprake van een zodanige nauwe verwevenheid tussen onzorgvuldigheid en relativiteit, dat ook wel wordt gezegd dat de relativiteit in de toepasselijke zorgvuldigheidsnorm zit 'ingebakken'.⁹⁸ Dit blijkt ook uit verschillende uitspraken van de Hoge Raad.⁹⁹ Om die reden zou een beperking door het relativiteitsvereiste overbodig zijn.¹⁰⁰ Het relativiteitsvereiste zou zich alleen uitstrekken over gedragingen die in strijd zijn met de door de wet omgeschreven normen. Uit de gezaghebbende Asser-serie blijkt echter dat het relativiteitsvereiste geldt voor alle onrechtmatigheidscategorieën. Het relativiteitsvereiste geldt dus zowel voor onrechtmatigheid wegens een inbreuk op een recht en een doen of nalaten strijd met de wet als voor hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt.¹⁰¹ Ook uit de jurisprudentie blijkt dat het relativiteitsbeginsel van toepassing is op ongeschreven normen.¹⁰²

⁸⁹ HR 9 november 1990, ECLI:NL:HR:1990:AC1103.

⁹⁰ HR 22 oktober 1999, ECLI:NL:HR:1999:ZC2994, r.o. 3.5.

⁹¹ Asser/Hartkamp & Sieburgh 6-IV 2015/129.

⁹² GS Onrechtmatige daad, art. 6:163 BW, aant. 1.3.

⁹³ HR 25 mei 1928, NJ 1928/1688.

⁹⁴ Jansen 2009, p. 50.

⁹⁵ Spier e.a. 2015, p. 68.

⁹⁶ HR 17 januari 1958, NJ 1961/568.

⁹⁷ HR 7 mei 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO6012.

⁹⁸ GS Onrechtmatige daad, art. 6:163 BW, aant. 4.3.1.

⁹⁹ Zie HR 2 december 1994, NJ 1995/288 (Poot/ABP), HR 30 september 1994, NJ 1996/196-198 (30 september-arresten) en HR 23 februari 2007, NJ 2008/492 (lo Vivat).

¹⁰⁰ Jansen 2009, p. 52.

¹⁰¹ Asser/Hartkamp & Sieburgh 6-IV 2015/135.

¹⁰² HR 11 maart 1937, NJ 1937/899.

§ 3.5 Rechterlijk bevel: artikel 3:296 BW

Gelet op de vraag van dit onderzoek, of de voedingsindustrie een zorgplicht heeft ten aanzien van de consument, speelt artikel 3:296 BW ook een belangrijke rol. Op basis van dit artikel kan er namelijk aan de rechter een rechterlijk bevel of verbod worden gevraagd, waarbij de voedingsindustrie wordt gesommeerd om iets te wijzigen in hun handelswijze ter voorkoming van schade. Voor een dergelijk verbod of bevel hoeft er geen sprake te zijn van schade. Het is wel van belang dat er sprake is van een (dreigend) onrechtmatig handelen.¹⁰³ De Hoge Raad verwoordde het als een 'reële dreiging'.¹⁰⁴

Voor het vragen van een rechterlijk bevel of verbod is het dus niet noodzakelijk dat er sprake is van schade. Toegepast op de voedingsindustrie houdt dit in dat de consument nog niet aan obesitas hoeft te lijden om de producent te bevelen om bijvoorbeeld de samenstelling van zijn product te wijzigen. Uit het feit dat er sprake moet zijn van een (dreigend) onrechtmatig handelen volgt dat er bij een bevel of verbod sprake moet zijn van algemene causaliteit en niet van individuele causaliteit.¹⁰⁵ Het is wel van belang dat de eiser voldoende belang heeft bij het bevel of het verbod. Dit volgt uit artikel 3:303 BW. Dit kan een privébelang zijn, of een collectief belang, op grond van artikel 3:305a BW. Franken stelt dat op grond van artikel 6:163 BW het bevel of verbod de strekking moet hebben de eiser in zijn belangen te beschermen.¹⁰⁶

§ 3.6 Oneerlijke handelspraktijk: artikel 6:193a en 6:193b BW

In deze paragraaf zal het onderwerp oneerlijke handelspraktijk worden behandeld. Door de implementatie van de Europese Richtlijn 'betreffende oneerlijke handelspraktijken van ondernemingen jegens consumenten op de interne markt', is afdeling 6.3.3A van het BW in werking getreden.¹⁰⁷ Onder deze regeling vallen alleen de transacties tussen een handelaar en een consument. In artikel 6:193a BW wordt allereerst toegelicht welke begrippen centraal staan in deze afdeling. In artikel 6:193b lid 1 BW wordt de verbinding gelegd met artikel 6:162 BW.¹⁰⁸ Dit artikel luidt als volgt: "een handelaar handelt onrechtmatig jegens een consument indien hij een handelspraktijk verricht die oneerlijk is." In artikel 6:193a lid 1 sub d BW wordt daarnaast verwoord wat er onder een handelspraktijk wordt verstaan: "iedere handeling, omissie, gedraging, voorstelling van zaken of commerciële communicatie, met inbegrip van reclame en marketing, van een handelaar, die rechtstreeks verband houdt met de verkoopbevordering, verkoop of levering van een product aan consumenten."

In artikel 6:193b lid 2 BW is opgenomen wanneer een handelspraktijk als oneerlijk kan worden beschouwd. Dit artikel luidt als volgt: "Een handelspraktijk is oneerlijk indien een handelaar handelt (a) in strijd met de vereisten van professionele toewijding, en (b) het vermogen van de gemiddelde consument om een geïnformeerd besluit te nemen merkbaar is beperkt of kan worden beperkt, waardoor de gemiddelde consument een besluit over een overeenkomst neemt of kan nemen, dat hij anders niet had genomen."

Aan deze bepaling kunnen volgens Verkade de volgende criteria worden ontleend:¹⁰⁹

- i. Vereisten van professionele toewijding;
- ii. Geïnformeerd besluit over een overeenkomst;
- iii. Gemiddelde consument;
- iv. Een 'merkbare beperking' van het vermogen van de gemiddelde consument om een geïnformeerd besluit te nemen, waardoor de gemiddelde consument een besluit over een overeenkomst neemt of kan nemen, dat hij anders niet had genomen.

¹⁰³ Franken, AV&S 2010/25, p. 12.

¹⁰⁴ HR 21 december 2001, ECLI:NL:HR:2001:ZC3693, r.o. 3.2.2.

¹⁰⁵ Franken, AV&S 2010, 25, p. 12.

¹⁰⁶ Idem, p. 13.

¹⁰⁷ Richtlijn 2005/29/EG.

¹⁰⁸ Verkade 2016, p. 18.

¹⁰⁹ Verkade 2016, p. 26.

Bij het eerste criteria ‘vereisten van professionele toewijding’ kan volgens Verkade worden verstaan dat het in de kern gaat om de zorgvuldigheid die van een redelijk bekwaam en redelijk handelend vakgenoot mag worden verwacht.¹¹⁰ Het tweede criteria laat zich al raden; de consument moet de mogelijkheid hebben gekregen om een goed geïnformeerd besluit over een overeenkomst te nemen.¹¹¹ Dan de vraag wat er wordt verstaan onder de gemiddelde consument. Uit de uitspraak van het Europese Hof van Justitie blijkt dat de consument doorgaans ‘een gemiddeld geïnformeerde, omzichtige en oplettende gewone consument’ is.¹¹² De Nederlandse Hoge Raad heeft deze definitie overgenomen.¹¹³ Het vierde vereiste betreft een causaal verband tussen de beperking van de mogelijkheid om een geïnformeerd besluit te nemen, en het besluit van de consument.¹¹⁴

§ 3.7 Misleidende handelspraktijk: artikel 6:193c-193e BW

Op grond van artikel 6:193c lid 1 BW is “een handelspraktijk misleidend indien informatie wordt verstrekt die feitelijk onjuist is of die de gemiddelde consument misleidt of kan misleiden, al dan niet door de algemene presentatie van de informatie.” Hierna volgt een limitatieve opsomming van aspecten waardoor de consument kan worden misleid. Het gaat dan bijvoorbeeld om feitelijk onjuiste informatie over de aard van het product (sub a), of de voornaamste kenmerken van het product, zoals de risico’s en samenstelling (sub b).

In artikel 6:193d lid 1 BW gaat het over de zogenaamde misleidende omissie. Hiervan is sprake indien er essentiële informatie wordt achtergehouden. Volgens lid 2 van artikel 6:193d BW gaat het om essentiële informatie die de consument nodig heeft om een goed geïnformeerd besluit te nemen. Doordat er informatie wordt achterhouden neemt de consument een beslissing die hij anders niet had genomen. Het gaat dan bijvoorbeeld om essentiële informatie over de kenmerken van het product (artikel 6:193e sub a BW). In hoofdstuk 1 is reeds de uitspraak van het Europese Hof van Justitie aan de orde geweest over misleidende informatie op verpakkingen.¹¹⁵ In dit arrest ging het om een fabrikant die vruchtenthee verhandelde met volgens de verpakking ‘natuurlijke aroma’s – vanille-frambozensmaak’.¹¹⁶ De thee bevatte echter geen van deze ingrediënten. In deze zaak ging het dus om de vraag of de etikettering van de vruchtenthee de koper kan misleiden door de indruk te wekken dat het product bestanddelen van framboos en vanille bevat, terwijl dat in werkelijkheid niet zo is.¹¹⁷ Voorop gesteld mag de etikettering de consument niet misleiden, onder meer ten aanzien van de kenmerken van het levensmiddel en met name de aard, identiteit, hoedanigheden, samenstelling en hoeveelheid.¹¹⁸ Daarbij komt dat de etikettering, de reclame, de aanbiedingsvorm van levensmiddelen (vorm, uiterlijk, verpakking) en de wijze waarop zij worden gepresenteerd voor de consument niet misleidend mogen zijn.¹¹⁹ Volgens het Hof moet bij de beoordeling of een etikettering voor een koper misleidend is worden nagegaan wat de vermoedelijke verwachting van een normaal geïnformeerd consument is ten aanzien van die etikettering.¹²⁰ Indien de etikettering van het product door afbeeldingen of tekst laat vermoeden dat het product een ingrediënt bevat, dat het in werkelijkheid niet bevat, kan dit soort etikettering de consument misleiden. Ook als de ingrediëntenlijst daarnaast verder juist en volledig is opgesteld kan dit ongeschikt zijn om de verkeerde indruk van de consument over de kenmerken van het product te corrigeren.¹²¹

---

¹¹⁰ Verkade 2016, p. 28.

¹¹¹ Idem, p. 30.

¹¹² HvJ EG 16 juli 1998, C-210/96.

¹¹³ HR 5 juni 2009, ECLI:NL:HR:2009:BH2815, r.o. 4.5.3.

¹¹⁴ Verkade 2016, p. 34.

¹¹⁵ HvJ EU 4 juni 2015, ECLI:EU:C:2015:361.

¹¹⁶ Idem, r.o. 15.

¹¹⁷ Idem, r.o. 29.

¹¹⁸ Idem, r.o. 31.

¹¹⁹ Idem, r.o. 33.

¹²⁰ Idem, r.o. 36.

¹²¹ Idem, r.o. 40.

§ 3.8 Conclusie

In dit hoofdstuk is het juridisch kader behandeld dat van invloed is op de zorgplicht van de voedingsindustrie. De zorgplicht is allereerst een juridische plicht om zorgvuldig om te gaan met belangen van anderen. Het is een positieve verplichting, die een proactief handelen of nalaten vereist. Een zorgplicht kan daarnaast alleen bestaan indien er een zorgrelatie aan ten grondslag ligt; de verantwoordelijkheid om zorg te dragen voor het belang van de ander. In het geval van dit onderzoek dus het belang van zorg van de producent voor de consument. Een zorgplicht kan daarnaast worden onderscheiden in drie fases, te weten voorzorg, zorg en nazorg. Daarnaast kan er ook een onderscheid worden gemaakt tussen gewone en bijzondere zorgplichten. Er is sprake van een bijzondere zorgplicht indien de actor een belangrijke positie heeft in het maatschappelijk verkeer. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan de zorgplicht van de bank. Deze is bijzonder aangezien haar complexfinanciële producten grotere risico's voor de klant kunnen hebben.

Als er schade dreigt te ontstaan moeten er maatregelen worden genomen om die schade te voorkomen. Een belangrijke conclusie gelet op de zorgplicht is dat aan iemand met een grotere deskundigheid op een bepaald gebied ook hogere eisen gesteld kunnen worden, ten aanzien van het nemen van voorzorgsmaatregelen.

De onrechtmatige daad (artikel 6:162 BW) vormt een belangrijke basis voor de zorgplicht. Ondanks dat het woord 'zorg' geen enkele keer in dit artikel voorkomt heeft de Hoge Raad de voortvloeiende rechtsplicht uit dit gedeelte tot inachtneming van de maatschappelijke zorgvuldigheid meerdere malen als zorgplicht gekwalificeerd. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de arrest Kelderluik, Natronloog en Jetblast. Uit deze arresten blijkt dat de waarschuwingsplicht een belangrijke maatregel is om schade te voorkomen. Een waarschuwing moet wel als afdoende maatregel worden beschouwd. Oftewel: leidt de waarschuwing tot een handelen of nalaten, waardoor het gevaar wordt vermeden.

In dit hoofdstuk zijn de belangrijke arresten Kelderluik, Struikelende Broodbezorger, Natronloog, Staat/Daalder en Jetblast behandeld. In deze jurisprudentie stond de zorgvuldigheidsnorm in gevaarzettingsituaties en het daaruit voortvloeiende voorzorgsbeginsel centraal. De algehele conclusie op basis van deze jurisprudentie is dat men anderen niet mag blootstellen aan een groter risico dan onder de gegeven omstandigheden redelijkerwijs verantwoord en noodzakelijk is. Verder speelt het voorzorgsbeginsel een belangrijke rol. Als er sprake is van een vermoeden van een risico moet de actor een proactieve houding innemen. Door gepaste voorzorg dient de actor de schade voor betrokkenen te beperken. Hoeveel voorzorg er in acht moet worden genomen is afhankelijk van de omstandigheden van het geval. Voorop staat dat eenieder de maatschappelijke zorgvuldigheid in acht moet nemen. Daarnaast kan de hoedanigheid van de actor de grens van de vereiste zorg verleggen.

Op basis van artikel 3:296 BW kan een rechterlijk verbod of bevel worden gevorderd. Een belangrijke conclusie is dat het voor het rechterlijk bevel niet noodzakelijk is dat er een verband is met schade. Toegepast op de voedingsindustrie houdt dit in dat de consument nog niet aan obesitas hoeft te lijden om de producent te bevelen om bijvoorbeeld de samenstelling van zijn product te wijzigen. Gelet op het relativiteitsvereiste (artikel 6:163 BW) dient het bevel of verbod de strekking te hebben dat eiser wordt beschermd in zijn belangen.

In het slot van dit juridisch kader is de oneerlijke- en misleidende handelspraktijk besproken. Een belangrijk kenmerk van de oneerlijke handelspraktijk is dat de consument een besluit neemt die hij anders niet had genomen. Dit onder andere doordat de handelaar in strijd heeft gehandeld met de vereisten van professionele toewijding. Er is daarnaast sprake van een misleidende handelspraktijk indien er informatie wordt verstrekt die feitelijk onjuist is, gelet op bijvoorbeeld de aard of de voornaamste kenmerken van het product.

Hoofdstuk 4

De zorgplicht van de asbestindustrie

§ 4.1 Inleiding

De Nederlandse rechter heeft zich in concrete gevallen uitgesproken over de zorgplicht van de asbestindustrie. Hierbij kan gedacht worden aan zaken waar de werkgever aansprakelijk is gesteld, omdat zijn werknemers zijn blootgesteld aan asbest. In dit hoofdstuk wordt echter alleen gekeken naar rechtszaken tegen asbestproducenten. De zorgplicht van de werkgever is namelijk niet een op een te vergelijken met de zorgplicht van de voedingsindustrie. Dit mede gelet op het feit dat de zorgplicht van de werkgever is verankerd in de wet (artikel 7:658 BW). Dit is bij de zorgplicht van de voedingsindustrie niet het geval. Daarnaast is de verhouding asbestproducent/consument vergelijkbaar met de verhouding voedingsindustrie/consument. Door middel van een wilsverklaring komt er namelijk een (mondelinge) overeenkomst tot stand in de vorm van aanbod en aanvaarding. Door een analyse te maken van de Nederlandse rechtspraak en literatuur kan er uiteindelijk antwoord worden gegeven op de vraag: in hoeverre is er sprake van een zorgplicht van de asbestindustrie ten aanzien van de consument? In hoofdstuk 6 wordt dit antwoord gebruikt om een vergelijking te maken tussen de zorgplicht van de asbestindustrie en de voedingsindustrie.

§ 4.2 Asbest, gezondheidsgevolgen en regelgeving

Voordat er wordt ingegaan op de zorgplicht van de asbestindustrie, is het van belang om in kaart te brengen wat asbest is en wat de gezondheidsgevolgen zijn van blootstelling aan asbest. Asbest is een verzamelnaam voor in de natuur voorkomende mineralen, bestaande uit kleine, naaldachtige vezels. Er kan een onderscheid worden gemaakt in wit, bruin en blauw asbest.¹²² Asbest is vroeger op vele manieren gebruikt en toegepast, bijvoorbeeld als asbestcementafval of isolatie- en bouw materiaal. Asbest is daarnaast onbrandbaar, hitte- en chemisch bestendig en slijtvast. De asbestindustrie heeft zich vanaf de Tweede Wereldoorlog tot ongeveer 1978 sterk ontwikkeld. In dat jaar werd namelijk algemeen bekend dat blootstelling aan asbest schadelijk is voor de gezondheid. Door blootstelling aan asbest kunnen namelijk onder meer de aandoeningen asbestose (stoflongen) en mesotheliom (borstvlieskanker) ontstaan. Daarnaast is het zo dat deze ziektes zich pas ongeveer 40 jaar na blootstelling aan asbest zullen openbaren.¹²³

Sinds 1978 is er meer handhaving gekomen op dit gebied en zijn er vele rechtszaken geweest tegen de asbestindustrie, wat heeft geleid tot een (wettelijk) asbestverbod. Het is verboden om materialen ter beschikking te stellen en te bewerken.¹²⁴ De regelgeving heeft zich in een gelijke tred ontwikkeld. In 1978 is het Asbestbesluit in werking getreden. In dit besluit is er een maximum gesteld aan het gebruik van asbest. In 1979 is de Wet Chemische Afvalstoffen in werking getreden. Sindsdien wordt asbest ook als 'chemische stof' beschouwd. Verdere regelgeving betreft een volledig asbestverbod in het Productenbesluit 2005. Dit besluit verbiedt zoals gezegd het ter beschikking stellen en bewerken van asbesthoudende materialen. Tot slot zijn er strenge regels voor de verharding van bijvoorbeeld wegen en erven met asbest.¹²⁵ Een voorbeeld is de richtlijn 'NEN5707', waarin wordt beschreven welke stappen ondernomen moeten worden voor de inspectie van asbest in de bodem.¹²⁶

§ 4.3 Relevante Nederlandse jurisprudentie

In de afgelopen jaren zijn er vele rechterlijke uitspraken gewijd aan het onderwerp asbest. Zoals aangegeven zal er in dit hoofdstuk worden gekeken naar de zorgplicht van de producent

¹²² Vloemans, AV&S 2008, 6, p. 1.

¹²³ Idem, 2.

¹²⁴ Idem, p. 3.

¹²⁵ Idem, p. 3.

¹²⁶ Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer.

van asbest. In chronologische volgorde zullen hierna de belangrijkste thema's die voortkomen uit de rechtspraak worden besproken. Goed om te benoemen is dat niet alle rechtspraak wordt behandeld, maar dat er een selectie is gemaakt door alleen te kijken naar uitspraken van het hof en arresten van de Hoge Raad. Door het maken van deze selectie kan er namelijk gemakkelijk een rode lijn worden ontdekt in de jurisprudentie, vooral gelet op de rechtsvormende taak van (voornamelijk) de Hoge Raad. Verder zullen ook de kritische noten in de literatuur worden besproken.

§ 4.3.1. Bekendheid in maatschappelijke kring

Hoge Raad 25 november 2005

De Hoge Raad heeft zich op 25 november 2005 voor het eerst uitgelaten over de aansprakelijkheid van de asbestproducent.¹²⁷ In dit geval ging het om Eternit, een producent van onder andere asbestcementplaten. In deze zaak heeft Eternit in 1971 asbestcementplaten geleverd aan Horsting voor de bouw van een loods. Horsting is blootgesteld aan asbeststof, bij het aanvegen van het erf waarop de asbestplaten waren verzaagd. Pas in 2002 wordt bij Horsting de ziekte mesotheliom geconstateerd. Van deze ziekte is maar één oorzaak bekend en dat is blootstelling aan asbest.¹²⁸ De voorzieningenrechter heeft de vordering van Horsting toegewezen. De voorzieningenrechter stelt namelijk dat Eternit onrechtmatig heeft gehandeld jegens de benadeelde, door na te laten om te waarschuwen voor het gevaar. Daarnaast mag van Eternit volgens de voorzieningenrechter verwacht worden dat zij redelijkerwijs op de hoogte was van het te verwachten gebruik van de asbestcementplaten.¹²⁹ Eternit stelt vervolgens hoger beroep in bij het hof Arnhem. Het hof bekrachtigt het vonnis van de voorzieningenrechter.¹³⁰ In cassatie stelt Eternit onder andere dat er sprake is van een onjuiste rechtsopvatting door het hof en de voorzieningenrechter als het gaat om de wetenschap van het gevaar van het product. Eternit stelt namelijk dat niet alle asbestsoorten hetzelfde zijn. In dit geval ging het om witte asbest. Volgens Eternit veroorzaakt dit soort asbest slechts in zeldzame gevallen mesotheliom.¹³¹ De Hoge Raad haakt echter aan bij de norm die zij zelf heeft vastgesteld in het Hertel-arrest.¹³² Volgens de Hoge Raad moet het handelen van Eternit worden beoordeeld aan de hand van de maatschappelijke overtuigingen, zoals die golden omstreeks 1971. Daarbij is het van belang dat het rond die tijd in maatschappelijke kring bekend werd dat asbest een gevaar toebracht aan de gezondheid. Er moet een zogenaamde 'verhoogde zorgvuldigheidsnorm' in acht worden genomen voor diegenen die zich in de directe omgeving bevonden van een plek waar met asbest werd gewerkt.

In de literatuur wordt er kritisch gereageerd op de formulering van de 'verhoogde zorgvuldigheidsnorm' door de Hoge Raad. Franken stelt dat het arrest ongelukkig is gemotiveerd en dat de Hoge Raad de onrechtmatigheidsnorm anders had moeten vormgeven. Volgens Franken wordt er alleen gekeken naar de rechtmatigheid van het handelen van Eternit in het licht van de maatschappelijke overtuigingen zoals die destijds (in 1971) golden. Volgens Franken had de Hoge Raad beter kunnen stellen dat, gelet op de hoedanigheid van Eternit, het in het verkeer brengen van het betreffende product in beginsel onrechtmatig was. De maatschappelijke opvattingen zoals die golden tijdens het handelen of nalaten van Eternit zouden dan vervolgens aan de orde komen bij de vraag of het handelen of nalaten toerekenbaar is aan Eternit.¹³³

Ook Giesen is kritisch op deze formulering van de Hoge Raad. Volgens Giesen blijkt niet uit het arrest wat de Hoge Raad verstaat onder de 'verhoogde zorgvuldigheidsnorm'. Volgens hem gaat het in ieder geval om een zorgplicht die meer zorg vergt dan normaal. Dit 'meerdere'

¹²⁷ HR 25 november 2005, ECLI:NL:HR:2005:AT8782.

¹²⁸ Idem, r.o. 3.1.

¹²⁹ Rb. Almelo 22 mei 2003, ECLI:NL:RBALM:2003:AF9060, r.o. 7.

¹³⁰ Hof Arnhem 13 april 2004, ECLI:NL:GHARN:2004:AO8064, r.o. 5.

¹³¹ HR 25 november 2005, ECLI:NL:HR:2005:AT8782, r.o. 3.2.1.

¹³² HR 17 december 2004, ECLI:NL:HR:2004:AR3290, r.o. 3.7.

¹³³ Franken, AV&S 2009/26, p. 12.

kan volgens hem geëist worden van de producent, omdat er in dit geval met zekerheid gesteld kan worden dat er gezondheidsrisico's verbonden zijn aan het werken met asbest.¹³⁴

In het arrest stelt de Hoge Raad verder dat het “afhankelijk is van de omstandigheden van het geval en van de toentertijd bestaande kennis en inzichten, welke veiligheidsmaatregelen vanaf dat moment van Eternit konden worden verwacht. In dat verband zijn mede van belang de mate van zekerheid dat het werken met asbest gezondheidsrisico's meebracht en de aard en ernst van die risico's.”¹³⁵ Gelet op de omstandigheden van het geval was volgens Verkade, advocaat-generaal bij de Hoge Raad, een productiestop van asbest destijds niet noodzakelijk. In het jaar 1971 was er namelijk onvoldoende bewezen wat de gevaren van de verschillende soorten asbest waren. Toch had er door de producent wel gewaarschuwd kunnen worden voor de ernstige gezondheidsrisico's als gevolg van het werken met asbest. Dat had de schade in ieder geval kunnen verminderen of kunnen wegnemen.¹³⁶

Tot slot geeft advocaat-generaal Verkade in zijn conclusie een korte samenvatting van de neergelegde regels in dit arrest. Allereerst is het dus van belang in hoeverre de producent bekend is met de bijwerkingen van het product. Tevens moet de producent maatregelen nemen die van een zorgvuldig fabrikant verwacht mogen worden. Dit om te voorkomen dat het product schade veroorzaakt. Indien er sprake is van ernstige bijwerkingen kan er geoordeeld worden dat de producent bijvoorbeeld had moeten waarschuwen. Er moet zelfs gewaarschuwd worden indien er maar een kleine kans is op bijwerkingen.¹³⁷ Deze waarschuwingsplicht komt nader ter sprake in de volgende paragraaf.

§ 4.3.2 Waarschuwingsplicht en voorzorgsmaatregelen

Hof Arnhem 27 februari 2007

In deze zaak van het hof Arnhem van 27 februari 2007 heeft Eternit asbestcementafval geleverd aan een particulier voor de verharding van wegen en erven.¹³⁸ De vader van eiser heeft in 1967 het erf verhard met asbestcementafval dat afkomstig was van Eternit. Omstreeks 1971 heeft de vader van eiser het afval verwijderd en naar de vuilnisbelt gebracht. In 2005 is bij de vader van eiser de ziekte mesothelioom geconstateerd.¹³⁹ Volgens eiser heeft Eternit onrechtmatig gehandeld door het asbestcementafval ter beschikking te stellen zonder te waarschuwen voor de gevolgen van asbest voor zijn gezondheid. De voorzieningenrechter stelt dat niet voldoende vast staat dat Eternit op de hoogte was van de gevaren.¹⁴⁰ Het hof oordeelt echter anders. Eternit was namelijk sinds 1931 al bekend met het gevaar van asbest en het belang van het treffen van voorzorgsmaatregelen. Tevens is vast komen te staan dat sommige vormen van asbestblootstelling kunnen leiden tot de ziekte mesothelioom.¹⁴¹ Daarnaast had Eternit wetenschappers in dienst die onderzoek deden naar de gezondheidsgevolgen van asbest.¹⁴² Het maakt hierbij niet uit dat er ten tijde van het storten van het asbestcementafval de precieze samenhang tussen de verschillende soorten asbest en de gezondheidsrisico's nog niet volledig duidelijk was. Er waren geen redenen om geen voorzorgsmaatregelen te nemen.¹⁴³

Hof Arnhem 5 juni 2007

In deze uitspraak van het hof Arnhem van 5 juni 2007 gaat het ook over asbestcementafval. In de vorige uitspraak ging het voornamelijk over de bekendheid van Eternit met het gevaar

¹³⁴ HR 25 november 2005, ECLI:NL:HR:2005:AT8782, noot 7.

¹³⁵ Idem, r.o. 3.3.

¹³⁶ Idem, sub. 5.44.

¹³⁷ Idem, sub 4.6.

¹³⁸ Hof Arnhem 27 februari 2007, ECLI:NL:GHARN:2007:AZ9763.

¹³⁹ Idem, r.o. 4.1.

¹⁴⁰ Idem, r.o. 4.3.

¹⁴¹ Idem, r.o. 4.6 en 4.7.

¹⁴² Idem, r.o. 4.9.

¹⁴³ Idem, r.o. 4.10.

van asbest. In deze uitspraak stelt het hof “dat er serieuze aanwijzingen bestonden voor de verdenking dat asbest ernstige gezondheidsrisico’s met zich meebracht voor grotere groepen, die slechts op incidentele basis aan asbest werden blootgesteld.”¹⁴⁴ Het hof stelt verder dat het omvangrijk en ongecontroleerd ter beschikking stellen van asbestcementafval aan derden tot het besef moeten leiden dat het asbestcementafval niet goed overzienbare gezondheidsrisico’s tot gevolg had. Het ontbreken van het besef en het achterwege laten van een waarschuwing voor het gevaar leidt ertoe dat Eternit onzorgvuldig heeft gehandeld.¹⁴⁵

Hof Leeuwarden 13 januari 2009

In de uitspraak van het hof Leeuwarden van 13 januari 2009 voert eiser aan dat hij is blootgesteld aan asbeststof bij het op maat zagen van asbesthoudende platen, in tijd dat eiser voor zijn vader heeft gewerkt van 1967 tot 1973.¹⁴⁶ Deze asbesthoudende platen zouden door Eternit zijn geproduceerd. In 2005 is de ziekte mesotheliom vastgesteld. Hier houdt eiser Eternit voor aansprakelijk. De voorzieningenrechter oordeelt in deze zaak dat Eternit onrechtmatig heeft gehandeld door de asbesthoudende platen in het verkeer te brengen.¹⁴⁷ Het hof oordeelt als ‘meest waarschijnlijk’ dat de ziekte mesotheliom van eiser het gevolg is van de blootstelling aan asbesthoudend materiaal, ten tijde dat eiser bij zijn vader heeft gewerkt. De vraag is echter: is de asbest waaraan eiser bloot is gesteld afkomstig van Eternit?¹⁴⁸ Het hof is van oordeel dat niet vast is komen te staan dat de asbest afkomstig van Eternit.¹⁴⁹ De uitspraak van de voorzieningenrechter wordt vernietigd. Het hof herhaalt overigens wel hetgeen geformuleerd in de voorgaande uitspraken, namelijk dat er op Eternit een algemene waarschuwingsplicht rust.¹⁵⁰

Hof Arnhem 9 augustus 2011

De echtgenote van eiser heeft tot haar huwelijk met eiser (in 1969) in de ouderlijke woning gewoond. Het erf en de toegangsweg van haar ouderlijke woning zijn verhard met asbestcementafval van Eternit.¹⁵¹ Eiser stelt dat zijn echtgenote hierdoor in aanraking is gekomen met asbest. Eind december 2004 is de echtgenote van eiser overleden aan de ziekte mesotheliom. De rechtbank heeft eiser niet-ontvankelijk verklaard in zijn vorderingen, vanwege een geslaagd beroep op verjaring door Eternit.¹⁵² Het hof oordeelt echter dat de vordering niet verjaard is, omdat de waarschuwingsplicht in de periode van 1967-1970 actueel werd en ook nadien nog voortduurde. Het hof stelt dat de echtgenote van eiser op enig moment geacht moet worden bekend te zijn geweest met het gevaar van asbestcementafval. Die bekendheid is er in dit geval echter nooit gekomen, omdat Eternit heeft nagelaten om te waarschuwen voor het gevaar. Dit had Eternit kunnen doen door het plaatsen van een advertentie in een regionaal dagblad.¹⁵³ Hierbij is het niet van belang dat Eternit niet heeft bijgehouden aan wie ze het asbestcementafval heeft verstrekt en of een waarschuwing in een dagblad (in dit geval) de echtgenote van eiser zou bereiken. Volgens Vloemans gold vanaf 1967 een waarschuwingsplicht. De waarschuwingsplicht kan als een voortdurende plicht worden beschouwd; er gaat steeds opnieuw een verjaringstermijn lopen.¹⁵⁴

Hoge Raad 2 december 2011

In de uitspraak van de Hoge Raad van 2 december 2011 stond ook de waarschuwingsplicht centraal en werd er tevens stil gestaan bij de onderzoeksplicht van het slachtoffer.¹⁵⁵ Eiser

¹⁴⁴ Hof Arnhem 5 juni 2007, ECLI:NL:GHARN:2007:BA6364, r.o. 4.14.

¹⁴⁵ Idem, r.o. 4.17.

¹⁴⁶ Hof Leeuwarden 13 januari 2009, ECLI:NL:GHLEE:2009:BH2762.

¹⁴⁷ Idem, r.o. 2.2.

¹⁴⁸ Idem, r.o. 11 en 12.

¹⁴⁹ Idem, r.o. 18.

¹⁵⁰ Idem, r.o. 21.

¹⁵¹ Hof Arnhem 9 augustus 2011, ECLI:NL:GHARN:2011:BR5350.

¹⁵² Idem, r.o. 4.2.

¹⁵³ Idem, r.o. 4.13.

¹⁵⁴ Vloemans, AV&S 2013/12, p. 7.

¹⁵⁵ HR 2 december 2011, ECLI:NL:HR:2011:BR5216.

heeft in 1979 een loods gebouwd en die met asbestcementplaten afgedekt. Hij heeft die platen tevens geslepen en gezaagd. Hierbij is asbestcementstof vrijgekomen, wat eiser vervolgens heeft ingeademd. In 1986 heeft eiser de loods verkocht. In 1999 is vervolgens een ernstige longaandoening geconstateerd. Later bleek dat het ging om de aandoening mesothelioom. Op 2 maart 2000 is eiser hieraan overleden. Van mesothelioom is geen andere oorzaak bekend dan blootstelling aan asbest. De erven van eiser hebben onderzoek laten verrichten aan de asbestcementplaten. Hieruit bleek dat er inderdaad 5-10% wit asbest aanwezig was in de asbestcementplaten. De erven hebben in mei 2003 Eternit aansprakelijk gesteld voor de schade. In juni 2006 heeft Eternit het verweer gevoerd dat de asbestcementplaten niet van haar afkomstig waren. Na nader onderzoek is vastgesteld dat de asbestcementplaten afkomstig waren van Nefalit en is deze producent aansprakelijk gesteld. Volgens de erven heeft Nefalit onrechtmatig gehandeld door deze asbestcementplaten te verkopen zonder te waarschuwen voor de gevaren die aan deze producten waren verbonden.¹⁵⁶

Het hof oordeelt allereerst dat het in 1978 algemeen bekend was dat blootstelling aan asbest schadelijk kon zijn voor de gezondheid. Het hof stelt dat van Nefalit, gelet op het ernstige gezondheidsrisico, verwacht had mogen worden dat zij het zekere voor het onzekere zou nemen. Nefalit had kunnen waarschuwen voor de risico's bij de verwerking van de asbestcementplaten, bijvoorbeeld door het aanbrengen van waarschuwingsetiketten.¹⁵⁷ Nefalit beroept zich verder op de verjaringstermijn van vijf jaar. Zoals in de vorige uitspraak ook al naar voren kwam gaat de verjaringstermijn pas lopen vanaf het moment dat er daadwerkelijk bekendheid is met de schade en de aansprakelijke persoon. In deze uitspraak onderstreept het hof dat. Zoals gezegd hebben de erven eerst in 2003 Eternit aansprakelijk gesteld. De asbestcementplaten waren echter niet afkomstig van Eternit. De erven hebben geprobeerd om de herkomst van de platen te achterhalen, maar zijn daarbij tegengewerkt door de nieuwe eigenaar van de loods. De verjaringstermijn van vijf jaar is niet verstreken, aangezien de erven pas in 2006 daadwerkelijk bekend zijn geworden met de voor de schade aansprakelijke persoon (Nefalit). Er kan volgens het hof niet gesteld worden dat de erven niet voldoende voortvarendheid in acht hebben genomen bij het achterhalen van de herkomst van de platen, waardoor het verweer van Nefalit strandt.¹⁵⁸ In cassatie wordt er doorgeprocedeerd over de verjaring. De Hoge Raad blijft bij het oordeel van het hof dat de erven voldoende voortvarendheid hebben betracht om de voor de schade aansprakelijke persoon te achterhalen. Er wordt gesteld dat "de erven in de gegeven omstandigheden in voldoende mate uitvoering hebben gegeven aan het redelijkerwijs van hen te verlangen, eenvoudig uit te voeren onderzoek naar de identiteit van de voor de schade aansprakelijke persoon (volgens HR 3 december 2010, LJN BN6241)."¹⁵⁹ De Hoge Raad acht Nefalit aansprakelijk.

Tjong Tjin Tai voegt in een noot bij dit arrest toe dat er een onderzoeksplicht rust op de benadeelde. Als de benadeelde met enige inspanning kan achterhalen wie de aansprakelijke persoon is, mag hij zich niet voor de domme houden. Zoals reeds beschreven is de Hoge Raad in dit arrest van oordeel dat de erven zich voldoende hebben ingespannen om de aansprakelijke persoon te achterhalen. Het gaat immers om een onderzoek wat vanuit de positie van de benadeelde verwacht kon worden. Volgens Tjong Tjin Tai kan deze rechtsregel van de Hoge Raad worden uitgelegd dat er van de benadeelde niet verlangd kan worden dat hij kostbare of tijdrovende onderzoeken verricht met voorafgaand twijfelachtige kansen op succes. Zijns inziens houdt een dergelijk onderzoek in het algemeen niets meer in dan een (telefoon)gesprek met bijvoorbeeld getuigen, of het achterhalen van de bedrijfsnaam.¹⁶⁰ In het specifieke geval van deze casus is het voldoende dat de erven de nieuwe eigenaar van de loods hebben benaderd om de herkomst van de platen te achterhalen. Kortom, het onderzoek

¹⁵⁶ HR 2 december 2011, ECLI:NL:HR:2011:BR5216, r.o. 3.1 en 3.2.

¹⁵⁷ Hof Arnhem 11 mei 2010, ECLI:NL:GHARN:2010:BM5180, r.o. 4.16.

¹⁵⁸ Idem, r.o. 4.9.

¹⁵⁹ HR 2 december 2011, ECLI:NL:HR:2011:BR5216, r.o. 3.5.2.

¹⁶⁰ Idem, noot 3.

betreft niets meer dan direct na de bekendheid met de schade onderzoek te doen 'dat voorzienbaar snel resultaat oplevert, en bovendien goedkoop en eenvoudig is'.¹⁶¹

Hof Arnhem 20 december 2011

De laatste uitspraak waar de waarschuwingsplicht expliciet centraal staat is de uitspraak van het hof Arnhem van 20 december 2011.¹⁶² Eiser is veertig jaar lang blootgesteld geweest aan asbeststof. Het erf achter de woning is namelijk verhard met asbestcementafval dat afkomstig is van Eternit. Eternit wordt aansprakelijk gesteld op grond van onrechtmatig handelen voor de schade als gevolg van de ziekte mesotheliom.¹⁶³ Om dit te beoordelen kijkt het hof (zoals ook gezien in voorgaande uitspraken) naar de kennis, inzichten, maatschappelijke zorgvuldigheidsnorm en opvattingen zoals die golden ten tijde van het verstrekken van het asbestcementafval. Het hof concludeert dat er destijds in medische en bedrijfsmatige kringen (waartoe Eternit ook behoorde), het besef was doorgedrongen dat blootstelling aan asbest, in zowel de bedrijfsmatige sfeer als in de thuis sfeer, tot ernstige gezondheidsrisico's kon leiden.¹⁶⁴ Het hof komt tot de conclusie dat Eternit onrechtmatig heeft gehandeld, door na te laten om vanaf 1971 geen 'brede waarschuwing' uit te laten gaan voor de gevaren van het gebruik asbestcementafval op erven.¹⁶⁵ De waarschuwingsplicht gold in tot en met 1999.¹⁶⁶

De asbestproducent is dus verplicht om de consument te waarschuwen voor haar producten en voorzorgsmaatregelen te nemen. Uit de literatuur blijkt dat er over het algemeen gewaarschuwd moet worden als het gevaar niet op een andere manier kan worden weggenomen. Pape stelt hierover dat als het gevaar kan worden voorkomen door het treffen van andere voorzorgsmaatregelen, dit de voorkeur verdient. Sommige gevaren kunnen echter niet worden weggenomen, omdat zij inherent zijn aan het normale gebruik van het product. Voor welke gevaren er gewaarschuwd moet worden hangt af van de omstandigheden waaronder het product gebruikt wordt. Er moet in ieder geval gewaarschuwd worden "voor mogelijke gevaren die verbonden zijn aan het gebruik overeenkomstig de bestemming van het product", aldus Pape.¹⁶⁷ Uit het besproken arrest van de Hoge Raad op 2 december 2011 blijkt dat eiser voor de bouw van een loods asbestcementplaten heeft geslepen en gezaagd. Hierbij is asbestcementstof vrijgekomen, wat eiser vervolgens heeft ingeademd. Als gevolg hiervan is jaren later bij eiser een ernstige longaandoening geconstateerd. Dit is een gevaar die verbonden is aan het gebruik overeenkomstig de bestemming van het product. Daarnaast kunnen er aan een waarschuwing verschillende eisen worden gesteld. Wat betreft inhoud en vorm moet de waarschuwing in ieder geval duidelijk, leesbaar, nauwkeurig en makkelijk opmerkelijk zijn, aldus Pape. Tevens moet er concreet worden aangegeven welke voorzorgsmaatregelen in acht moeten worden genomen.¹⁶⁸ Uit het Kelderluik-arrest (reeds besproken in hoofdstuk 3) bleek al dat indien het nemen van voorzorgsmaatregelen minder bezwaarlijk is, gelet op kosten, tijd en moeite, men eerder gehouden is tot het treffen van de preventieve maatregelen.

§ 4.3.3. Verhoogde zorgvuldigheidsnorm

Hof 's-Gravenhage 3 april 2012

In deze laatste uitspraak kan gesteld worden dat het hof 's-Gravenhage voorgaande uitspraken min of meer samenvat en waar nodig aanvult. In deze zaak is eiser gedurende ruim 10 jaar (van 1956-1968) werkzaam geweest als timmerman bij twee aannemersbedrijven.¹⁶⁹ Deze bedrijven zijn inmiddels opgehouden te bestaan. Hierbij is eiser blootgesteld aan asbest.

¹⁶¹ HR 2 december 2011, ECLI:NL:HR:2011:BR5216, noot 4.

¹⁶² Hof Arnhem 20 december 2011, ECLI:NL:GHARN:2011:BV0374.

¹⁶³ Idem, r.o. 4.1.

¹⁶⁴ Idem, r.o. 4.9.

¹⁶⁵ Idem, r.o. 4.13.

¹⁶⁶ Vloemans, AV&S 2013/12, p. 8.

¹⁶⁷ Pape, *NTBR* 2006/56, p. 2.

¹⁶⁸ Idem, p. 5.

¹⁶⁹ Hof 's-Gravenhage 3 april 2012, ECLI:NL:GHSGR:2012:BW0093.

In december 2007 is bij hem de ziekte mesotheliom vastgesteld, waaraan hij in januari 2011 is overleden. Het hof neemt mee in de overweging dat Eternit in 1950 al op de hoogte had kunnen zijn van de schadelijke gevolgen van asbest. Uit een interne brief van het moederbedrijf van Eternit aan Eternit Fabrieken B.V. blijkt namelijk dat er gewezen wordt op het belang van het nemen van voorzorgsmaatregelen als het gaat om de blootstelling aan asbest. Het gaat dan met name om slecht uitgeruste fabrieken en mijnen.¹⁷⁰ Tevens haalt het hof een wetenschappelijke publicatie aan uit 1967, waaruit blijkt dat er een verband bestaat tussen de blootstelling aan asbest en het ontstaan van mesotheliom.¹⁷¹ Verder is er in oktober 1998 een deskundigenrapport over de gezondheidsrisico's en veiligheidsmaatregelen ter voorkoming van de gevaren van het werken met asbest verschenen. De deskundigen bevestigen hierbij dat de relatie tussen asbestblootstelling en mesotheliom sinds ongeveer 1978 algemeen bekend was in Nederland. De deskundigen stellen dat er van Eternit redelijkerwijs verwacht mag worden dat ze op de hoogte was van deze publicaties.¹⁷² Van beperkte bekendheid van de gevaren van asbest hoefde dus geen sprake te zijn. Het hof stelt dat er op Eternit, gelet op de maatschappelijke ontwikkelingen, een verhoogde zorgvuldigheidsnorm rust. Volgens Vloemans komt het hof tot dit oordeel ondanks een uitgebreide onderbouwing van (beperkte) maatregelen die onterecht als functionele maatregelen werden beschouwd. De 'verhoogde zorgvuldigheidsnorm' had Eternit tot verdergaande maatregelen moeten bewegen.¹⁷³ Oftewel een proactief handelen, waardoor schade wordt voorkomen.¹⁷⁴ Een verhoging van deze zorgvuldigheidsnorm is van toepassing vanaf het moment dat Eternit bekend was met de gevaren van haar producten voor de gezondheid. Volgens het hof mag van een internationaal bedrijf verwacht worden dat zij op de hoogte was van bovenstaande publicaties, die waarschuwen voor de gevaren van asbest. Het hof stelt dat Eternit onvoldoende heeft gedaan om de gevaren voor derden te vermijden.¹⁷⁵ Een waarschuwing op de verpakking zou er toe leiden dat eiser zich tegen de gevaren zou beschermen, zeker gezien het feit dat het dragen van bijvoorbeeld een mondkapje een makkelijk te nemen voorzorgsmaatregel is.¹⁷⁶ Volgens Pape is het lastig om vast te stellen of een waarschuwing op de verpakking daadwerkelijk effectief is. Anderzijds kan dit juist een prikkel zijn voor de producent om te onderzoeken onder welke omstandigheden de waarschuwing zal worden opgevolgd.¹⁷⁷

Op basis van vorenstaande jurisprudentie concludeert Vloemans dat Eternit en Nefalit zich bewust hadden moeten zijn van de gevaren van het werken met asbest. Zij behoorden immers tot de maatschappelijke kring van bedrijven waarin bekend was dat asbest een gevaar toebracht aan de gezondheid. Volgens Vloemans zijn het voornamelijk nog de kleinere bedrijven die kans maken op een geslaagd verweer tegen asbestclaims. Bij deze kleinere bedrijven (zoals kleine garagebedrijven en houtbedrijven) was de kennis over de gevaren namelijk nog niet aantoonbaar aanwezig.¹⁷⁸ Op basis hiervan kan gesteld worden dat van grote bedrijven, die deel uitmaken van branches waarin veel met asbest wordt gewerkt, verwacht mag worden dat de kennis over de gevaren van asbest eerder aanwezig is.

§ 4.4 Conclusie

Op basis van de analyse van de rechtspraak en de literatuur kan er geconcludeerd worden dat de asbestindustrie een zorgplicht heeft ten aanzien van de consument. Belangrijk is dat rond het jaar 1971 in maatschappelijke kring (waartoe de asbestproducenten behoorde) bekend werd dat asbest schadelijk was voor de gezondheid. Volgens het arrest van de Hoge

¹⁷⁰ Hof 's-Gravenhage 3 april 2012, ECLI:NL:GHSGR:2012:BW0093, r.o. 4.3.

¹⁷¹ Idem, r.o. 4.9.

¹⁷² Idem, r.o. 4.12.

¹⁷³ Vloemans, AV&S 2013, 12, p. 6.

¹⁷⁴ Jansen 2012, p. 382.

¹⁷⁵ Hof 's-Gravenhage 3 april 2012, ECLI:NL:GHSGR:2012:BW0093, r.o. 10.

¹⁷⁶ Idem, r.o. 18.

¹⁷⁷ Pape, NTBR 2006/56, p. 11.

¹⁷⁸ Vloemans, AV&S 2013/12, p. 19.

Raad van 25 november 2005 moest er een zogenaamde 'verhoogde zorgvuldigheidsnorm' in acht worden genomen voor de diegenen die werkte met asbest. Volgens Giesen blijkt niet uit het arrest wat de Hoge Raad verstaat onder de 'verhoogde zorgvuldigheidsnorm'. Volgens hem gaat het in ieder geval om een zorgplicht die meer zorg vergt dan normaal. Dit 'meerdere' kan volgens hem geëist worden omdat er met zekerheid gesteld kan worden dat er gezondheidsrisico's verbonden zijn aan het werken met asbest. De precieze invulling van de 'verhoogde zorgvuldigheidsnorm' is afhankelijk van de omstandigheden van het geval; van belang hierbij zijn de kennis, inzichten, de aard en ernst van de risico's en de mate van zekerheid dat er destijds gesteld kon worden dat het werken met asbest gezondheidsrisico's opleverde. De omstandigheden van het geval dienen in het concrete geval te worden ingevuld door de rechter. In dit specifieke geval was bijvoorbeeld een productiestop van asbest niet noodzakelijk. Uit de conclusie van advocaat-generaal Verkade bij dit arrest blijkt namelijk dat er in het jaar 1971 onvoldoende was bewezen wat de gevaren van de verschillende soorten asbest waren. Vaststaat in ieder geval dat de producent wel had kunnen waarschuwen voor de ernstige gezondheidsrisico's als gevolg van het werken met asbest.

De zorgplicht van de asbestindustrie bestaat mede uit een waarschuwingsplicht aan de zijde van de producent. Uit de uitspraak van het hof Arnhem van 27 februari 2007 blijkt dat de producent (Eternit) sinds 1971 op de hoogte was van de schadelijke gezondheidsgevolgen van asbest. Dat Eternit op de hoogte was van de gevaren blijkt onder meer uit het feit dat Eternit ook deskundigen in dienst had die onderzoek deden naar dit onderwerp. Volgens het hof maakt het hierbij niet uit dat de precieze samenhang tussen de verschillende soorten asbest en de gezondheidsgevolgen niet helemaal duidelijk was. Er waren geen bezwaren om voorzorgsmaatregelen te nemen. Verder oordeelt het hof Arnhem op 9 augustus 2011 dat de waarschuwingsplicht als een voortdurende plicht kan worden beschouwd. Deze voortdurende waarschuwingsplicht gold in ieder geval vanaf 1971 tot en met 1999. Hierdoor kan er aan de zijde van de producent niet snel een geslaagd beroep worden gedaan op verjaring. De producent had kunnen waarschuwen door het plaatsen van een advertentie in een regionaal dagblad. De Hoge Raad oordeelt op 2 december 2011 dat de verjaring pas begint te lopen op het moment dat de benadeelde bekend is geworden met 'de voor de schade aansprakelijke persoon'. Uit de literatuur blijkt dat van de benadeelde niet verlangd kan worden dat hij kostbare onderzoeken verricht om de voor 'de voor de schade aansprakelijke persoon' te achterhalen, met voorafgaand twijfelachtige kansen op succes. Dit houdt in dat het voor de benadeelde voldoende is om direct na de bekendheid met de schade onderzoek te doen dat voorzienbaar snel resultaat oplevert, en bovendien goedkoop en eenvoudig is. Hierbij kan gedacht worden aan bijvoorbeeld het achterhalen van de bedrijfsnaam van (in dit geval) de producent van de asbestcementplaten. Daarnaast blijkt uit de literatuur dat er enkel gewaarschuwd moet worden als het gevaar niet door het nemen van andere voorzorgsmaatregelen kan worden weggenomen. Sommige gevaren kunnen echter niet worden weggenomen, omdat zij inherent zijn aan het normale gebruik van het product. Er moet in ieder geval gewaarschuwd worden voor mogelijke gevaren die verbonden zijn aan het gebruik overeenkomstig de bestemming van het product. Aan een waarschuwing kunnen verschillende eisen worden gesteld. Wat betreft inhoud en vorm moet de waarschuwing in ieder geval duidelijk, leesbaar, nauwkeurig en makkelijk opmerkbaar zijn. Tevens moet er concreet worden aangegeven welke voorzorgsmaatregelen in acht moeten worden genomen.

Er kan tevens geconcludeerd worden dat van grote bedrijven, die deel uitmaken van branches waarin veel met asbest wordt gewerkt, verwacht mag worden dat de kennis over de gevaren van asbest eerder aanwezig is. Van een internationaal bedrijf mag volgens het hof 's-Gravenhage verwacht worden dat zij op de hoogte is van relevante onderzoeken en publicaties. Van beperkte bekendheid van de gevaren van asbest hoefde geen sprake te zijn. Dit had moeten leiden tot verdergaande maatregelen en proactief handelen ter voorkoming van schade. Er is dus sprake van een zorgplicht van de asbestindustrie ten aanzien van de consument.

Hoofdstuk 5

De zorgplicht van de tabaksindustrie

§ 5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staat de zorgplicht van de tabaksindustrie centraal. Er zal worden gekeken naar de zorgplicht van producenten van tabaksproducten. In paragraaf 2 en 3 zal allereerst worden ingegaan op de gezondheidsgevolgen, regelgeving en de recente ontwikkelingen rondom het onderwerp tabak. In paragraaf 4 zal vervolgens de relevante jurisprudentie worden behandeld. Aangezien de Nederlandse rechter zich slechts eenmaal inhoudelijk heeft uitgesproken over de zorgplicht van de tabaksindustrie zal er in paragraaf 5 ook worden gekeken naar de literatuur omtrent de zorgplicht van de tabaksindustrie. In paragraaf 6 wordt het onderwerp ‘misleidende reclame’ besproken. In de laatste paragraaf zal er een antwoord worden gegeven op de vraag: in hoeverre is er sprake van een zorgplicht van de tabaksindustrie ten aanzien van de consument? Dit antwoord zal in het volgende hoofdstuk mede worden gebruikt om een vergelijking te maken tussen de zorgplicht van de tabaksindustrie en de voedingsindustrie.

§ 5.2 Tabak, gezondheidsgevolgen en regelgeving

Tabak wordt gemaakt van de gedroogde bladeren van een tabaksplant. Na het oogsten van de bladeren start het gistingsproces door de bladeren te laten drogen. Afhankelijk van de wijze van het drogen van de bladeren kan het nicotinegehalte en de smaak van de tabak verschillen. Van de tabaksbladeren worden uiteindelijk de producten sigaretten, shag, sigaren, pijptabak en waterpijp gemaakt. In dit hoofdstuk wordt alleen gefocust op sigaretten. Vanaf 1945 was het heel normaal om te roken, ook door jonge kinderen.¹⁷⁹ De effecten op de gezondheid waren onbekend. Inmiddels blijkt dat roken één van de grootste veroorzakers is van vroegtijdige ziekte en sterfte, aldus KWF Kankerbestrijding (KWF). De gezondheidsgevolgen van roken zijn groot. Algemeen bekend is dat roken de kans op longkanker vergroot. Daarnaast verhoogt roken ook de kans op andere soorten kanker, te denken valt aan alvleesklierkanker, darmkanker en borstkanker. Verder stelt KWF dat roken diabetes kan veroorzaken en tevens de kans op hart- en vaatziekten verhoogt. Ook brengt roken verminderde vruchtbaarheid met zich mee. Uit cijfers van het KWF blijkt dat de helft van de rokers overlijdt aan de gevolgen van roken, dat een kwart van de rokers overlijdt voor zijn 65^e levensjaar en dat bijna 30% van alle kankersterfte wordt veroorzaakt door roken.¹⁸⁰

De laatste jaren heeft de Nederlandse overheid steeds meer maatregelen genomen om het roken te ontmoedigen. Wat zijn in hoofdlijnen de maatregelen die de Nederlandse overheid de afgelopen jaren heeft genomen? Allereerst zijn de accijnzen die de overheid heft over tabaksproducten de afgelopen jaren flink gestegen. Uitgaande van een ‘gewogen gemiddelde prijs per 1.000 stuks’ is de prijs van accijns gestegen van € 236,72 (per 01-07-2011) naar € 307,89 (per 01-03-2017).¹⁸¹ Sinds 1 juli 2008 is er daarnaast een rookverbod van kracht in de horeca.¹⁸² Een andere wijziging is dat de leeftijdsgrens voor tabaksverkoop op 1 januari 2014 is verhoogd van 16 jaar naar 18 jaar.¹⁸³ Daarnaast is op 20 mei 2016 de Tabakswet gewijzigd en zijn er nieuwe en strengere regels ingevoerd om roken nog meer te ontmoedigen. Door deze wijziging is het bijvoorbeeld verplicht om op de nieuwe verpakkingen afschrikwekkende foto’s te plaatsen met een waarschuwing. Deze foto’s laten ook het gevaar zien van ‘meerroken’. Verder is er een verbod gekomen op misleidende teksten op de verpakkingen, zoals ‘light’ of ‘biologisch’. Ook geldt er een verbod op smaken anders dan tabak, bijvoorbeeld vanille. De uitzondering hierbij geldt voor mentholsigaretten, deze mogen

¹⁷⁹ Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.

¹⁸⁰ KWF Kankerbestrijding.

¹⁸¹ Belastingdienst ‘Tarievenlijst Accijns en verbruiksbelastingen’.

¹⁸² Rijksoverheid ‘Rookverbod horeca’.

¹⁸³ Rijksoverheid ‘Leeftijdsgrens tabaksverkoop naar 18 jaar vanaf 1 januari 2014’.

namelijk tot en met mei 2020 worden geproduceerd en verkocht. De laatste belangrijkste maatregel als gevolg van de wijziging van de Tabakswet betreft een informatieplicht voor producenten van tabaksproducten aan de Europese Commissie en de overheid. Deze informatie wordt onder meer gebruik voor toezicht en handhaving.¹⁸⁴

§ 5.3 Recente ontwikkelingen

In het slot van de vorige paragraaf is er ingegaan op de maatregelen die de Nederlandse overheid heeft genomen om het roken terug te dringen. De tabaksindustrie zit echter ook niet stil en probeert door het produceren van nieuwe ‘gezondere’ producten een nieuwe markt aan te boren. Zo is er sinds kort een nieuw product op de markt, genaamd de ‘HeatStick’. Dit product is anders dan de traditionele sigaret, omdat het product wordt verwarmd, in plaats van verbrand. Het nieuwe product wordt in drie ‘smaken’ en een light-variant verkocht, om op die manier de indruk te wekken dat het roken van het product minder schadelijk is, aldus TabakNee. Het is onduidelijk hoe schadelijk het product werkelijk is. De producent zelf beweert dat het product minimaal 90% minder gezondheidsschade met zich mee brengt dan een gewone sigaret. Dit is echter uitsluitend gebaseerd op eigen onderzoek (op dieren). De effecten op de langere termijn zijn onduidelijk.¹⁸⁵

Medio 2016 werd bekend dat advocate Bénédicte Ficq samen met een longkankerpatiënt aangifte heeft gedaan tegen de tabaksindustrie, met als doel het strafrechtelijk veroordelen van de tabaksproducten.¹⁸⁶ Het KWF heeft zich aangesloten bij de aangifte tegen de tabaksindustrie.¹⁸⁷ Op 29 september 2016 is er daadwerkelijk aangifte gedaan bij het Openbaar Ministerie.¹⁸⁸ Hieruit blijkt dat verschillende tabaksproducenten vervolgd worden voor het opzettelijk benadelen van de gezondheid. In de aangifte wordt gesteld dat de tabaksproducenten honderden verschillende additieven (toegevoegde stoffen) aan tabaksproducten hebben toegevoegd. Deze toegevoegde stoffen worden gebruikt om de smaak van de sigaretten te verbeteren. Dit alles met als doel om het product aantrekkelijker en verslavender te maken, zo blijkt uit de aangifte.¹⁸⁹ Een ander belangrijk punt uit de aangifte betreffen de ventilatiegaatjes van de sigaret. Deze ventilatiegaatjes zijn onzichtbaar voor de roker, maar goed te zien onder een microscoop. In de aangifte wordt gesteld: “De rookmachines die bij de testen worden gebruikt sluiten de gaatjes, in tegenstelling tot de lippen van de roker, niet af. Hierdoor wordt de sigarettenrook in de machines gemengd met aangezogen lucht. De meetresultaten geven daardoor een onbetrouwbaar beeld: het lijkt alsof een sigaret minder schadelijk is dan zij in werkelijkheid voor een roker is.”¹⁹⁰ De roker krijgt dus beduidend meer schadelijke stoffen binnen dan op het pakje staat vermeld.

Een andere recente ontwikkeling is de voorbereiding van wetgeving voor het verbod van uitstallen van tabaksproducten. Begin januari 2017 is er in de Tweede Kamer besloten dat er een zogenaamde ‘displayban’ gaat komen voor tabaksproducten. Dit houdt in dat de tabaksproducten uit het zicht moeten worden verkocht en niet meer uitgesteld worden voor de consument. Dit roept teveel verleiding op, zo is de redenering.¹⁹¹

§ 5.4 Relevante Nederlandse jurisprudentie

In deze paragraaf zal er worden ingegaan op de Nederlandse rechtszaken tegen de tabaksindustrie. In Nederland zijn er tot op heden slechts twee rechtszaken geweest tegen de tabaksindustrie, waarvan er zoals gezegd slechts één inhoudelijk is behandeld. Fors minder dan het aantal rechtszaken in bijvoorbeeld Amerika. Volgens Keirse komt dit onder andere

¹⁸⁴ Rijksoverheid ‘Roken ontmoedigen door nieuwe regels’.

¹⁸⁵ TabakNee 2017-04.

¹⁸⁶ NOS 2016.

¹⁸⁷ TabakNee 2017-03.

¹⁸⁸ Sick of Smoking 2016.

¹⁸⁹ Idem, p. 7.

¹⁹⁰ Idem, p. 12.

¹⁹¹ TabakNee 2017-01.

omdat advocaten in Amerika werken op basis van 'no cure no pay'. In Nederland is een dergelijke resultaatsverplichting verboden. Hierdoor is er bij de Amerikaanse burgers geen sprake van terughoudendheid; er valt immers niets te verliezen.¹⁹² Dit onderzoek richt zich echter, zoals reeds eerder vermeld, alleen op de situatie in Nederland. De Nederlandse jurisprudentie wordt in de volgende subparagrafen nader besproken.

§ 5.4.1. Rechtbank Assen 25 april 2000

In de eerste zaak heeft een 55-jarige man een zaak aangespannen tegen een Nederlandse tabaksfabrikant uit Groningen. Op 25 april 2000 diende eiser een verzoek in tot voorlopig getuigenverhoor, dit getuigenverhoor werd door de rechter toegewezen.¹⁹³ Tegen deze uitspraak is hoger beroep ingesteld door de tabaksfabrikant. Het hof Leeuwarden oordeelde echter dat het voorlopig getuigenverhoor gewoon doorgang kon vinden.¹⁹⁴ Er hebben verschillende getuigenverhoren plaatsgevonden. In mei 2005 is eiser echter overleden. De zaak is om die reden nooit doorgezet; er heeft geen inhoudelijke behandeling plaatsgevonden.

§ 5.4.2. Rechtbank Amsterdam 17 december 2008

In deze zaak heeft de Nederlandse rechter zich voor het eerst inhoudelijk uitgelaten over de aansprakelijkheid en de zorgplicht van de tabaksindustrie. Gedaagde in deze zaak was het bedrijf British American Tobacco B.V (BAT), gevestigd te Amsterdam. Volgens eiser heeft hij door het roken van de sigaretten van BAT gezondheidsschade geleden. Eiser vordert dat BAT onrechtmatig heeft gehandeld en aansprakelijk is voor de geleden en nog te lijden schade. De sigaretten brengen ernstige gezondheidsschade met zich mee, die BAT bekend waren of althans bekend behoorden te zijn, aldus eiser.¹⁹⁵ BAT stelt dat de gemiddelde consument weet dat het roken gezondheidsrisico's met zich meebrengt. Uit de overlegde medische literatuur door partijen blijkt dat de aandoening longemfyseem niet acuut ontstaat, maar zich geleidelijk ontwikkelt. De eerste symptomen ontstaan meestal na het veertigste levensjaar.¹⁹⁶ Volgens de rechtbank moet bij een ziekte die zich zo langzaam ontwikkelt worden gekeken "naar het moment waarop de schadelijke uitwerking zich voor het eerst heeft voorgedaan." De eerste klachten van substantiële aard moeten overeenkomen met de diagnose van de ziekte die later wordt gesteld.¹⁹⁷

De rechtbank oordeelt allereerst dat er geen sprake is van één voortdurend feit. Het gaat immers om schade die geleidelijk is toegebracht. De rechtbank stelt letterlijk: "Het aandeel van iedere individuele sigaret in het ontstaan van de schade valt niet aan te wijzen."¹⁹⁸ De vordering van eiser is gebaseerd op artikel 6:162 BW. Volgens de rechtbank kan aansprakelijkheid op grond van dit artikel worden aangenomen, 'indien een product niet de veiligheid biedt die men daarvan mag verwachten, alle omstandigheden in aanmerking genomen, dan wel indien de producent in strijd met een informatie- of waarschuwingsplicht heeft gehandeld'. Eiser beroept zich op de gebrekkigheid van het product en op het schenden van de informatie- en waarschuwingsplicht.¹⁹⁹ Een producent is niet aansprakelijk voor gevaren die algemeen bekend zijn bij het normale gebruik van het product. De rechter stelt vast dat in elk geval sinds 1963 (toen eiser begonnen is met roken) de gezondheidsgevolgen van roken algemeen bekend waren. Daarnaast is er vanaf 1950 verschillende wetenschappelijke literatuur verschenen, waarbij er een oorzakelijk verband is gelegd tussen roken en longkanker. In de media is uitgebreid aandacht geweest voor deze wetenschappelijke onderzoeken.²⁰⁰

¹⁹² Keirse, *NJB* 2007/1957, p. 8.

¹⁹³ Rb. Assen 25 april 2000, ECLI:NL:RBASS:2000:AA5626.

¹⁹⁴ Hof Leeuwarden 15 oktober 2000, *NJ* 2000, 98.

¹⁹⁵ Rb. Amsterdam 17 december 2008, ECLI:NL:RBAMS:2008:BG7225, r.o. 3.1 en 3.2.

¹⁹⁶ Idem, r.o. 5.8.

¹⁹⁷ Idem, r.o. 5.9.

¹⁹⁸ Idem, r.o. 5.33.

¹⁹⁹ Idem, r.o. 5.54.

²⁰⁰ Idem, r.o. 5.55, 5.56, 5.57 en 5.58.

Aan eiser worden hogere eisen gesteld als het gaat om de algemene bekendheid van de gevaren van roken, gelet op zijn opleidingsniveau en het feit dat hij op de hoogte was van het nieuws. Eiser las namelijk dagelijks de krant en/of keek actualiteitenprogramma's op tv.²⁰¹ Daarnaast stelt de rechtbank dat niet vereist is "dat alle vormen van, al dan niet levensbedreigende, ziekten die kunnen ontstaan als gevolg van het roken van sigaretten, onder de aandacht van potentiële gebruikers worden gebracht. Vereist is slechts dat voor de gemiddelde consument voldoende duidelijk is welk type gevaren aan het product verbonden zijn."²⁰²

Vervolgens bekijkt de rechtbank of er in deze situatie sprake is van een informatie- of waarschuwingsplicht. Eiser voert hierbij allereerst argumenten aan ten aanzien van reclame voor sigaretten. De rechtbank acht echter onvoldoende aannemelijk dat eiser is gaan roken vanwege de reclame-uitingen van BAT.²⁰³ Ten aanzien van misleidende informatie over de gevaren van roken stelt eiser dat BAT en andere tabaksfabrikanten geprobeerd hebben de gevaren van roken te bagatelliseren, bijvoorbeeld door grote advertenties waarin in twijfel wordt getrokken dat er een oorzakelijk verband bestaat tussen kanker en roken.²⁰⁴ De rechtbank oordeelt dat de advertentie een 'ondermijning' is van de bekendheid van de gezondheidsrisico's van het roken. De rechtbank stelt: "Het ligt op de weg van de producent van een, in potentie, gevaarlijk product om gebruikers te waarschuwen voor de aan het product inherente gevaren, voor zover deze nog niet bekend zijn, en niet om deze gevaren te bagatelliseren."²⁰⁵ In deze zaak is een dergelijke advertentie echter onvoldoende om aansprakelijkheid aan te nemen. Dit heeft zoals gezegd voornamelijk te maken met de bekendheid van de gevaren bij de gemiddelde consument. De gemiddelde consument had voldoende informatie om een eigen afweging te maken ten aanzien van de gevaren van roken. Het feit dat een producent het gevaar van een bepaald product echter niet mag bagatelliseren, geeft overigens wel iets aan over de strekking van de zorgplicht van de tabaksindustrie.

De rechtbank stelt dat BAT haar waarschuwingsplicht (vóór de invoering van de wettelijke waarschuwingsplicht in 1982) niet heeft geschonden. Een waarschuwingsplicht is alleen noodzakelijk als het gebruik van het product verborgen risico's met zich mee brengt. Een producent hoeft om die reden niet te waarschuwen voor de gevaren van een product, als de gevaren algemeen bekend zijn bij de gemiddelde gebruiker van het product.²⁰⁶ Tot slot sprak de rechter ook zijn oordeel uit over de filtersigaret. Op basis van de overlegde productie door eiser oordeelt de rechter dat niet kan worden vastgesteld dat filtersigaretten schadelijker zijn dan sigaretten zonder filter.²⁰⁷

§ 5.5 Relevante literatuur zorgplicht tabaksindustrie

In de literatuur is er uiteraard ook geschreven over de aansprakelijkheid en zorgplicht van de tabaksindustrie. Uit de literatuur blijkt dat er niet op alle punten hetzelfde wordt gedacht als de rechtbank. Heeft de tabaksindustrie bijvoorbeeld wel/geen waarschuwingsplicht? En kan de filter- en light-sigaret worden aangemerkt als een gebrekkig product? Hierna zullen de belangrijkste thema's omtrent dit onderwerp worden toegelicht en besproken.

§ 5.5.1. Beschikbare kennis en informatie omtrent de gezondheidsrisico's van roken

In hoeverre was de tabaksindustrie bekend met de kennis en informatie omtrent de gezondheidsrisico's van het roken? Zoals al bleek uit de jurisprudentie zijn er vanaf 1950 verschillende wetenschappelijke artikelen verschenen. In deze artikelen werd er een verband gelegd tussen roken en longkanker. In maart 1957 heeft de Gezondheidsraad de Minister van

²⁰¹ Rb. Amsterdam 17 december 2008, ECLI:NL:RBAMS:2008:BG7225, r.o. 5.61.

²⁰² Idem, r.o. 5.63.

²⁰³ Idem, r.o. 5.72.

²⁰⁴ Idem, r.o. 5.74.

²⁰⁵ Idem, r.o. 5.75.

²⁰⁶ Idem, r.o. 5.78.

²⁰⁷ Idem, r.o. 5.79.

Volksgezondheid geadviseerd heeft om, vanwege het verband tussen roken en longkanker, stappen te ondernemen. Het verband tussen roken en longkanker werd vervolgens in 1960 ook benadrukt door de Wereldgezondheidsorganisatie.²⁰⁸ Het is lastig om te bepalen op welk moment de gevaren van roken algemeen bekend waren. De rechtbank neemt het jaar 1963 als uitgangspunt. Dit heeft als reden dat de vorderingen in geval van eiser voor het jaar 1963 verjaard zijn.²⁰⁹ Op basis van de wetenschappelijke artikelen kan volgens Zegers gesteld worden dat de gevaren van roken eind jaren 50 algemeen bekend waren.²¹⁰

Uit interne documenten van de tabaksindustrie die boven tafel zijn gekomen blijkt dat de tabaksindustrie de consument jarenlang heeft opgelicht en bedrogen. Een onderzoeksgroep, opgericht door de tabaksindustrie, heeft jarenlang informatie achtergehouden en verdraaid. Uit de documenten blijkt tevens dat de tabaksindustrie vanaf ongeveer 1960 al bekend was met de verslavende werking van nicotine. Daarnaast is het nicotine gehalte bewust gemanipuleerd, om daarmee het verslavende karakter van tabaksproducten te vergroten.²¹¹

In het verleden begon men op jeugdige leeftijd met roken. Dit met als gevolg dat de meerderheid al verslaafd was voordat ze meerderjarig waren en in staat waren de ernst van de situatie te overzien. Volgens Keirse mag van een jongere maar een beperkt inzicht in de risico's van roken worden verwacht.²¹²

§ 5.5.2. (Wettelijke) informatie- en waarschuwingsplicht producent

Volgens de Hoge Raad moet een fabrikant maatregelen nemen die van een zorgvuldig fabrikant mogen worden verwacht, om te voorkomen dat het product schade veroorzaakt.²¹³ Volgens Keirse behoort hiertoe ook het verstrekken van noodzakelijke informatie over de gezondheidsrisico's van het product. Het is lastig om te bepalen wanneer deze informatieplicht op de tabaksindustrie is komen te rusten. Deze informatieplicht is mede afhankelijk van de destijds beschikbare kennis en informatie over de gezondheidsrisico's van de tabaksproducten.²¹⁴ Sinds 1 maart 1982 zijn producenten in Nederland in ieder geval verplicht om een waarschuwing op te nemen op de pakjes sigaretten.²¹⁵ Volgens Pape blijkt echter dat deze waarschuwing ineffectief is. De waarschuwingen weerhouden de consument er klaarblijkelijk niet van om te stoppen met roken. Volgens haar is om die reden de tabaksproducent (vanaf invoering van de waarschuwingsplicht) niet aansprakelijk. De consument heeft namelijk ook een eigen verantwoordelijkheid. "Het nemen van verdergaande veiligheidsmaatregelen zal gezien de omstandigheden van het geval niet van een producent gevergd kunnen worden", aldus Pape.²¹⁶ Ook Franken sluit zich hierbij aan; een waarschuwing kan ook voldoende zijn als deze niet is opgevolgd.²¹⁷ Zoals eerder beschreven oordeelde Giesen (in paragraaf 3.3) echter dat een waarschuwing moet leiden tot gevaar vermijdend gedrag. Een waarschuwing moet effectief en specifiek zijn. Dat staat haaks op de mening van Pape en Franken. Op basis hiervan kan gesteld worden dat een waarschuwing zoals gezegd in ieder geval specifiek en effectief moet zijn, maar dat de eigen verantwoordelijkheid van de consument hier ook een belangrijke rol in speelt. Op de keuzevrijheid van de consument wordt in de volgende paragraaf nader ingegaan.

In de periode tussen eind jaren 50 (algemene bekendheid van de gevaren van roken) en 1982 (invoering wettelijke waarschuwingsplicht) heeft de tabaksindustrie nagelaten om de

---

²⁰⁸ Zegers 2013, p. 6.

²⁰⁹ Rb. Amsterdam 17 december 2008, ECLI:NL:RBAMS:2008:BG7225, r.o. 5.55.

²¹⁰ Zegers 2013, p. 7.

²¹¹ Keirse, *Ars Aequi* 2000/4, p. 257.

²¹² Keirse, *Ars Aequi* 2000/6, p. 431.

²¹³ HR 22 oktober 1999, ECLI:NL:HR:1999:ZC2994, r.o. 3.5.

²¹⁴ Keirse, *NJB* 2002/33, p. 1654.

²¹⁵ Besluit van 29 april 1981, *Stb.* 320 (Aanduidingenbesluit sigaretten en shag (Warenwet)).

²¹⁶ Pape, *NTBR* 2006/56, p. 11.

²¹⁷ Franken, *AV&S* 2009/26, p. 14.

consument conform de beschikbare kennis te informeren. Bijvoorbeeld over de risico's van het roken, de verslavende werking van nicotine en de toevoeging van additieven.²¹⁸ Vaststaat in ieder geval dat vóór de invoering van de wettelijke informatieplicht de tabaksindustrie de consument nooit heeft gewaarschuwd of geïnformeerd over de gevaren. Er is door de fabrikanten zoals gezegd zelfs misleidende en geruststellende informatie naar buiten gebracht en er is bewust informatie achtergehouden.²¹⁹

§ 5.5.3. Keuzevrijheid van de consument

In beginsel heeft de consument keuzevrijheid om te kiezen of hij begint met roken of niet. Keirse stelt dat die keuzevrijheid door het verslavende karakter van tabaksproducten juist wordt beperkt. Er kunnen ook andere factoren een rol spelen in de beperking van de keuzevrijheid van de consument, bijvoorbeeld de periode waarin de consument begonnen is met roken en op basis van welke informatie de consument die keuze heeft gemaakt. Is de consument begonnen met roken op het moment dat er algehele bekendheid was over de gevaren van roken? Een andere factor is de leeftijd waarop iemand is begonnen met roken. In het verleden was het bijvoorbeeld heel normaal dat men al op 14-jarige leeftijd begon met roken. Zoals eerder geconcludeerd is er bij een jongere in mindere mate sprake van een onderzoeksplicht en keuzevrijheid.²²⁰ Daarnaast hebben marketingcampagnes ook een belangrijke invloed op de keuzevrijheid van de consument.

§ 5.5.4. Filter- en light-sigaretten

Eind jaren 60 vreesden tabaksfabrikanten dat er gestopt zou worden met roken, gelet op de meer bekend wordende gezondheidsgevaaren van roken. Om die reden is toen de filter- en light-sigaret in productie gegaan, met als doel het beperken van de gezondheidsrisico's en het behoud van het genot van het roken van een sigaret. Er is echter nooit bewezen dat filter- of light-sigaretten minder schadelijk zijn dan gewone sigaretten.²²¹ Door de filter zouden de schadelijke stoffen worden tegengehouden. De light-sigaret zou daarnaast volgens de verpakkingen minder teer en nicotine bevatten. Deze teer- en nicotinegehalten werden echter gemeten door de eerder vermelde rookmachines, waardoor de betreffende gehalten, gemeten door de machine, lager waren dan wanneer de sigaret gerookt werd door de consument zelf (zie paragraaf 5.3). De filter- en light-sigaretten gaven dus een (onterecht) gevoel van veiligheid. De sigaretten hadden immers een gezondere uitstraling.²²² Als gevolg hiervan ontstonden bij de consument verkeerde verwachtingen, die bewust waren gewekt door de tabaksindustrie. Deze producten kunnen dus, in ieder geval tot het moment dat bekend werd dat de filter- en light-sigaret evengoed schadelijk was, worden aangemerkt als gebrekkige producten.²²³ Doordat bij wetgeving inmiddels verboden is om bij naam onderscheid te maken tussen normale sigaretten en light-sigaretten, gebruiken fabrikanten nu bijvoorbeeld de benamingen 'gold' en 'silver'. Filtersigaretten zijn overigens nog steeds toegestaan.²²⁴

Zoals besproken oordeelde de rechtbank Amsterdam dat niet kan worden aangenomen dat filtersigaretten schadelijker zijn dan normale sigaretten. De reden voor dit oordeel was dat gedegen bewijsvoering ontbrak. Van belang is echter dat tabaksfabrikanten bewust onjuiste verwachtingen hebben gewekt over de gezondheidsrisico's van de filter- en light-sigaretten.²²⁵ Op deze onjuist gewekte verwachtingen wordt in de volgende paragraaf nog nader ingegaan.

²¹⁸ Keirse, *Ars Aequi* 2000/6, p. 433.

²¹⁹ Keirse, *NJB* 2002/33, p. 1655.

²²⁰ Idem, p. 1657.

²²¹ Zegers 2013, p. 13.

²²² Idem, p. 13.

²²³ Idem, p. 14.

²²⁴ Idem, p. 14.

²²⁵ Idem, p. 14.

§ 5.6 Misleidende reclame

Goed om allereerst te benoemen is dat sinds 1 januari 2003 een algeheel verbod op tabaksreclame van kracht is. Dit reclameverbod is vastgelegd in artikel 5 van de Tabaks- en rookwarenwet.²²⁶ Voor de inwerkingtreding van dit reclameverbod is er in Nederland vanaf 1971 actief reclame gemaakt voor filter- en light-sigaretten. Deze reclames waren vaak specifiek gericht op mensen die wilden stoppen met roken, waarbij de nadruk lag op het feit dat de filter- en light-sigaretten gezonder waren. De reclames die de tabaksfabrikanten destijds vertoonden voor de filter- en light-sigaret kunnen als misleidend worden aangemerkt. Dit is vooral gelegen in het feit dat het toentertijd niet algemeen bekend was dat filter- en light-sigaretten net zo schadelijk waren als gewone sigaretten.²²⁷ Daarnaast is er door de tabaksfabrikanten door marketingcampagnes een onjuiste indruk gewekt over de eigenschappen van deze producten. Dit kan getypeerd worden als het in het openbaar brengen van positieve of verwarrende reclame.²²⁸ Volgens Zegers kunnen overigens de reclames voor gewone sigaretten minder snel als misleidend worden beschouwd, vanwege de algemene bekendheid van de schadelijkheid van gewone sigaretten.²²⁹

§ 5.7 Conclusie

In dit hoofdstuk is er aan de hand van de relevante jurisprudentie en de literatuur gekeken of er sprake is van een zorgplicht van de tabaksindustrie. In Nederland is er slechts één rechtszaak tegen de tabaksindustrie inhoudelijk behandeld. Eiser in deze zaak stelt dat hij gezondheidsschade heeft geleden als gevolg van het roken van de sigaretten van de betreffende fabrikant. De rechter oordeelt dat in elk geval sinds 1963 (toen eiser begonnen is met roken) de gezondheidsgevolgen van roken algemeen bekend waren. In de media is er namelijk uitgebreid aandacht geweest voor de schadelijke gevolgen die het roken met zich meebrengt, aldus de rechter. De rechter heeft het jaar 1963 als uitgangspunt genomen, omdat de vorderingen in geval van eiser voor het jaar 1963 verjaard zijn. Uit de literatuur blijkt dat er op basis van verschillende belangrijke wetenschappelijke publicaties in 1950, 1957 en 1960 gesteld kan worden dat de gevaren van roken eind jaren 50 algemeen bekend waren. Vermoed wordt dat de tabaksindustrie in een eerder stadium op de hoogte was van de gevaren van het roken.

Daarnaast is de rechter van mening dat er aan eiser hogere eisen gesteld kunnen worden als het gaat om de algemene bekendheid van gevaren van roken. Eiser is namelijk hoogopgeleid en altijd goed op de hoogte geweest van actualiteiten. Verder blijkt ook uit de uitspraak dat het niet vereist is dat alle vormen van levensbedreigende ziektes onder de aandacht zijn gebracht bij de betreffende roker. Het is voldoende dat de gemiddelde consument op de hoogte is van de gevaren die verbonden zijn aan het product. Op basis van deze rechterlijke uitspraak kan gesteld worden dat de gemiddelde consument volgens de rechtbank voldoende informatie tot zijn beschikking heeft om een eigen afweging te maken omtrent de gevaren van roken.

De rechtbank oordeelt daarnaast dat de tabaksindustrie haar waarschuwplicht niet heeft geschonden. De rechtbank oordeelt echter wel dat: 'Het op de weg ligt van de producent van een, in potentie, gevaarlijk product om gebruikers te waarschuwen voor de aan het product inherente gevaren, voor zover deze nog niet bekend zijn, en niet om deze gevaren te bagatelliseren'. Er mag dus van een zorgvuldig producent verwacht worden dat er noodzakelijke informatie over de gezondheidsrisico's van het product worden verstrekt. Het is lastig om te bepalen wanneer deze informatieplicht op de tabaksindustrie is komen te rusten. Deze informatieplicht is mede afhankelijk van de destijds beschikbare kennis en informatie

---

²²⁶ Stb. 2002, 201.

²²⁷ Zegers 2013, p. 11.

²²⁸ Keirse, *NJB* 2002/33, p. 1657.

²²⁹ Idem, p. 41.

over de gezondheidsrisico's van de tabaksproducten. Sinds 1 maart 1982 zijn producenten in Nederland in ieder geval verplicht om een waarschuwing op te nemen op de pakjes sigaretten.

Uit dit hoofdstuk blijkt dat de tabaksindustrie bewust informatie heeft achtergehouden bij de productie van de filter- en light-sigaret. De teer- en nicotinegehaltenes van deze sigaretten werden namelijk gemeten door rookmachines. De rookmachine nam lagere teer- en nicotinegehaltenes waar dan wanneer de sigaret gerookt werd door de consument zelf. De filter- en light-sigaretten gaven de consument dus een (onterecht) gevoel van veiligheid. Daarnaast waren de reclames vaak specifiek gericht op mensen die willen stoppen met roken, waarbij de nadruk lag op het feit dat de filter- en light-sigaretten gezonder zouden zijn. De reclames die de tabaksfabrikanten destijds vertoonden voor de filter- en light-sigaret kunnen om die reden als misleidend worden aangemerkt.

Op basis van dit hoofdstuk kan geconcludeerd worden dat er vier factoren een belangrijke rol spelen bij het bepalen of er sprake is van een zorgplicht aan de zijde van de tabaksproducent. Allereerst moet er worden gekeken naar de beschikbare kennis en informatie over de gevaren van het roken bij de tabaksproducent. Ten tweede is het van belang of de producent een waarschuwplicht heeft ten aanzien van de consument. Daarnaast speelt de eigen verantwoordelijkheid van de gemiddelde consument ook een belangrijke rol: in hoeverre is de consument bekend met de gevaren die inherent zijn aan het normale gebruik van het product? Tot slot kan het niet in het openbaar brengen van positieve of verwarrende reclame ook onderdeel uitmaken van de zorgplicht van de producent.

Kortom, de tabaksindustrie heeft een zorgplicht ten aanzien van de consument. Die zorgplicht geldt in ieder geval vanaf eind jaren '50, al is de verwachting zoals gezegd dat de tabaksindustrie in een eerder stadium al op de hoogte was van de gevaren van het roken. De zorgplicht geldt des te meer voor de productie van de filter- en light-sigaretten. Hierbij is er bewust een ander beeld geschetst over de schadelijkheid van deze sigaret. Vanaf 1982 is de wettelijke waarschuwplicht ingevoerd. Op basis van deze en toekomstige wetgeving kan geconcludeerd worden dat de zorgplicht van de tabaksindustrie omvangrijker is geworden. Zo blijkt bijvoorbeeld uit de verhoging van de leeftijdsgrens van 16 naar 18 jaar (in 2014) dat de zorgplicht van de tabaksindustrie ten opzichte jongeren groter is dan ten opzichte van volwassenen. Anderzijds heeft de eigen verantwoordelijkheid van de consument ook invloed op de omvang van de zorgplicht. Zo kunnen de waarschuwingen op de verpakkingen de consument er niet van weerhouden om te roken. Een kritische noot hierbij is dat de eigen verantwoordelijkheid van de consument beïnvloed en beperkt wordt door het verslavende karakter van de tabaksproducten.

Hoofdstuk 6

De vergelijking: de zorgplicht van de voedingsindustrie

§ 6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staat de vergelijking centraal tussen de zorgplicht van de asbest- en tabaksindustrie enerzijds en de voedingsindustrie anderzijds. In paragraaf 2 zullen de belangrijkste normen en criteria die voortvloeien uit de zorgplicht van de asbest- en tabaksindustrie worden beschreven. Deze normen en criteria zullen vervolgens worden toegepast op de voedingsindustrie. Tot slot zal er in de laatste paragraaf antwoord worden gegeven op de vraag: welke vergelijking kan er worden getrokken tussen de zorgplicht van de asbest- en tabaksindustrie en de voedingsindustrie?

§ 6.2 De vergelijking: de zorgplicht van de asbest-en tabaksindustrie in relatie tot de voedingsindustrie

Uit de hoofdstukken over de zorgplicht van de asbest- en tabaksindustrie blijkt dat er in grote lijnen vijf factoren een rol spelen, die van invloed zijn op de omvang van de zorgplicht van de voedingsindustrie. Deze vijf factoren zullen hierna worden besproken.

§ 6.2.1. Beschikbare kennis en informatie over gezondheidsrisico's

Voor de zorgplicht van de asbest- en tabaksindustrie was de beschikbare kennis en informatie over de gezondheidsrisico's van de producten een belangrijke factor. Als een producent zelf niet op de hoogte is van de gevaren, kan er immers ook minder snel een zorgplicht worden aangenomen. In de jurisprudentie tegen de asbestindustrie (hierna: asbest-jurisprudentie) verwoordde de rechter het als 'bekendheid in maatschappelijke kring'. Daarmee wordt bedoeld op het feit dat van grote bedrijven, die deel uitmaken van overkoepelende branches waarin veel met asbest wordt gewerkt, verwacht mag worden dat de kennis over de gevaren van asbest eerder aanwezig is. Bij kleinere bedrijven is de verwachting dat de kennis over de gevaren minder snel aantoonbaar aanwezig is. Aangezien de voedingsindustrie van tegenwoordig voornamelijk bestaat uit grote bedrijven zoals Unilever, FrieslandCampina en Coca-Cola zal er van beperkte bekendheid met de gevaren niet snel sprake zijn. Dit zal worden toegespitst op twee risico's: suiker en vet.

Suiker

Het is lastig om te bepalen wanneer de voedingsindustrie bekend is geworden met het feit dat overmatig gebruik van suiker- en vetrijke producten kan leiden tot obesitas. In een Amerikaans onderzoek uit 1987 wordt voor het eerst geconcludeerd dat suikerhoudende dranken bijdragen aan obesitas.²³⁰ Daarnaast blijkt dat de groeiende problematiek rondom obesitas en overgewicht parallel loopt aan de steeds maar groeiende consumptie van bewerkt voedsel, bestaande uit te veel vet en suiker.²³¹ Verder blijkt dat onderzoekers in dienst van de voedingsindustrie intensief onderzoek hebben gedaan naar de vraag waarom consumenten suiker zo lekker vinden.²³² De voedingsindustrie probeert het genot van zoetheid te maximaliseren. Alle ingrediënten in voedingsmiddelen hebben een optimale concentratie waarbij het zogenaamde 'zintuigelijk genot' maximaal is, zo stelt Moss. Dit maximale niveau wordt het 'blisspoint' genoemd.²³³ Dit genotspunt heeft een hoog caloriegehalte in voedingsmiddelen als gevolg. Daarnaast is er een veelvoud aan smaak- en kleurstoffen toegevoegd aan de voeding. Deze smaakstoffen zijn toegevoegd om het brein te verleiden om meer te eten. Hierdoor is in de afgelopen jaren het aantal mensen die leiden aan obesitas

---

²³⁰ Moss 2013, p. 47.

²³¹ EOS Wetenschap 2013.

²³² Moss 2013, p. 33.

²³³ Idem, p. 39.

fors toegenomen, aldus Moss die onderzoek heeft gedaan naar de 'trucs' van de moderne voedingsindustrie.²³⁴

Uit recente berichtgeving (maart 2017) blijkt overigens wel dat fabrikanten langzaamaan steeds meer inzetten op producten met minder of geen suiker. Zo verwerkt Unilever 45% minder suiker in haar product 'Lipton Ice Tea'.²³⁵ En is van het product 'Sprite' alleen de suikervrije variant nog te koop.²³⁶ Een goede ontwikkeling zou je kunnen zeggen. Er is echter ook kritiek. Producenten zouden dit alleen doen omdat de consumptie van suikerhoudende dranken terugloopt. Daarnaast is het onduidelijk of producten met minder of geen calorieën gezonder zijn. Wat voor invloed hebben bijvoorbeeld de suikervervangers die worden toegevoegd aan deze producten? Een vraag die tot nu toe onbeantwoord blijft.²³⁷

Vet

Volgens Moss bevat vet daarnaast belangrijke eigenschappen die de voedingsindustrie in staat stelt om een product anders te laten voordoen dan het in werkelijkheid is. Vet kan namelijk andere smaken onzichtbaar maken en tegelijkertijd overdragen. Als voorbeeld noemt hij het product zure room. De zure elementen van de room zijn niet zo lekker. Moss stelt: "Vet bekleedt de tong met een laagje, waardoor de smaakpupillen niet overprikkeld worden door deze zuren."²³⁸ Daarnaast blijkt dat vet en suiker elkaars aantrekkelijkheid verhogen. Ze veroorzaken allebei een sterk beloningseffect in de hersenen. Moss concludeert dat de voedingsindustrie zich hiervan bewust is, gelet op de vele suiker- en vetrijke producten waar de consument uit kan kiezen.²³⁹ Hierbij kan er ook een vergelijking worden gemaakt met de tabaksindustrie. De tabaksindustrie heeft namelijk door toegevoegde stoffen de verslavende werking van haar producten bewust verhoogd.

§ 6.2.2. Verhoogde zorgvuldigheidsnorm

Dat de producent kennis en informatie heeft over de gezondheidsrisico's van zijn product heeft een belangrijk gevolg. Uit het hoofdstuk over de zorgplicht van de asbestindustrie volgt namelijk dat er dan sprake is van een 'verhoogde zorgvuldigheidsnorm'. De asbestproducent behoort namelijk zoals gezegd tot de maatschappelijke kring van bedrijven waarin bekend was dat asbest een gevaar toebracht aan de gezondheid. De invulling van de verhoogde zorgvuldigheidsnorm is dus afhankelijk van de kennis en het inzicht van de producent in de gezondheidsrisico's. Daarnaast speelt de mate van zekerheid dat er gesteld kan worden dat het werken met asbest gezondheidsrisico's oplevert ook een rol bij de invulling van de verhoogde zorgvuldigheidsnorm. Wat die verhoogde zorgvuldigheidsnorm precies inhoudt wordt in de jurisprudentie niet uitgelegd. In de literatuur wordt gesteld dat het in ieder geval gaat om een zorgplicht die meer vergt dan normaal. Dit meerdere kan geëist worden, omdat er geen twijfel is dat blootstelling aan asbest schadelijk is voor de gezondheid, zelfs als iemand maar incidenteel wordt blootgesteld aan asbest. Er is maar één oorzaak bekend voor het krijgen van de ziekte mesothelioom, en dat is de blootstelling aan asbest.

Voedingsindustrie vs. verhoogde zorgvuldigheidsnorm

Kijkende naar de voedingsindustrie en haar rol in de obesitasproblematiek ligt dit waarschijnlijk anders. In hoofdstuk 2 is beschreven dat obesitas een complexe aandoening is met verschillende oorzaken. Er is over het algemeen sprake van een combinatie van factoren. Obesitas is om die reden dus niet toe te schrijven aan één oorzaak. Zo wordt obesitas veroorzaakt door slechte voeding, of beter gezegd: door de toename van de hoeveelheid koolhydraten in de voeding. Aan de andere kant spelen de factoren genetische aanleg, beperkte lichaamsbeweging en stress ook een belangrijke rol. Het drinken van bijvoorbeeld

²³⁴ FTM 2015-06.

²³⁵ NU 2017.

²³⁶ NOS 2017-03.

²³⁷ Idem.

²³⁸ Moss 2013, p. 153.

²³⁹ Idem, p. 163.

één glas Coca-Cola per dag maakt niet dat iemand obesitas krijgt, daarbij spelen meer factoren een rol, zoals het eten van andere calorierijke producten. Een oorzakelijk verband tussen één voedingsmiddel en overgewicht is dus veel moeilijker te leggen dan bij asbest.²⁴⁰ Een kanttekening hierbij is dat er in het algemeen wel een verband is te leggen tussen suiker- en vetrijk voedsel en obesitas. Om die reden kan er dus geconcludeerd worden dat er geen sprake is van een verhoogde zorgvuldigheidsnorm aan de zijde van de voedingsindustrie. Dit betekent overigens niet dat de voedingsindustrie geen zorgplicht heeft ten aanzien van de consument. In de volgende subparagrafen worden de laatste drie factoren besproken die van invloed zijn op de omvang van de zorgplicht.

§ 6.2.3. Informatie- en waarschuwingsplicht

Uit de asbest-jurisprudentie blijkt dat de rechter een informatie- en waarschuwingsplicht oplegt aan de asbestproducent. Of de producent een informatie- en waarschuwingsplicht heeft hangt wederom af van de vraag of de producent bekend is met de gevaren van het product. De asbestindustrie was bekend met de gezondheidsgevolgen van het werken met asbest. Dit blijkt onder meer uit het feit dat verschillende producten deskundigen in dienst hadden die onderzoek deden naar asbest. Daarnaast heeft de rechter geoordeeld dat het niet noodzakelijk is dat de samenhang tussen de verschillende soorten asbest en de gezondheidsgevolgen volledig duidelijk zijn. Zoals beschreven in paragraaf 6.2.1. is de voedingsindustrie bekend met de gevolgen van haar suiker- en vetrijke producten. Uit het hoofdstuk over de zorgplicht van de asbestindustrie volgt verder dat er alleen gewaarschuwd hoeft te worden als het gevaar niet door het treffen van andere voorzorgsmaatregelen kan worden weggenomen. De schadelijke gevolgen van bijvoorbeeld een fles Coca-Cola (hoeveelheid suiker) kunnen niet snel worden weggenomen door het treffen van andere voorzorgsmaatregelen. Die gevaren zijn inherent aan het gebruik van het product, uiteraard behoudens het geval dat de producent de samenstelling van het product aanpast.

Bagatelliseren van gevaren

In de jurisprudentie tegen de tabaksindustrie wordt geen waarschuwingsplicht aangenomen, althans niet vóór de invoering van de wettelijke waarschuwingsplicht in 1982. Uit deze jurisprudentie volgt echter wel dat van een producent verwacht mag worden dat hij de gevaren van een product niet bagatelliseert, maar juist waarschuwt voor de aan het product inherente gevaren. De rechter komt in de tabakszaak tot dit oordeel, omdat de betreffende producent de gevaren van roken heeft gebagatelliseerd door het plaatsen van grote advertenties. In deze advertenties werd het verband tussen roken en kanker in twijfel getrokken. Deze vergelijking kan ook worden toegepast op de voedingsindustrie. In paragraaf 1.2 is reeds het voorbeeld genoemd van Coca-Cola die bewust geprobeerd heeft om de oorzaak van obesitas toe te schrijven aan een gebrek aan lichaamsbeweging, in plaats van aan de inname van suikerhoudende dranken. Coca-Cola bagatelliseert hierdoor de gevaren. Vooral ook omdat blijkt dat Coca-Cola het onderzoek (mede) heeft gefinancierd. Coca-Cola kan beter waarschuwen voor de aan het product inherente gevaren. Daarnaast moet er meer aandacht komen voor de verslavende werking en gezondheidsrisico's van producten als Coca-Cola. Uit de literatuur volgt overigens dat het lastig is om vast te stellen of een waarschuwing effectief is. Aan de andere kant kan dit juist een stimulans zijn voor producenten om te onderzoeken onder welke omstandigheden een waarschuwing door de consument wordt opgevolgd. Kortom, de voedingsindustrie heeft een informatie- en waarschuwingsplicht ten aanzien van de consument: de voedingsindustrie beschikt over kennis en informatie van de gezondheidsrisico's van haar suiker- en vetrijke producten, gevaren worden gebagatelliseerd en het nemen van andere voorzorgsmaatregelen ligt niet voor de hand.

Ik Kies Bewust Logo

Momenteel wordt de consument (nog) geïnformeerd door het zogenaamde 'Ik Kies Bewust Logo' (hierna: het vinkje). De fabrikanten Campina, Friesland Foods en Unilever hebben het

---

²⁴⁰ EOS Wetenschap 2013.

vinkje in 2006 gepresenteerd.²⁴¹ De Consumentenbond heeft begin 2016 actie gevoerd tegen dit vinkje. Zij stellen dat het onduidelijk is wat het 'blauwe' en 'groene' vinkje precies inhouden. Daarnaast blijkt uit een opinie stuk in de Volkskrant dat sommige producten door het vinkje gezonder lijken dan ze daadwerkelijk zijn.²⁴² Dit kan gezondheidsrisico's als overgewicht tot gevolg hebben. Het lijkt immers alsof producten met een vinkje in de productgroepen mayonaise, frituurolie en chocomel gezonder zijn dan de producten zonder vinkje. Verder blijkt uit onderzoek van de Volkskrant dat de Stichting Ik Kies Bewust alleen producten test waar bedrijven voor betalen. De Cola light van Albert Heijn heeft bijvoorbeeld wel een vinkje en de light-variant van Coca-Cola heeft geen vinkje. Zo lijkt het product van Albert Heijn een betere keuze, maar het enige verschil is dat Albert Heijn betaald heeft voor het vinkje. De Volkskrant stelt: "In werkelijkheid is het verworpen tot een middel om ongezonde producten een zweem van gezondheid mee te geven." Toegepast op dit onderzoek kan er geconcludeerd worden dat er sprake is van een oneerlijke- en misleidende handelspraktijk op grond van artikel 6:193a e.v. BW. Hierover is reeds geschreven in hoofdstuk 3. Er is immers sprake van een handeling en voorstelling van zaken van een handelaar, die rechtstreeks verband houdt met de verkoopbevordering van een product aan consumenten (artikel 6:163a lid 1 sub d BW). Door het vinkje lijkt het product een gezondere keuze in een productgroep, wat leidt tot verkoopbevordering. Daarnaast is er informatie verstrekt die feitelijk onjuist is, al dan niet door de algemene presentatie van de informatie, bijvoorbeeld over de aard van het product (artikel 6:193c lid 1 sub a BW). Door het vinkje op het product lijkt het product namelijk een gezondere keuze. De Minister van Volksgezondheid heeft eind 2016 besloten dat het vinkje wordt afgeschaft. Over een alternatief voor het vinkje is nog geen besluit genomen.²⁴³ De Consumentenbond pleit voor een zogenaamd stoplichtsysteem. Hierdoor kan de consument direct zien hoe (on)gezond een product is.²⁴⁴ De verkeerslichten zouden voornamelijk verduidelijkend zijn voor lager opgeleiden. Daarnaast zou de voedingsindustrie ertoe aangezet kunnen worden om de samenstelling van hun producten te veranderen, om te voorkomen dat de voedingsproducten onder het rode label vallen.²⁴⁵

Check how much fat, sugar and salt is in your food

Remember that the amount you eat of a particular food affects how much sugars, fat, saturates and salt you will get from it.

	Sugars	Fat	Saturates	Salt
What is HIGH per100g	Over 15g	Over 20g	Over 5g	Over 1.5g
What is MEDIUM per100g	Between 5g and 15g	Between 3g and 20g	Between 1.5g and 5g	Between 0.3g and 1.5g
What is LOW per100g	5g and below	3g and below	1.5g and below	0.3g and below

Bron: <https://www.consumentenbond.nl/acties/vinkjes>

Waarschuwing: algemene eisen

In het slot van deze subparagraaf wordt er ingegaan op de vraag hoe de voedingsindustrie de consument kan waarschuwen voor de gevaren van haar producten. Zoals blijkt uit hoofdstuk 4 moet een waarschuwing wat betreft inhoud en vorm duidelijk, leesbaar, nauwkeurig en makkelijk opmerkelijk zijn. Ook moet er worden aangegeven welke voorzorgsmaatregelen er verwacht worden van de consument. Moss pleit er in zijn boek voor dat de etiketten met voedingsinformatie beter leesbaar moeten worden en dat het totale aantal calorieën op de voorkant van de verpakking wordt vermeld.²⁴⁶ Nu wordt de consument alleen geïnformeerd over het aantal calorieën per portie, in plaats van het aantal calorieën dat één verpakking bevat. Bijvoorbeeld een zak chips, daar staat niet op 2400 calorieën en 22,5 gram vet, maar 160 calorieën en 1,5 gram vet. Dat zit namelijk 'slechts' in één portie.²⁴⁷ Daarnaast kan de voedingsindustrie vermelden dat het overmatig drinken van bijvoorbeeld Coca-Cola als gevolg kan hebben dat de consument overgewicht krijgt, of sterker nog: obesitas. Bovendien kan er gewaarschuwd worden voor de verslavende werking van bepaalde producten.

²⁴¹ Stichting Ik Kies Bewust.

²⁴² De Volkskrant 2016-04.

²⁴³ De Volkskrant 2016-10.

²⁴⁴ De Consumentenbond.

²⁴⁵ EOS Wetenschap 2013.

²⁴⁶ Moss 2013, p. 240.

²⁴⁷ Idem, p. 241.

§ 6.2.4. Keuzevrijheid van de consument

Uit hoofdstuk 5 blijkt dat de consument in beginsel keuzevrijheid heeft om te beslissen of hij een bepaald product gaat gebruiken of niet. Bij tabaksproducten kan deze keuzevrijheid worden beperkt door het verslavende karakter van het product. Een andere factor die een rol speelt bij de beperking van de keuzevrijheid is bijvoorbeeld de (jonge) leeftijd van de consument en de informatie op basis waarvan de consument de keuze heeft gemaakt om het product te gebruiken. Vereist is slechts dat voor de gemiddelde consument voldoende duidelijk is welk type gevaren aan het product verbonden zijn.

Ook op het gebied van voeding wordt de keuzevrijheid van de consument beperkt. Allereerst doordat jonge kinderen van jongs af aan (door het blisspoint) leren hoe voeding hoort te smaken. Het gevolg is dat ze bijvoorbeeld minder snel ander voedsel zullen eten waar het vet- en suikergehalte lager van is.²⁴⁸ De keuzevrijheid wordt dus beperkt door het verslavende karakter van het product. Nederlandse voedingswetenschappers stellen daarnaast dat de verleiding om ongezond te eten voor de consument toeneemt door het groeiende aanbod van ongezonde voeding. Hierbij spelen slimme marketingcampagnes een grote rol. De wetenschappers stellen dat driekwart van de Nederlanders gezond probeert te eten, maar dat het niet lukt om voor gezond te kiezen omdat de omgeving steeds ongezonder wordt. Zij stellen dat de consument continu wordt blootgesteld aan verleidingen en daardoor impulsieve keuzes maakt. Een ongezond aanbod leidt volgens de wetenschappers ook sneller tot een ongezonde voedselkeuze.²⁴⁹ Verder speelt het gemak waar de consument voor kiest ook een belangrijke rol. De voedingsindustrie speelt hierop in door het produceren van voedingsmiddelen die veilig, gemakkelijk te bereiden en betaalbaar zijn.²⁵⁰ Het bereiden van gezondere, verse voeding is een stuk duurder. Moss stelt dat er hierdoor een grote economische factor meespeelt in de obesitasproblematiek. De mensen met de minste middelen en een lager opleidingsniveau worden het hardst getroffen en dus beperkt in hun keuzevrijheid.²⁵¹

§ 6.2.5. Misleidende reclame en beïnvloeding

Misleidende reclame kan worden getypeerd als het in het openbaar brengen van positieve of verwarrende reclame, zo volgt uit hoofdstuk 5. Zo waren bijvoorbeeld de reclames voor de filter- en light-sigaretten specifiek gericht op mensen die wilde stoppen met roken, aangezien de filter- en light-sigaret 'gezonder' zou zijn. Door marketingcampagnes is er een onjuiste indruk gewekt over de eigenschappen van het tabaksproduct. Kijkende naar de voedingsindustrie speelt misleidende reclame en beïnvloeding ook een belangrijke rol. Zo hadden lightproducten een averechts effect, aangezien de consument juist meer van het product gingen gebruiken.²⁵² Daarnaast sponsort de voedingsindustrie sportevenementen en organisaties met een gezonde uitstraling.²⁵³ Hierdoor wordt er bij de consument een positieve en gezonde emotie opgeroepen. Hierna worden nog twee manieren van misleiden en beïnvloeden besproken, namelijk online reclame en kleurrijke verpakkingen.

Online reclame

In recente berichtgeving (medio april 2017) constateert het Commissariaat voor de Media (CvdM) dat driekwart van de populaire vlogs (video-weblogs) op YouTube sluikreclame bevat. Veel 'vloggers' verdienen hun geld door sluikreclame te maken voor bijvoorbeeld chips of frisdrank. In tegenstelling tot de traditionele media (zoals televisie) gelden er voor YouTube bijna geen regels voor het maken van reclame. Sancties en boetes zijn om die reden niet mogelijk.²⁵⁴ De filmpjes op YouTube zijn voornamelijk populair bij jonge kijkers. Om die reden

---

²⁴⁸ Moss 2013, p. 43.

²⁴⁹ NRC 2017.

²⁵⁰ Moss 2013, p. 73.

²⁵¹ Idem, p. 319.

²⁵² Trouw 2013.

²⁵³ Keirse, *NJB* 2007/1957, p. 8.

²⁵⁴ NOS 2017-04.

zijn adverteerders dus ook geïnteresseerd, omdat er door de filmpjes een specifieke jonge doelgroep wordt bereikt. Het CvdM stelt dat de sluikreclame vooral bezwaarlijk is gelet op de jonge leeftijd van de kijkers. De jonge kijkers zijn namelijk 'een goedgelovige en beïnvloedbare groep'.²⁵⁵ In een wereldwijd onderzoek voorspellen onderzoekers overigens dat er in het jaar 2017 meer geld zal worden uitgegeven aan online reclame, dan aan tv-reclames.²⁵⁶

Bron: <http://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2169128>

Kleurrijke verpakkingen

Zoals reeds beschreven in paragraaf 6.2.1. is de voedingsindustrie bij haar producten op zoek naar het maximale genotspunt (blisspoint). Hiervoor wordt er veel getest op smaak. Volgens Moss is er daarnaast ook onderzoek gedaan naar hoe mensen op kleur reageerden.²⁵⁷ Uit onderzoek blijkt inderdaad dat een consument een ongezond product aantrekkelijker vindt als het is verpakt in een kleurrijke verpakking. De onderzoekers stellen dat kleurrijke verpakkingen en aanlokkelijke reclames de consument aanmoedigen om ongezonde producten te kopen. Dit zou volgens de onderzoekers bijdragen aan het ontwikkelen van obesitas. Door het verkopen van ongezonde producten in minder aantrekkelijke verpakkingen, zou de consument minder snel geneigd zijn om het product te kopen, zo luidt de conclusie.²⁵⁸

De vraag is echter of de voedingsindustrie haar producten minder aantrekkelijk wil maken in het belang van de consument. De voedingsproducenten vinden hun winsttoegmerk en beurskoers namelijk vaker belangrijker dan hun zorgplicht voor veilige en gezonde voeding.²⁵⁹

§ 6.3 Conclusie

In dit hoofdstuk is er aan de hand van vijf factoren gekeken welke vergelijking er kan worden getrokken tussen de zorgplicht van de asbest- en tabaksindustrie en de voedingsindustrie. Deze vijf factoren betreffen (1) de beschikbare kennis en informatie over de gezondheidsrisico's, (2) de verhoogde zorgvuldigheidsnorm, (3) de informatie- en waarschuwingsplicht, (4) de keuzevrijheid van de consument en (5) de misleidende reclame en beïnvloeding. Aangezien de vergelijking tussen de zorgplicht van de asbest- en tabaksindustrie en de voedingsindustrie nauw samenhangt met de centrale vraagstelling van dit onderzoek, zullen de belangrijkste conclusies die volgen uit vorenstaande factoren in het volgende hoofdstuk worden besproken. In het volgende hoofdstuk zal er tevens antwoord worden gegeven op de centrale vraag van dit onderzoek: in hoeverre heeft de voedingsindustrie een zorgplicht ten aanzien van de consument ter voorkoming van de schadelijke gevolgen van obesitas op grond van artikel 6:162 BW, in vergelijking met de zorgplicht van de asbest- en tabaksindustrie?

²⁵⁵ De Volkskrant 2017-04.

²⁵⁶ Austin e.a. 2016, p. 12.

²⁵⁷ Moss 2013, p. 66.

²⁵⁸ The Guardian 2017.

²⁵⁹ FTM 2015-07.

Hoofdstuk 7

Conclusies en aanbevelingen

§ 7.1 Inleiding

Obesitas is een groot probleem voor onze gezondheid. De Wereldgezondheidsorganisatie heeft zelfs gewaarschuwd voor een wereldwijde obesitas-epidemie in 2030. In de inleiding is uiteengezet dat de voedingsindustrie hier een belangrijke rol in speelt. Allereerst door de productie van ongezonde producten. Daarnaast wordt de consument misleid door onderzoeken die de voedingsindustrie zelf financiert. In dit onderzoek is gekeken naar de vraag of de voedingsindustrie een zorgplicht heeft op grond van artikel 6:162 BW ten aanzien van de consument om de schadelijke gevolgen van obesitas te voorkomen. Hierbij is er een vergelijking gemaakt met de zorgplicht van de asbest- en tabaksindustrie. Op basis van dit onderzoeksrapport en de concept sommatiebrief aan Coca-Cola (zie bijlage 1) kan de opdrachtgever, Doelen Advocatuur, een afweging maken in toekomstige individuele dossiers of het zinvol is om aan de voedingsindustrie een concrete sommatie te doen om iets te wijzigen in hun handelswijze ter voorkoming van schade. In dit hoofdstuk wordt hier nader op ingegaan en worden per thema de belangrijkste conclusies en aanbevelingen op een rij gezet.

§ 7.2 Conclusies

Obesitas: oorzaak, gevolgen en gezondheidsrisico's

Obesitas is een chronische ziekte, waarbij een zodanige overmatige vetstapeling in het lichaam bestaat dat dit aanleiding geeft tot gezondheidsrisico's. Op dit moment bestaat er nog geen genezing voor obesitas, waardoor het een levenslang probleem is. Obesitas brengt verschillende gezondheidsrisico's met zich mee, zoals diabetes, slagaderverkalking, kanker en ademhalingsproblemen. Op basis van dit onderzoek kan geconcludeerd worden dat obesitas verschillende oorzaken heeft, waarbij er over het algemeen sprake is van een combinatie van factoren. Obesitas is dus niet toe te wijzen aan één oorzaak. De belangrijkste (combinatie) van oorzaken zijn beperkte lichaamsbeweging, een zittende levensstijl, eetziekten zoals eetbuienstoornis, toename van de hoeveelheid koolhydraten in de voeding, stress, te weinig slaap en genetische aanleg.

Het juridisch kader: de zorgplicht van de voedingsindustrie

De zorgplicht is een juridische plicht om zorgvuldig om te gaan met belangen van anderen. Het is een positieve verplichting, die een proactief handelen of nalaten vereist. Een zorgplicht kan daarnaast alleen bestaan indien er een zorgrelatie aan ten grondslag ligt; de verantwoordelijkheid om zorg te dragen voor het belang van de ander. In dit onderzoek gaat het om het belang van zorg van de producent voor de consument. De zorgplicht kan in het algemeen worden onderscheiden in drie fases. De eerste fase betreft de voorzorg. In deze fase gaat het om preventieve maatregelen die de producent moet nemen om ervoor te zorgen dat de consument niet wordt blootgesteld aan een onverantwoord risico. Hierbij geldt dat er aan iemand met grotere deskundigheid op een bepaald gebied ook hogere eisen gesteld mogen worden ten aanzien van het nemen van voorzorgsmaatregelen. In de tweede fase, zorg, gaat het om zorgverplichtingen in de vorm van bijvoorbeeld het houden van toezicht. In de fase van nazorg is er al sprake van schade en moet de producent ervoor zorgen dat de schade niet wordt vergroot; de schadelijke gevolgen moeten zo veel mogelijk worden beperkt. Een voorbeeld hiervan is een longtransplantatie, die wordt betaald door de tabaksproducent, waarbij een of twee longen vervangen worden door een donor-long.

Artikel 6:162 BW vormt een belangrijke juridische basis voor de zorgplicht. De derde norm van lid 2 van dit artikel spreekt over handelen in strijd met 'hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt.' Het gaat hierbij dus om de maatschappelijk aanvaarde normen over behoorlijk en zorgvuldig gedrag. De voortvloeiende rechtsplicht uit dit gedeelte tot inachtneming van de maatschappelijke zorgvuldigheid is door de Hoge Raad

meerdere malen als zorgplicht gekwalificeerd, bijvoorbeeld in de arresten Kelderluik, Struikelende broodbezorger, Natronloog en Jetblast. Op basis hiervan kan geconcludeerd worden dat de Hoge Raad onrechtmatig handelen koppelt aan een gebrek aan zorg. Hierbij speelt het leerstuk oneerlijke- en misleidende handelspraktijk (artikel 6:193a e.v. BW) ook een belangrijke rol in. Dit onderwerp komt later in dit hoofdstuk uitgebreider ter sprake. Tot slot volgt uit eerdergenoemde arresten dat de zogenoemde waarschuwingsplicht een belangrijke voorzorgsmaatregel is die bijna altijd inzetbaar is. De waarschuwingsplicht is een belangrijke maatregel om schade te voorkomen. Een waarschuwing moet wel als afdoende maatregel worden beschouwd, zo volgt uit het Jetblast-arrest. Afhankelijk van de omstandigheden van het geval moet er worden gekeken of de waarschuwing leidt tot een handelen of nalaten, waardoor het gevaar wordt vermeden. Bij de vraag of een waarschuwing specifiek genoeg is, speelt ook de eigen verantwoordelijkheid van de consument een belangrijke rol. Een waarschuwing kan namelijk ook voldoende zijn als deze niet is opgevolgd.

De zorgplicht van de asbestindustrie

Op basis van de analyse van de rechtspraak en de literatuur kan er geconcludeerd worden dat de asbestindustrie een zorgplicht heeft ten aanzien van de consument. Belangrijk is dat rond het jaar 1971 in maatschappelijke kring (waartoe de asbestproducenten behoorde) bekend werd dat asbest schadelijk was voor de gezondheid. Dit blijkt onder meer uit het feit dat producenten wetenschappers in dienst hadden die onderzoek deden naar de gevolgen van asbest voor de gezondheid. De Hoge Raad heeft geoordeeld dat de asbestproducent een verhoogde zorgvuldigheidsnorm in acht had moeten nemen voor diegenen die zich in de directe omgeving bevonden van een plek waar met asbest werd gewerkt. Een verhoging van deze zorgvuldigheidsnorm is van toepassing vanaf het moment dat de producent bekend was met de gevaren van haar producten voor de gezondheid. Het gaat om een zorgplicht die meer zorg vergt dan normaal. Dit meerdere kan geëist worden, omdat er geen twijfel is dat blootstelling aan asbest schadelijk is voor de gezondheid, zelfs als iemand maar incidenteel wordt blootgesteld aan asbest. De verhoogde zorgvuldigheidsnorm is afhankelijk van de omstandigheden van het geval; van belang hierbij zijn de kennis, inzichten, de aard en ernst van de risico's en de mate van zekerheid dat er gesteld kan worden dat het werken met asbest gezondheidsrisico's oplevert. Om deze reden kan geconcludeerd worden dat een productiestop destijds niet noodzakelijk was. Er was namelijk onvoldoende bewezen wat de gevaren van de verschillende soorten asbest waren.

Verder kan er geconcludeerd worden dat van grote bedrijven, die deel uitmaken van branches waarin veel met asbest wordt gewerkt, verwacht mag worden dat de kennis over de gevaren van asbest eerder aanwezig is. Zoals gezegd mag er aan iemand met grotere deskundigheid op een bepaald gebied dus hogere eisen worden gesteld. Dit had moeten leiden tot verdergaande maatregelen en proactief handelen ter voorkoming van schade. Daarnaast moet een fabrikant maatregelen nemen die van een zorgvuldig fabrikant verwacht mogen worden. Indien er sprake is van ernstige bijwerkingen kan er geconcludeerd worden dat de producent had moeten waarschuwen door bijvoorbeeld een waarschuwingsetiket. Er moet zelfs gewaarschuwd worden indien er maar een kleine kans is op bijwerkingen. Een waarschuwing kan de schade in ieder geval verminderen of zelfs wegnemen. Uit de jurisprudentie volgt dat er een voortdurende waarschuwingsplicht geldt. Een belangrijke conclusie is daarnaast dat er alleen gewaarschuwd moet worden als het gevaar niet op een andere manier kan worden weggenomen, bijvoorbeeld door het nemen van andere voorzorgsmaatregelen. Sommige gevaren kunnen echter niet worden weggenomen, omdat zij inherent zijn aan het normale gebruik van het product. Verder dient een waarschuwing qua inhoud en vorm duidelijk, leesbaar, nauwkeurig en makkelijk opmerkbaar te zijn. Belangrijk is ook dat er concreet wordt aangegeven welke voorzorgsmaatregelen er in acht moeten worden genomen. Het is lastig om vast te stellen of een waarschuwing op de verpakking daadwerkelijk effectief is. Dit kan echter juist een prikkel zijn voor de producent om te onderzoeken onder welke omstandigheden een waarschuwing zal worden opgevolgd. Kortom, wanneer is er sprake van een effectieve waarschuwing, die leidt tot een nalaten bij de consument?

De zorgplicht van de tabaksindustrie

Uit de rechtspraak en de literatuur blijkt dat de tabaksindustrie een zorgplicht heeft ten aanzien van de consument. Er spelen vier factoren een belangrijke rol bij het bepalen van deze zorgplicht aan de zijde van de tabaksproducent. Allereerst moet er worden gekeken naar de beschikbare kennis en informatie die de tabaksproducent heeft omtrent de gezondheidsrisico's van het roken. Er kan gesteld worden dat de tabaksproducent vanaf eind jaren 50 op de hoogte is geweest van de schadelijke gevolgen van haar tabaksproducten. Ten tweede moet er worden bekeken of de producent een waarschuwingsplicht zou moeten hebben ten aanzien van de consument. Uit de jurisprudentie blijkt namelijk dat een producent gehouden is om de gebruikers te waarschuwen voor de aan het product inherente gevaren, en om deze gevaren niet te bagatelliseren. Daarnaast speelt de eigen verantwoordelijkheid van de consument ook een belangrijke rol: in hoeverre is de gemiddelde consument bekend met de gevaren die inherent zijn aan het normale gebruik van het product? De keuzevrijheid van de consument kan worden beperkt door de jonge leeftijd waarop iemand is begonnen met roken. Tot slot kan het niet in het openbaar brengen van positieve of verwarrende reclame ook onderdeel uitmaken van de zorgplicht van de producent. Een voorbeeld hiervan zijn de tabaksreclames voor de filter- en light-sigaret. Deze waren specifiek gericht op mensen die wilden stoppen met roken, waarbij de nadruk lag op het feit dat de filter- en light-sigaretten gezonder waren. Er is echter nooit bewezen dat deze sigaretten minder schadelijk zijn.

De zorgplicht van de voedingsindustrie

In vergelijking met de zorgplicht van de asbest- en tabaksindustrie spelen er vijf factoren een belangrijke rol bij het beantwoorden van de vraag of de voedingsindustrie een zorgplicht heeft.

Beschikbare kennis en informatie over gezondheidsrisico's

De eerste belangrijke factor die de omvang van de zorgplicht bepaald is de beschikbare kennis en informatie over de gezondheidsrisico's van het product bij de producent. Als een producent zelf niet op de hoogte is van de gevaren, kan er immers ook minder snel een zorgplicht worden aangenomen. Op basis van de zorgplicht van de asbestindustrie kan er geconcludeerd worden dat verwacht wordt dat bij grote bedrijven de kennis en informatie over gezondheidsrisico's van het product eerder aanwezig is. Aangezien de voedingsindustrie van tegenwoordig voornamelijk bestaat uit grote bedrijven zoals Unilever, FrieslandCampina en Coca-Cola zal er van beperkte bekendheid met de gevaren minder snel sprake zijn. In het betreffende hoofdstuk is er ter onderbouwing hiervan gekeken naar twee risico's: suiker en vet. Een vaststaand feit is allereerst dat de groeiende problematiek rondom obesitas en overgewicht parallel loopt aan de steeds maar groeiende consumptie van bewerkt voedsel, bestaande uit te veel vet en suiker. Verder blijkt dat onderzoekers in dienst van de voedingsindustrie intensief onderzoek hebben gedaan naar de aantrekkelijkheid van suiker. De voedingsindustrie gaat bij elk product op zoek naar het zogenaamde maximale 'zintuigelijk genot'. Dit wordt het 'blisspoint' genoemd. Dit genotspunt heeft een hoog caloriegehalte in voedingsmiddelen als gevolg, wat kan leiden tot een groter risico op obesitas.

Verhoogde zorgvuldigheidsnorm

De verhoogde zorgvuldigheidsnorm betreft een zorgplicht die meer zorg vergt dan normaal. Dit 'meerdere' kan geleverd worden omdat er maar één oorzaak bekend is voor het krijgen van de ziekte mesothelioom; de (incidentele) blootstelling aan asbest. Er kan geconcludeerd worden dat deze verhoogde zorgvuldigheidsnorm niet van toepassing is op de voedingsindustrie, omdat de obesitasproblematiek niet toe te schrijven is aan één (incidentele) oorzaak. Een oorzakelijk verband tussen één voedingsmiddel en overgewicht is namelijk moeilijker te leggen dan bij asbest. Een kanttekening hierbij is dat er in het algemeen wel een verband is te leggen tussen suiker- en vetrijk voedsel en obesitas.

Informatie- en waarschuwingsplicht

Op basis van de vergelijking met de zorgplicht van de asbest- en tabaksindustrie kan er geconcludeerd worden dat de voedingsindustrie een informatie- en waarschuwingsplicht

heeft. Van een producent mag verwacht worden dat hij de gevaren van een product niet bagatelliseert, maar juist waarschuwt voor de aan het product inherente gevaren. Coca-Cola heeft geprobeerd om de oorzaak van obesitas bewust toe te schrijven aan een gebrek aan lichaamsbeweging, in plaats van aan de inname van suikerhoudende dranken. Hierdoor bagatelliseert Coca-Cola de gevaren van haar dranken. Daarnaast is dit onderzoek (mede) gefinancierd door Coca-Cola. Op basis hiervan kan geconcludeerd worden dat Coca-Cola beter kan waarschuwen dat het (overmatig) drinken van Coca-Cola als gevolg kan hebben dat de consument obesitas krijgt. Praktisch toegepast op de voedingsindustrie houdt dit in dat de waarschuwing wat betreft inhoud en vorm duidelijk, leesbaar, nauwkeurig en makkelijk opmerikbaar moet zijn. Op dit moment is het bijvoorbeeld vaak niet in één oogopslag duidelijk hoeveel calorieën een bepaald product bevat. Indien het totaal aantal calorieën wel duidelijker is weergegeven op de verpakking, betekent dit overigens niet dat er is voldaan aan de waarschuwingsplicht. De voedingsindustrie is namelijk gehouden om te waarschuwen voor de verslavende werking en gezondheidsrisico's van producten als bijvoorbeeld Coca-Cola.

Tot op heden wordt de consument beperkt geïnformeerd door het zogenaamde 'Ik Kies Bewust Logo'. De fabrikanten Campina, Friesland Foods en Unilever hebben het vinkje in 2006 gepresenteerd. Het lijkt alsof de producten met een vinkje, in bijvoorbeeld de productgroepen mayonaise, frituurolie en chocomel, gezonder zijn dan de producten zonder vinkje. Dit kan gezondheidsrisico's als overgewicht tot gevolg hebben. Daarnaast worden alleen de producten getest waar producenten voor betaald hebben. Toegepast op dit onderzoek is een belangrijke conclusie dat er sprake is van een oneerlijke- en misleidende handelspraktijk op grond van artikel 6:193a e.v. BW. Er is immers sprake van een handeling en voorstelling van zaken van een handelaar, die rechtstreeks verband houdt met de verkoopbevordering van een product aan consumenten (artikel 6:163a lid 1 sub d BW). Door het vinkje lijkt het product een gezondere keuze in een productgroep, wat leidt tot verkoopbevordering. Daarnaast is er informatie verstrekt die feitelijk onjuist is ten aanzien van de aard van het product (artikel 6:193c lid 1 sub a BW).

Keuzevrijheid van de consument

In beginsel is de consument vrij in zijn keuze voor een bepaald product. De keuzevrijheid kan zoals gezegd worden beperkt door de jeugdige leeftijd van de consument waarop hij een bepaald product gaat gebruiken. Door het 'blisspoint' wordt het genot van zoetheid namelijk gemaximaliseerd, wat de verslavende werking vergroot. Het gevolg is dat kinderen minder snel ander voedsel zullen eten waar het vet- en suikergehalte lager van is. Door de verslavende werking van de voeding wordt de keuzevrijheid van de consument dus beperkt.

Misleidende reclame en beïnvloeding

Veel reclames op die op tv getoond worden zijn voor ongezonde voedingsmiddelen. Door de voedingsindustrie wordt echter wel een verband gelegd met sport, waardoor bij de consument een positieve en gezonde emotie wordt opgeroepen. De voedingsindustrie probeert daarnaast ook op een nieuwe manier reclame te maken, om zo haar jongste doelgroep te bereiken. Dit gebeurt door het vertonen van sluikreclame in 'vlogs' op YouTube. De jonge kijkers zijn een goedgelovige en beïnvloedbare groep. Tot slot blijkt uit onderzoek dat kleurrijke verpakkingen invloed hebben op het koopgedrag van de consument in het algemeen. Er kan namelijk geconcludeerd worden dat kleurrijke verpakkingen en aanlokkelijke reclames de consument aanmoedigen om ongezonde producten te kopen. Dit kan leiden tot obesitas.

Conclusie

Op basis van vorenstaande factoren kan er gesteld worden dat de voedingsindustrie een zorgplicht heeft ten aanzien van de consument ter voorkoming van de schadelijke gevolgen van obesitas. Deze zorgplicht bestaat voornamelijk uit voorzorgverplichtingen. Concreet houdt dit in dat de voedingsindustrie allereerst gehouden is om de consument te informeren en te waarschuwen voor het gevaar van overmatig gebruik van suiker- en vetrijke producten als bijvoorbeeld Coca-Cola. Het is van belang dat algemeen bekend wordt wat de

gezondheidsrisico's zijn van suiker- en vetrijke producten. Daarnaast mag er meer focus liggen op de bewustwording van de verslavende werking van de producten, bijvoorbeeld door een waarschuwingsetiket op het product. Ook is het van belang dat in één oogopslag duidelijk is hoeveel calorieën een bepaald product totaal bevat. In plaats van het beïnvloeden van kinderen door vlogs, zou de voedingsindustrie juist meer zorg in acht moeten nemen als het gaat om kinderen. Daarnaast wordt er door de voedingsindustrie te veel gefocust op ongezonde voeding, waarbij slimme marketingcampagnes een grote rol spelen. Het is van belang dat de gehele voedingsindustrie haar verantwoordelijkheid neemt in het produceren van veilige, eerlijke, gezonde en duurzame voeding. Kortom, een collectieve zorgplicht van de voedingsindustrie is van groot belang en op basis van dit onderzoek juridisch afdwingbaar.

§ 7.3 Aanbevelingen

Uit de conclusies van dit onderzoek zijn een aantal aanbevelingen naar voren gekomen. De concept sommatiebrief (zie bijlage 1) kan allereerst gezien worden als praktische uitwerking van dit onderzoek. Indien Doelen Advocatuur een concrete sommatie wil doen aan de voedingsindustrie om iets te wijzigen in hun handelwijze ter voorkoming van schade, dan is het aan te bevelen dit te doen door het instellen van een rechterlijk bevel (artikel 3:296 BW). Op basis van dit onderzoek kan zoals gezegd geconcludeerd worden dat (in dit geval) Coca-Cola gehouden is om te waarschuwen voor haar producten, in plaats van het gevaar te bagatelliseren. De sommatie kan dus kort gezegd bestaan uit een bevel dat Coca-Cola verplicht om op alle etiketten een waarschuwing te plaatsen. Op deze manier worden er voorzorgsmaatregelen genomen om de consument te beschermen en de schadelijke gevolgen van obesitas te voorkomen. Verder is het aan te bevelen om voor het instellen van die sommatie aansluiting te zoeken bij een consumentenorganisatie als bijvoorbeeld Foodwatch, om op die manier draagvlak te creëren bij het instellen van de vordering. Een stichting als Foodwatch kan namelijk op grond van artikel 3:305a BW een rechtsvordering instellen die strekt tot bescherming van gelijksoortige belangen van andere personen. Hierbij is het tevens aan te bevelen dat er in de vordering wordt aangetoond dat Foodwatch 'voldoende belang' heeft bij de rechtsvordering. Artikel 3:303 BW stelt namelijk dat niemand een rechtsvordering toekomt zonder voldoende belang.

Voor een eventueel vervolgonderzoek is het daarnaast aan te bevelen om te onderzoeken onder welke omstandigheden een waarschuwing wordt opgevolgd door de consument. Voor welke producten is een waarschuwing noodzakelijk en hoe is een waarschuwing, ook voor lager-opgeleiden, goed te begrijpen? Gelet op dit laatste aspect is het de voedingsindustrie aan te raden de consument te helpen bij het maken van een goed geïnformeerde keuze. Een zogenaamd 'stoplichtsysteem' zou hierbij een belangrijke rol kunnen spelen. Hierbij is het ook aan te bevelen dat de voedingsindustrie de focus verlegt naar duidelijke etikettering, waardoor in één oogopslag duidelijk is hoeveel calorieën een bepaald product totaal bevat.

Daarnaast is het van belang dat er nader juridisch onderzoek wordt gedaan naar de zorgplicht van de voedingsindustrie voor kinderen. Zoals uit dit onderzoek blijkt probeert de voedingsindustrie kinderen van jongs af aan te beïnvloeden door middel van het 'blisspoint'; het maximale zintuigelijke genot van hun producten. In hoeverre heeft de voedingsindustrie een grotere zorgplicht als het gaat om kinderen? Belangrijk hierbij is dat er onderzoek wordt gedaan naar de effecten van 'vrolijke' plaatjes op de verpakkingen en de juridische mogelijkheden om dit te verbieden. Verder is het ook aan te bevelen om te kijken naar de rol van scholen in dit verhaal. Hebben scholen een zorgplicht ten aanzien van hun leerlingen ter stimulatie van gezonde voeding, in plaats van ongezond voedsel in de kantine?

Een taak die tot slot wellicht minder voor de hand ligt voor Doelen Advocatuur, maar wel relevant is voor dit onderzoek heeft te maken met wetgeving. Het is aan te raden dat er duidelijke Nederlandse of Europese wetgeving komt die slukreclame via online media als YouTube tegen gaat. Dit ter bescherming van goedgelovige en beïnvloedbare jonge kijkers. Voordat de wetgeving er is, is het van belang dat er richtlijnen komen voor reclame in vlogs.

Jurisprudentielijst

Rechtbank

Rb. Assen 25 april 2000, ECLI:NL:RBASS:2000:AA5626.
Rb. Almelo 22 mei 2003, ECLI:NL:RBALM:2003:AF9060.
Rb. Amsterdam 17 december 2008, ECLI:NL:RBAMS:2008:BG7225.

Hof

Hof Leeuwarden 15 oktober 2000, *NJ* 2000, 98.
Hof Arnhem 13 april 2004, ECLI:NL:GHARN:2004:AO8064.
Hof Arnhem 27 februari 2007, ECLI:NL:GHARN:2007:AZ9763.
Hof Arnhem 5 juni 2007, ECLI:NL:GHARN:2007:BA6364.
Hof Leeuwarden 13 januari 2009, ECLI:NL:GHLEE:2009:BH2762.
Hof Arnhem 11 mei 2010, ECLI:NL:GHARN:2010:BM5180.
Hof Arnhem 9 augustus 2011, ECLI:NL:GHARN:2011:BR5350.
Hof Arnhem 20 december 2011, ECLI:NL:GHARN:2011:BV0374.
Hof 's-Gravenhage 3 april 2012, ECLI:NL:GHSGR:2012:BW0093.

Hoge Raad

HR 25 mei 1928, *NJ* 1928/1688.
HR 11 maart 1937, *NJ* 1937/899.
HR 17 januari 1958, *NJ* 1961/568.
HR 5 november 1965, ECLI:NL:HR:1965:AB7079.
HR 22 november 1974, ECLI:NL:HR:1974:AC5503.
HR 8 januari 1982, ECLI:NL:HR:1982:AG4306.
HR 27 mei 1988, ECLI:NL:HR:1988:AD0344.
HR 9 november 1990, ECLI:NL:HR:1990:AC1103.
HR 9 januari 1998, ECLI:NL:HR:1998:ZC2536.
HR 22 oktober 1999, ECLI:NL:HR:1999:ZC2994.
HR 21 december 2001, ECLI:NL:HR:2001:ZC3693.
HR 7 mei 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO6012.
HR 28 mei 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO4224.
HR 17 december 2004, ECLI:NL:HR:2004:AR3290.
HR 25 november 2005, ECLI:NL:HR:2005:AT8782.
HR 23 februari 2007, ECLI:NL:HR:2007:AZ6219.
HR 5 juni 2009, ECLI:NL:HR:2009:BH2815.
Hoge Raad 2 december 2011, ECLI:NL:HR:2011:BR5216.

Europese Hof van Justitie

HvJ EG 16 juli 1998, C-210/96.
HvJ EU 4 juni 2015, ECLI:EU:C:2015:361.

Overig

Pelman v. McDonald's Corporation, no. 02 Civ. 7821 (RWS) (2003).

Bronvermelding en literatuurlijst

- **Arthritis Foundation**
Arthritis Foundation, 'How Fat Affects Arthritis', Arthritis.org (zoek op *how Fat Affects Arthritis*).
- **Austin e.a. 2016**
Austin e.a., 'Advertising Expenditure Forecasts September 2016', Zenith The ROI Agency.
- **BBC 2016**
'More obese people in the world than underweight, says study', BBC 1 april 2016, BBC.com (zoek op *more obese people*).
- **Belastingdienst 'Tarievenlijst Accijns en verbruiksbelastingen'**
'Tarievenlijst Accijns en verbruiksbelastingen', belastingdienst.nl (zoek op *tarievenlijst accijns en verbruiksbelastingen*).
- **Bes-Rastrollo, Plos Medicine 2013/10**
M. Bes-Rastrollo, e.a., 'Financial Conflicts of Interest and Reporting Bias Regarding the Association between Sugar-Sweetened Beverages and Weight Gain: A Systematic Review of Systematic Reviews', Plos Medicine december 2013/10.
- **De Brauw, De Volkskrant 14 oktober 2016**
M. De Brauw e.a., 'Help ons 50 miljoen kilo afvallen', De Volkskrant 14 oktober 2016.
- **Cancer Research UK 2016**
'How being overweight causes cancer', Cancer Research UK 22 juli 2016, Cancerresearchuk.org (zoek op *overweight causes cancer*).
- **CDA Verkiezingsprogramma 2017-2021**
'Keuzes voor een beter Nederland', CDA.nl (zoek op *verkiezingsprogramma 2017-2021*).
- **Cholesterol voorlichting**
'Oorzaken hoog cholesterol', Cholesterolvoorlichting.nl (zoek op *oorzaken*).
- **De Consumentenbond**
'Acties Vinkjes', Consumentenbond.nl (zoek op *acties vinkjes*).
- **De Nederlandse Obesitas Kliniek**
'Over obesitas', Obesitaskliniek.nl (zoek op *over obesitas*).
- **Dobbs e.a., Report McKinsey Global Institute 2014**
R. Dobbs e.a., How the world could better fight obesity, (Report McKinsey Global Institute), 2014, p. 47.
- **Dorrestijn e.a., Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde 2010/154:A1945**
J.A.N. Dorrestijn e.a., 'Obesitas gerelateerde hypertensie', Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde 2010/154:A1945, p. 4.
- **Dutch Fitness Community 2015**
'Energiedrankjes: de keerzijde', Dutch Fitness Community 14 september 2015, Dutchfitnesscommunity.nl (zoek op *energiedrankjes: de keerzijde*).
- **EOS Wetenschap 2013**
'Obesitas en de voedingsindustrie: dikke vrienden?', EOS Wetenschap 5 juli 2013, Eoswetenschap.eu (zoek op *obesitas en de voedingsindustrie: dikke vrienden*).
- **Franken, AV&S 2009/26**
A.C.H. Franken, 'Actualiteiten Productaansprakelijkheid 2002-2008', AV&S 2009/26.
- **Franken, AV&S 2010/25**
A.C.H. Franken, 'Het voorzorgsbeginsel in het aansprakelijkheidsrecht – een verkenning', AV&S 2010/25.
- **FTM 2015-06.**
'Hoe de voedingsindustrie onze smaak verpest', FTM 19 juni 2015, FTM.nl (zoek op *voedingsindustrie smaak verpest*).

- **FTM 2015-07**
'Doorbreek zwijgcode voedingsindustrie over schadelijke kleurstoffen', *FTM* 21 juli 2015, FTM.nl (zoek op *doorbreek zwijgcode voedingsindustrie*).
- **FTM 2016**
'Een suikertaks, werkt dat nou eigenlijk?', *FTM* 1 november 2016, FTM.nl (zoek op *suikertaks*).
- **Gezondheidsraad 2003/07**
Gezondheidsraad, 'Overgewicht en obesitas', Den Haag: Gezondheidsraad, 2003/07.
- **Giesen 2005**
I. Giesen, *Handle with care! De waarschuwingplicht in het buitencontractuele aansprakelijkheidsrecht*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2005.
- **Jansen 2009**
C.H.M. Jansen, *Monografieën BW, onrechtmatige daad: algemene bepalingen*, Deventer: Kluwer 2009.
- **Jansen 2012**
K.J.O. Jansen, *Informatieplichten. Over kennis en verantwoordelijkheid in contractenrecht en buitencontractueel aansprakelijkheidsrecht*, Deventer: Kluwer 2012.
- **Jansen e.a., Tijdschrift voor de Ondernemingsrechtpraktijk 2014/7**
T.S. Jansen e.a., 'Zorgplichten in de ondernemingsrechtpraktijk', *Tijdschrift voor de Ondernemingsrechtpraktijk* 2014/7.
- **De Jong 2016**
E. de Jong, *Voorzorgverplichtingen, over aansprakelijkheidsrechtelijke normstelling voor onzekere risico's*, Den Haag: Boom juridisch 2016.
- **Keirse, Ars Aequi 2000/4**
A.L.M. Keirse, 'Rokers hebben er tabak van! Over schadeclaims tegen de tabaksindustrie in de Verenigde Staten, Frankrijk en Nederland', *Ars Aequi* april 2000/4, p. 252-259.
- **Keirse, Ars Aequi 2000/6**
A.L.M. Keirse, 'Vervolg op: Rokers hebben er tabak van! Over schadeclaims tegen de tabaksindustrie in de Verenigde Staten, Frankrijk en Nederland', *Ars Aequi* juni 2000/6, p. 424-433.
- **Keirse, NJB 2002/33**
A.L.M. Keirse, 'Waar rook is, is vuur', *Nederlands Juristenblad* 2002/33.
- **Keirse, NJB 2007/1957**
A.L.M. Keirse, 'Nieuwe risico's, wie is er bang voor de magnetron?', *NJB* 2007/1957.
- **Keirse 2017**
A.L.M. Keirse, 'Schadevoorkomingsplicht', *Magna Charta Blog* 13 maart 2017, advr.nl (zoek op *schadevoorkomingsplicht*).
- **Kok e.a., Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde 2004/48**
P. Kok e.a., 'De waarde en de beperkingen van de 'body mass index' (BMI) voor het bepalen van het gezondheidsrisico van overgewicht en obesitas', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 2004/48.
- **Koolhaas 2015**
E.M. Koolhaas, 'De bijzondere zorgplicht', *Afstudeerscriptie Juridische Hogeschool* mei 2015, <http://catalogus.jhs.nl> (zoek op *Koolhaas*).
- **Kopelman, Obesity Reviews 2007/8**
K. Kopelman, 'Health risks associated with overweight and obesity', *Obesity Reviews* 2007/8.
- **Kwaliteitsinstituut voor de gezondheidszorg CBO 2007**
Kwaliteitsinstituut voor gezondheidszorg CBO, 'Conceptrichtlijn Diagnostiek en Behandeling van Obesitas', CBO 2007.

- **KWF Kankerbestrijding**
'Gevolgen van roken', kwf.nl (zoek op *gevolgen van roken*).
- **Langlois, Global Equity Research 2006**
A. Langlois, 'Obesity Re-Shaping the Food Industry', Global Equity Research 2006.
- **LawStreet 2015**
'Obesity Lawsuits: Who's to Blame When Fast Food Makes You Fat?', LawStreet 6 juni 2015, Lawstreetmedia.com (zoek op *Obesity Lawsuits*).
- **Luijben e.a., Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu 2012**
G. Luijben e.a., 'Zorgkosten van ongezond gedrag', Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu 2012.
- **Maes, AV&S 2016/2**
K.L. Maes, 'De reikwijdte van de primaire en secundaire private zorgplicht: gelijke monniken, gelijke kappen?', AV&S 2016/2.
- **Moss 2013**
M. Moss, *Zout suiker vet, hoe de voedingsindustrie ons in zijn greep houdt*, Amsterdam: Carrera 2013.
- **National Heart, Lung, and Blood Institute 1998**
National Heart, Lung, and Blood Institute, 'Clinical guidelines on the identification, evaluation, and treatment of overweight and obesity in adults', NIH Publication 1998/4083.
- **Nederlandse Hartstichting**
'Slagaderverkalking', Hartstichting.nl (zoek op *slagaderverkalking*).
- **NOS 2016**
'Strafzaak om tabaksfabrikanten achter de tralies te krijgen', NOS 29 april 2016, NOS.nl (zoek op *strafzaak tabaksfabrikanten*).
- **NOS 2017-01**
'Frankrijk verbiedt onbeperkt aanbieden frisdrank in horeca', NOS 27 januari 2017, NOS.nl (zoek op *Frankrijk horeca*).
- **NOS 2017-03**
'Sprite met suiker uit de schappen halen is vooral slimme politieke zet', NOS 10 maart 2017, NOS.nl (zoek op *Sprite schappen politieke zet*).
- **NOS 2017-04**
'Jongeren onbewust overspoeld met reclame in filmpjes van YouTubers', NOS 19 april 2017, NOS.nl (zoek op *jongeren onbewust overspoeld filmpjes YouTubers*).
- **NRC 2017**
'Gemeentes moeten invasie fastfoodketens stoppen', NRC 25 april 2017, NRC.nl (zoek op *invasie fastfoodketens*).
- **NU 2017**
'Minder suiker verwerkt in Lipton Ice Tea', NU 14 maart 2017, nu.nl (zoek op *minder suiker in Lipton Ice Tea*).
- **Paijmans 2013**
B.M. Paijmans, *De zorgplicht van scholen. De grondslag en reikwijdte van de civielrechtelijke zorgvuldigheidsnorm van scholen jegens leerlingen*, Deventer: Kluwer 2013.
- **Pape, NTBR 2006/56**
S.B. Pape, 'De betekenis van het Jetblast-arrest voor de waarschuwing in het Productaansprakelijkheidsrecht', NTBR 2006/56.
- **Pasquali e.a., Current Opinion in Endocrinology, Diabetes & Obesity 2007**
R. Pasquali e.a., 'Obesity and infertility', Current Opinion in Endocrinology, Diabetes & Obesity 2007.
- **Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu**
'Tabaksproducten', rivm.nl (zoek op *tabaksproducten*).

- **Rijksoverheid 'Leeftijdsgrens tabaksverkoop naar 18 jaar vanaf 1 januari 2014'**
'Leeftijdsgrens tabaksverkoop naar 18 jaar vanaf 1 januari 2014', rijksoverheid.nl (zoek op *leeftijdsgrens tabaksverkoop*).
- **Rijksoverheid 'Roken ontmoedigen door nieuwe regels'**
'Roken ontmoedigen door nieuwe regels', rijksoverheid.nl (zoek op *roken ontmoedigen door nieuwe regels*).
- **Rijksoverheid 'Rookverbod horeca'**
'Rookverbod horeca', rijksoverheid.nl (zoek op *rookverbod horeca*).
- **Seidell, *Het Parool* 15 februari 2017**
J. Seidell, 'Mogen etiketten mij misleiden?', *Het Parool* 15 februari 2017.
- **Sick of Smoking 2016**
'De aangifte: poging tot moord, doodslag, zware mishandeling en valsheid in geschrifte', *Sick of Smoking* 29 september 2016, sickofsmoking.nl (zoek op *de strafzaak*).
- **Spier e.a. 2015**
J. Spier e.a., *Verbintenissen uit de wet en schadevergoeding*, Deventer: Kluwer 2015.
- **Stichting Ik Kies Bewust**
'Het vinkje', hetvinkje.nl (zoek op *het vinkje*).
- **Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer**
'Asbest in de bodem', Sikb.nl (zoek op *asbest in bodem*).
- **Sturm, *Health Affairs* 2002/21**
R. Sturm, 'The effects of obesity, smoking and drinking on medical problems and costs', *Health Affairs* 2002/21.
- **TabakNee 2017-01**
'Tweede Kamer wil een displayban', *TabakNee* 26 januari 2017, Tabaknee.nl (zoek op *tweede kamer wil displayban*).
- **TabakNee 2017-03**
'KWF sluit zich aan bij aangifte tegen tabaksindustrie', *TabakNee* 24 maart 2017, Tabaknee.nl (zoek op *KWF aangifte tabaksindustrie*).
- **TabakNee 2017-04**
'Philip Morris zet nieuw gevaarlijk tabaksproduct op de markt, overheid doe wat!', *TabakNee* 2 april 2017, Tabaknee.nl (zoek op *nieuw gevaarlijk tabaksproduct*).
- **The Guardian 2017**
'Sell high calorie foods in plain packaging to beat obesity, says Brain Prize winner', *The Guardian* 6 maart 2017, Theguardian.com (zoek op *sell high calorie foods in plain packaging to beat obesity*).
- **The New York Times 2015**
'Coca-Cola Funds Scientists Who Shift Blame for Obesity Away From Bad Diets', *The New York Times* 9 augustus 2015, Nytimes.com (zoek op *Coca-Cola Scientists Obesity*).
- **The Telegraph 2017**
'Less than a stone of extra weight can boost cancer risk by half', *The Telegraph* 28 februari 2017, Telegraph.co.uk (zoek op *Less than a stone of extra weight*).
- **Time 2016**
'The Case Against Energy Drinks Is Getting Stronger', *Time* 16 november 2016, Time.com (zoek op *energy drinks soda caffeine*).
- **Tjong Tjin Tai 2006**
T.F.E. Tjong Tjin Tai, *Zorgplichten en zorgethiek*, Deventer: Kluwer 2006.
- **Trouw 2013**
'Zout, suiker, vet', *Trouw* 9 november 2013, Trouw.nl (zoek op *zout, suiker, vet*).
- **Van Dale**
'Zorgplicht', Vandale.nl (zoek op *zorgplicht*).

- **Verheij 2015**
A.J. Verheij, *Monografieën BW, onrechtmatige daad*, Deventer: Kluwer 2015.
- **Verkade 2016**
D.W.F. Verkade, *Monografieën BW, oneerlijke handelspraktijk jegens consumenten*, Deventer: Kluwer 2016.
- **Vloemans, AV&S 2008/6**
N. Vloemans, '*Kroniek aansprakelijkheid voor niet-loondienstgerelateerde asbestschade*', AV&S 2008/6.
- **Vloemans, AV&S 2013/12**
N. Vloemans, '*Kroniek aansprakelijkheid voor niet-loondienstgerelateerde asbestschade*', AV&S 2013/12.
- **Volksgezondheidszorg 2015**
Volksgezondheidszorg, '*Artrose > Cijfers en Context > Huidige situatie*', Volksgezondheidszorg.info (zoek op '*artrose cijfers context*').
- **Volksgezondheidszorg 2015**
'Percentage volwassenen met overgewicht en obesitas', Volksgezondheidszorg.info (zoek op '*Percentage volwassenen met overgewicht en obesitas*', 2015.)
- **De Volkskrant 2015**
'Coca-Cola financiert onderzoek: geen obesitas door suiker', *De Volkskrant* 10 augustus 2015, Volkskrant.nl (zoek op *Coca-Cola financiert onderzoek*).
- **De Volkskrant 2016-04**
'Hoe gezond is het vinkje nog', *De Volkskrant* 21 april 2016, Volkskrant.nl (zoek op *hoe gezond is het vinkje nog*).
- **De Volkskrant 2016-10**
'Vinkje ik kies bewust verdwijnt van verpakking levensmiddelen', *De Volkskrant* 19 oktober 2016, Volkskrant.nl (zoek op *vinkje verdwijnt verpakking levensmiddelen*).
- **De Volkskrant 2017-04**
'Mediawaakhond wil richtlijnen voor sluikreclame in vlogs', *De Volkskrant* 20 april 2017, Volkskrant.nl (zoek op *mediawaakhond richtlijnen sluikreclame vlogs*).
- **WHO 2013**
'Controlling the global obesity epidemic', WHO 6 december 2013, WHO.int (zoek op *controlling the global obesity epidemic*).
- **Zegers 2013**
E. Zegers, '*De aansprakelijkheid van tabaksfabrikanten in Nederland*' (afstudeerscriptie master privaatrecht UU), 2013.
- **Zelissen 2009**
P.M.J. Zelissen, *Obesitas en overgewicht*, Leuven: Davidsfonds 2009.